

ГЕОГРАФІЯ

Г. Д. Довгань

ДОВІДНИК

для передекзаменаційної
підготовки

**Автор посібника висловлює щиру подяку Л. В. Костенко
за допомогу, надану під час підготовки рукопису**

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Д58 Довгань Г. Д.
Географія України. 9 клас: Довідник для передекзаменаційної
підготовки. — Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2005. — 128 с.

Посібник укладено відповідно до чинної Програми з географії України. Він допоможе учням ефективно готуватися до підсумкової державної атестації з географії України; може бути використаний для підготовки до уроків протягом навчального року. Тестові завдання, що наведені в кінці посібника, сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу.

Призначений для учнів загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів і вчителів географії.

Навчальне видання

ДОВГАНЬ Галина Дмитрівна

ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

9 клас

Довідник для передекзаменаційної підготовки

Редактор Л. А. Шведова

Технічний редактор В. І. Труфен

Коректор О. Г. Неро

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006. 61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. Е-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-46, 712-91-47;

Києві — (044) 495-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 304-67-02; Житомирі — (0412) 41-27-95;

Дніпропетровську — (0562) 43-46-95; Львові — (032) 233-53-39; Сімферополі — (0652) 22-33-03;

Тернополі — (0352) 26-86-94, 53-32-01.

Е-mail: commerce@ranok.kharkov.ua

«Книга поштою»: 61045 Харків, а/с 3355. Тел. (057) 717-74-55.

Е-mail: pochta@ranok.kharkov.ua www.ranok.com.ua

© Г. Д. Довгань, 2006

© ТОВ «Веста», 2006

ЗМІСТ

| | |
|---|-----|
| Фізична географія України | |
| Розділ I. Україна та її географічні дослідження | 5 |
| Розділ II. Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України | 10 |
| Розділ III. Природні комплекси і фізико-географічне районування | 28 |
| Розділ IV. Використання природних умов і природних ресурсів. | 35 |
| Фізико-географічна характеристика областей України | 39 |
| Економічна і соціальна географія України | |
| Розділ I. Україна на карті світу | 54 |
| Розділ II. Населення України | 58 |
| Розділ III. Господарство | 62 |
| Розділ IV. Територіальний поділ України | 88 |
| Розділ V. Використання природних умов і ресурсів та їх охорона. | 101 |
| Розділ VI. Глобальні проблеми людства та їх прояв на території України | 102 |
| Розділ VII. Економічна і соціальна географія своєї області | 104 |
| Економіко-географічна характеристика областей України. | 104 |
| Тестові завдання до курсів «Фізична географія України» та «Економічна і соціальна географія України» | 120 |
| Література. | 128 |

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Предмет і методи досліджень фізичної географії України

Фізична географія України — комплекс наук (загальне землезнавство, геоморфологія, кліматологія, гідрологія, палеогеографія тощо), які вивчають природні компоненти і природні комплекси України та їх взаємодію.



Формування території України

Площа території сучасної України становить 603,7 тис. км² (39-те місце серед держав світу і перше серед держав Європи). Серед науковців немає спільної думки про етапи формування території української держави. Проте більшість науковців відносить виникнення окремого українського етносу до XII—XV ст.

Етапи формування державної території України

| Історичний період | Події |
|-----------------------------------|--|
| VIII ст. до н. е. — III ст. н. е. | Територію України населяють киммерійці (перше державне утворення), скіфи, сармати |
| III—VI ст. | Територію України населяють представники племенного союзу антів |
| VI—VIII ст. | На території України оселяються племена східних слов'ян — поляни, сіверяни, древляни, дуліби, білі хорвати, уличі, тиверці |

| Історичний період | Події |
|-------------------|---|
| IX—XII ст. | Існування держави східних слов'ян Київська Русь |
| XIII—XVI ст. | Українські землі під владою монголо-татарів, Литви, Польщі, Угорщини, Османської імперії |
| XV ст. | Утворення Кримського ханства |
| XVI—XVII ст. | Утворення Запорізької Січі — центру боротьби українського народу за самовизначення |
| 1654 р. | Приєднання Гетьманщини до Московії |
| 1667 р. | Україна розділяється на дві частини: Лівобережна (з Києвом) відходить до Московії, Правобережна — до Польщі |
| Кінець XVIII ст. | Західноукраїнські землі входять до складу Австро-Угорщини |
| 07.11.1917 р. | Проголошення УНР (Київ) |
| 13.11.1918 р. | Проголошення ЗУНР (Львів) |
| 1919—1920 рр. | Українські землі ввійшли до складу Росії, Польщі, Чехословаччини та Румунії |
| 1922 р. | Східна частина України входить до складу СРСР |
| 1939 р. | До України приєднуються її західні землі |
| 1940 р. | До України приєднуються Північна Буковина та Південна Бессарабія |
| 1945 р. | До України приєднується Закарпаття |
| 1954 р. | Верховна Рада СРСР передає УРСР Кримську область |
| 24.08.1991 р. | Проголошено незалежність України |

Здобувши незалежність, Україна визнала Гельсінські угоди 1975 р., за якими державні кордони в Європі вважаються непорушними. Нині до складу України входять 24 адміністративні області, Автономна Республіка Крим та міста державного підпорядкування — Київ і Севастополь.

РОЗДІЛ І. УКРАЇНА ТА ЇЇ ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна на карті світу

Україна розташована у Північній та Східній півкулях; її територія лежить у помірних широтах, у Центральній та Південно-Східній Європі.

Територія України займає південно-західну частину Східноєвропейської рівнини, тому тут переважають низовини і височини (95 % площі). Тільки на крайньому заході і півдні здіймаються гори.

Географічне положення України дуже зручне. Через країну проходять транзитні шляхи, що поєднують Європу з Азією, Балтію з Причорномор'ям.

Через Чорне море Україна має вихід у Світовий океан, а по Дунаю підтримує зв'язки з країнами Центральної Європи.

Україна розташована у трьох природних зонах — мішаних лісів, лісостеповій та степовій, має рівнинну поверхню, помірно континентальний клімат, родючі чорноземні ґрунти, різноманітні корисні копалини. Усі ці умови є сприятливими для розвитку господарства і життя населення.

Рівнинний характер території України сприяє досить рівномірному розміщенню виробництва і населення. Вихід до Чорного й Азовського морів забезпечує розвиток не тільки зовнішніх зв'язків України, а й рибного промислу, а також санаторно-курортного господарства у прибережних районах.



Джерела географічної інформації



Карты — джерела географічних знань, їх зміст і призначення

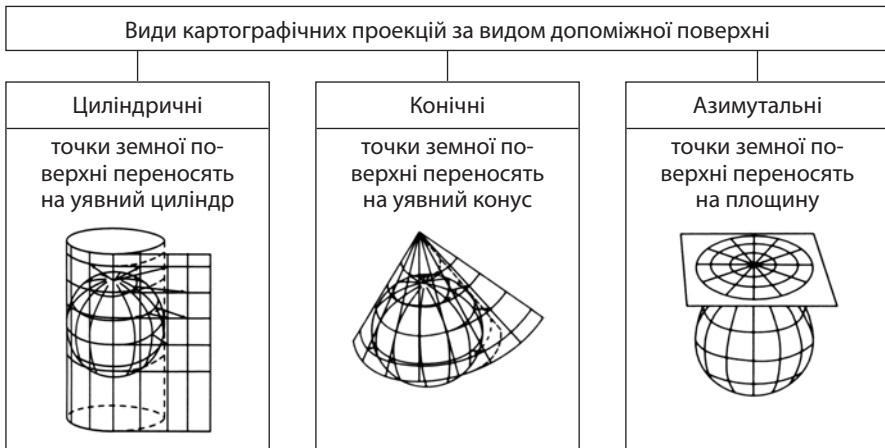
Географічна карта — це зменшене та узагальнене зображення поверхні Землі, виконане на площині за допомогою умовних знаків у визначеному масштабі та проекції.

Види карт

| За масштабом | За змістом | За призначенням | За охопленням території |
|--|--|---|--|
| Дрібномасштабні (1 : 1 000 000) | Загальногеографічні, тематичні (фізико-географічні, економіко-географічні) | Навчальні, популярні, науково-довідкові, туристські, військові тощо | Карты світу, півкуль, материків та їх окремих частин |
| Середньомасштабні (1 : 200 000 — 1 : 1 000 000) | | | |
| Великомасштабні (1 : 10 000 — 1 : 200 000) | | | |

Картографічні проекції — математичні засоби зображення на площині сферичної поверхні земної кулі.

Для розробки географічних карт використовують допоміжні (уявні) поверхні, на які переносять точки земної поверхні.



Створити оглядову географічну карту без певних спотворень неможливо; можна лише дібрати для карт різного призначення найбільш вдалі проекції.

Картографічні спотворення — це порушення геометричних властивостей об'єктів земної поверхні (довжини ліній, кутів, форм і площ) при їх зображенні на карті.

| Види картографічних проєкцій за характером спотворень | | |
|--|--|---|
| Рівновеликі (рівноплощинні) | Рівнокутні | Довільні |
| правильно передають співвідношення площі; використовуються для створення карт земельних угідь, лісів | не спотворюють кути і форми об'єктів земної поверхні, але спотворюють площу і довжину ліній; використовуються для створення штурманських карт, тому що є зручними: лінія, яка перетинає всі меридіани під одним кутом, зображується прямою | спотворюють і кути, і лінії, і площі, і фігури, але значно менше, ніж рівновеликі та рівнокутні проєкції; використовуються для створення карт світу, материків та їх частин |

Географічні дослідження на території України

До середини XVIII століття свідчення про природу України надавали мандрівники і літописці. Перші письмові відомості про територію України є джерелами не тільки географічних, але й історичних знань. Цінні географічні відомості містяться у праці «Історія» давньогрецького вченого Геродота. В ній вказуються тодішні назви річок і місцевостей на території України. Подібні відомості наводять у своїх працях і давньоримські вчені Страбон, Клавдій Птоломеї, Пліній Старший. У Київському літописі 1187 року вперше згадується географічна назва нашої землі — Україна. Надзвичайно цікаві відомості з географії України містить книга французького інженера Г. Л. де Боплана «Опис України», у якій він навів характеристику Києва, описав запорожців, склав детальні карти українських земель тощо.

З XVIII століття почалися наукові дослідження території України.

Для пізнання природних умов і ресурсів України мали значення відкриття Г. Капустиним родовищ кам'яного вугілля в Донбасі (1721 р.), вивчення родовищ залізних руд у долині р. Саксагані академіком Петербурзької академії наук і мистецтв В. Зуєвим (1781—1782 рр.) і його ж опис природних умов, населення і господарства Лівобережної України «Ще не вмерла України...». У 1793—1794 рр. експедиції академіків П. Палласа та І. Гюльденштедта вивчали ґрунти, рослинність, тваринний світ України.

Значний внесок у вивчення географії України зробили вчені Київського, Львівського, Одеського, Харківського університетів. У 1873 р. у Києві був створений Південно-західний відділ Російського географічного товариства, одним із засновників і керівником якого був видатний етнограф і географ П. Чубинський (відомий і як автор тексту національного гімну «Ще не вмерла України...»). Результати досліджень його експедицій були видані під назвою «Роботи етнографічно-статистичної експедиції в Західно-російський край» (1872—1878 рр.).

Велике значення для розвитку географії України мало створення в університетах кафедр географії (з 30-х рр. XIX ст.). Кафедру фізичної географії відкрив у Харківському університеті проф. А. Краснов (1889 р.).

У 1918 р. у Києві була заснована Академія наук України, учені якої досліджували природні умови і ресурси, господарство і населення держави. Заснов-

ник і перший президент Академії наук України — академік В. Вернадський (1863—1945 рр.).

Одним із засновників фізичної географії в Україні був академік С. Рудницький (1877—1937 рр.). Йому належать наукові праці з геоморфології, історичної і соціально-економічної географії, картографії, краєзнавства, фізичної географії України. У 1927 р. він заснував у Харкові (тоді столиця України) Український науково-дослідний інститут географії і картографії, провів експедиційні дослідження на територіях Наддніпрянщини, Донецької височини, Волині.

За останні роки українськими географами були створені Атлас природних умов і ресурсів України і тритомна «Географічна енциклопедія України», електронна версія пілотного проекту національного атласу України, електронні навчальні атласи для середньої школи, електронні підручники тощо; створені каталоги географічної інформації в Інтернеті.

Дослідники України

Володимир Іванович Вернадський (1863—1945)

Вітчизняний природознавець, геолог, геохімік, мінералог, основоположник геохімії, радіогеології, біохімії. Академік, перший президент АН України (1919—1921 рр.). Проводив дослідження в Україні (Полтавщина, Житомирщина, Передкарпаття, Крим). Фундатор вчення про біосферу і ноосферу, перший дослідник геохімічних закономірностей будови й складу Землі. Під його керівництвом було проведено дослідження родовищ радіоактивних елементів.

Павло Аполлонович Тутковський (1858—1930)

Український геолог, гідролог, географ, палеонтолог, академік АН України. Один з організаторів і перший директор Національного географічного музею України. Автор наукових праць з питань мінералогії, палеонтології, четвертинної геології. Запропонував теорію еолового походження лесів. Здійснив перші спроби фізико-географічного районування Волині, дав загальну характеристику підземних вод України, розробив природне районування України.

Степан Львович Рудницький (1877—1937)

Український географ, працював в університетах Львова, Кам'янець-Подільського, Праги, Харкова. Здійснив експедиції у Карпати, Закарпаття, Поділля, Придніпров'я, досліджував басейн Дністра. Автор «Краткої географії України» (1910—1914 рр.), шкільних підручників з географії України, наукових праць з питань геоморфології та соціально-економічної географії, краєзнавства та землезнавства. Заклав підґрунтя політичної географії України, проголошував ідею самостійності й незалежності України. Організатор і директор Українського науково-дослідного інституту географії і картографії (1927).

Костянтин Григорович Воблий (1876—1947)

Український економгеограф, економіст, статистик, відомий дослідник природи, академік АН України. Працював завідуючим кафедрою економічної географії Київського університету. Основні наукові праці присвячені проблемам розвитку і розміщення продуктивних сил України, створенню нових галузей промисловості і комплексному розвитку районів. Розробив схему економічного районування України.

Петро Степанович Погребняк (1900—1976)

Видатний природознавець, лісівник, ґрунтознавець, геоботанік, дослідник ландшафтів, академік АН України. Організатор і директор Інституту лісівництва. Займався вивченням екології рослин, лісового ґрунтознавства, типології лісів. У 1852—1956 рр. провів велику роботу з вивчення природи і заліснення Олешківських пісків, стверджуючи, що даний ландшафт вторинний. Започаткував освоєння великих піщаних територій Херсонщини. Обґрунтував потребу створення в Україні широкої мережі еколого-географічних центрів. З 1950 до 1962 р.— Голова Українського товариства охорони природи.

Володимир Михайлович Кубійович (1900—1985)

Загально визнаний світовим науковим співтовариством географ, демограф і картограф. Наукові дослідження присвячені життю населення та особливостям розвитку господарства Карпат. Головний редактор 10-томної «Енциклопедії українознавства», один зі створювачів «Атласу України і суміжних країн», «Географії українських і суміжних земель». Автор багатьох статей з проблем географії України, розміщених в енциклопедіях зарубіжних країн.

РОЗДІЛ II. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИРОДНИХ УМОВ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Рельєф України

Рельєф — це сукупність нерівностей земної поверхні. Його особливості відображають на фізичних (загальногеографічних) картах.

Великі форми рельєфу України



Тектонічна будова України



В основі більшої частини території України лежить Східноєвропейська платформа. На півдні до неї приєднується молода платформа — Скіфська плита. Крайній південь і захід представлені альпійською складчастістю.

Східноєвропейська платформа — одна з найдавніших на Землі, її формування закінчилося близько 2 млрд років тому. Протягом наступного часу її фундамент то занурювався, то підіймався, зазнаючи розломів, уздовж яких окремі ділянки зміщувалися одна відносно одної. Таким чином, тут виділився Український щит — ділянка, де осадовий чохол мінімальний і давні кристалічні породи виходять на поверхню. Щит простягнувся від Рівненської і Житомирської областей до узбережжя Азовського моря. Його довжина — 1100 км, ширина від 100 до 250 км. На захід від щита знаходиться Волино-Подільська плита з потужністю осадового чохла 2000—2500 м. На лівобережжі Дніпра, уздовж ріки, простяглася Дніпровсько-Донецька западина з глибоко зануреним фундаментом і осадовим чохлом потужністю 4000—6000 м.

Приморська частина України і північний Крим лежать на молодій Скіфській платформі. Фундамент плити рівний, перекритий осадовим чохлом потужністю від 500—1000 м на півдні до 3000—6000 м на півночі.

Особливе місце в тектонічній структурі України займає область альпійської складчастості. Перед складчастими областями сформувалися передгірні прогини з потужним осадовим чохлом. Складчасті області продовжують формуватися і в даний час, про що свідчать періодичні землетруси.

Існує зв'язок між тектонічними структурами і великими формами рельєфу. Так, Українському щиту відповідають Придніпровська та Приазовська

височини, Волино-Подільській плиті — Волинська і Подільська височини, Дніпровсько-Донецькій западині — Придніпровська низовина, Причорноморській западині — Причорноморська низовина, Скіфській платформі — рівнини Кримського півострова, областям альпійської складчастості — Карпати та Кримські гори.

Геологічна будова України

Геологія — це система наук про Землю, земну кору, її склад, будову, рухи та історію розвитку, а також розміщення корисних копалин.

На основі вивчення скам'янілих решток тварин, рослин тощо, які знайдені у певних гірських породах, із урахуванням послідовності їхнього нашарування вчені-геологи створили геохронологічну шкалу часу. Ця шкала, за якою встановлюється відносний вік гірських порід, використовується для складання геологічних карт. Геологічна карта за допомогою кольорів показує, де на земну поверхню виходять різні за віком геологічні шари гірських порід.

Геологічні методи дослідження дозволяють визначити абсолютний і відносний вік гірських порід.

Відносний вік гірських порід та епох гороутворення визначають на основі вивчення скам'янілих решток тварин, рослин тощо, які знайдені у певних гірських породах, із урахуванням послідовності їхнього нашарування.

Абсолютний вік гірських порід навчилися визначати пізніше за відносний, коли були винайдені радіологічні методи. Виявилось, що радіоактивні елементи, що містяться у гірських породах, із плином часу розпадаються зі сталою швидкістю. Зокрема, уран розпадається на свинець і гелій, тому за масою свинцю у гірських породах вираховують їхній абсолютний вік у роках, які знадобилися для такого перетворення урану.

Визначення абсолютного і відносного віку гірських порід дає змогу скласти геохронологічну таблицю, або таблицю геологічного літочислення, у якій виділяють п'ять ер: архейська, протерозойська, палеозойська, мезозойська, кайнозойська — кожна з яких поділяється на кілька періодів.

Геохронологічна таблиця

| Ера, індекс, тривалість | Період | Гороутворення | Зміна природних умов на території України |
|---|---------------------------|---------------|---|
| Кайнозойська (кайнозой), Kz, 67 млн років | Четвертинний (антропоген) | Альпійське | Переважавав суходіл. Відбувалось помірне коливання земної кори. Декілька періодів материкового зледеніння, серед яких найбільш потужне — Дніпровське (льодовик охоплював північну частину території України, досягаючи сучасного міста Дніпропетровська). Розвинулись річкові долини, сформувалась сучасна зональність ландшафтів |

| Ера, індекс, тривалість | Період | Гороутворення | Зміна природних умов на території України |
|--|---------------------------|---------------|---|
| Кайнозойська (кайнозой), Kz, 67 млн років | Неогеновий (неоген) | Альпійське | Загальне підняття платформної частини, утворення берегових рифів, часта зміна кліматичних умов (від субтропічних до помірних). Утворення покладів нафти, горючих газів, калійних солей тощо |
| | Палеогеновий (палеоген) | | Трансгресія (наступання) морів за виключенням Українського щита і західної частини Подільської височини. Активні тектонічні рухи привели до утворення Карпатських і Кримських гір |
| Мезозойська (мезозой), Mz, 170 млн років | Крейдовий (крейда) | Мезозойське | Накопичення потужних відкладів крейди у западинах та складчастих областях. Наприкінці періоду більшість території сучасної України стала суходолом |
| | Юрський (юра) | | |
| | Тріасовий (тріас) | | Майже повна відсутність морських басейнів. Процеси вулканізму відбувалися в Криму, районі Чорноморської западини, Донецькій складчастій області |
| Палеозойська (палеозой), Pz, 345 млн років | Пермський | Герцинське | Територія України зостається переважно суходолом, в кінці періоду розпочинається тривала кімерійська тектонічна епоха. На півдні та сході суходол опускається (Карпати, Крим), висихають водойми на території Донбасу |
| | Кам'яновугільний (карбон) | | Утворення покладів вугілля в межах Донецького басейну і Галицько-Волинської западини |
| | Девонський (девон) | | Формування Дніпровсько-Донецької западини. Активна тектонічна діяльність у районі Донбасу |

| Ера, індекс, тривалість | Період | Гороутворення | Зміна природних умов на території України |
|---|---------------------------|---------------|--|
| Палеозойська (палеозой), Pz, 345 млн років | Силурійський (силур) | Герцинське | Формування на південному сході морських басейнів. Активне горотворення в межах сучасних Карпат |
| | Ордовіцький (ордовик) | | |
| | Кембрійський (кембрій) | Байкальське | Моря займали територію Волині, Поділля, Карпат, Дніпровсько-Донецької западини |
| Протерозойська (протерозой), Pt, близько 2000 млн років | Пізній, ранній протерозой | | Земна кора була рухливою, відбувалися процеси її підняття й опускання. Сформувався Український щит, утворився ярус фундаменту Карпат |
| | | | Горотворчі процеси, вулканізм, вивітрювання та метаморфізація гірських порід |
| Архейська (архей), Ar, близько 1000 млн років | Пізній, ранній архей | | |

Геологічна будова території України є результатом дії складних процесів, які тривали протягом багатьох геологічних ер та періодів — від архейської до сучасної. Різні умови формування обумовили особливості геологічної будови окремих частин території нашої країни.

Український щит: метаморфічні гірські породи — сланці та гнейси — прорвані гранітними та іншими магматичними утвореннями; час формування — архей і ранній протерозой (3,5—1,6 млрд років тому).

Дніпровсько-Донецька западина: осадові відклади потужністю 10—20 км палеозойської, мезозойської і кайнозойської ер — це різнокольорові глини, доломити, вапняки, сланці, пісковики. З девонською та кам'яновугільною системами пов'язані приховані під іншими осадовими породами родовища нафти й газу, солі.

Донецька складчаста споруда: дислоковані, зібрані у складки породи кам'яновугільної системи, у середній частині яких міститься вугілля; потужність системи сягає 15—18 км і є однією з найбільших у світі; система детально вивчена та схарактеризована численними палеонтологічними знахідками, що засвідчують точний вік відповідних порід.

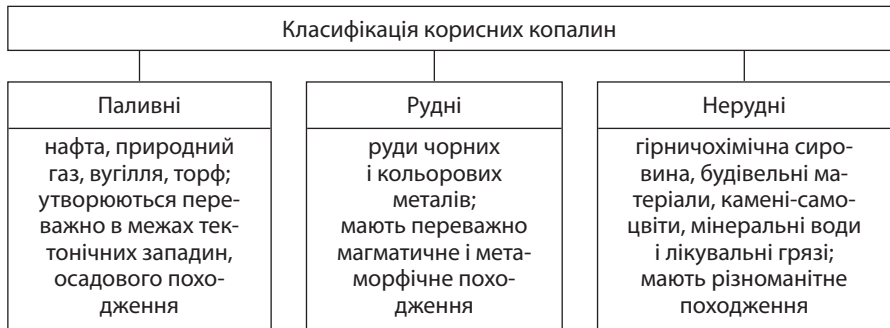
Кримська складчаста система: породи нижнього мезозою (тріас — середня юра), де закономірно чергуються пісковики та аргіліти. Така формація називається фліш. Над нею залягають вапняки та пісковики верхнього мезозою, карбонатні рифові будови верхньої юри.

Карпатська складчаста система має найскладнішу будову. Зовнішня зона утворена інтенсивно дислокованими породами крейди — палеогену: уламкові товщі, чергування пісковиків та аргілітів. Внутрішня зона складена

переважно вапняковими породами мезозойського віку. Передкарпатський прогин, що відділяє Карпати від Східноєвропейської платформи, утворений у неогені уламковими та соленосними товщами.

Мінерально-сировинні ресурси

Мінерально-сировинні ресурси — сукупність розвіданих запасів корисних копалин, які використовуються або можуть використовуватися в господарській діяльності.



На території України поєднуються різні за віком та умовами утворення тектонічні структури, тому в її межах сформувалися різні гірські породи і відповідно — корисні копалини.

Серед паливних корисних копалин найбільшу цінність мають родовища нафти й газу, зосереджені у Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області, Карпатській і Причорноморсько-Кримській нафтогазоносних провінціях. В Україні відкрито понад 150 нових родовищ нафти й газу. Найбільші родовища нафти в Прикарпатті — Долинське, Бориславське, газу — Дашавське, Калуське. У Дніпровсько-Донецькій області відзначаються родовища газу — Західнохрестищенське, Шебелинське, Єфремівське (Харківська обл.), нафти — Прилуцьке (Чернігівська обл.), Радченківське, Сагайдацьке (Полтавська обл.). Перспективним є Причорноморський регіон. Тут у прибережних частинах Чорного моря виявлено поклади газу на глибині 700—750 м. Велике значення має вугілля, що видобувають у Донецькому, Львівсько-Волинському кам'яновугільних і Дніпровському буровугільному басейнах. Також добувають горючі сланці в Карпатах, на Поділлі, у Кіровоградській області. Торф'яні родовища зосереджені на Поліській низовині.

Україна має величезні запаси залізних і марганцевих руд. Є запаси титанових і ртутних руд; не до кінця розвідані запаси мідних, хромових, алюмінієвих руд і золота. Деякі руди кольорових металів в Україну імпортуються.

Географія розташування родовищ рудних корисних копалин в Україні представлена так: залізні руди — Криворізький і Керченський басейни, Кременчуцький і Білозерський райони; марганцеві руди — Нікопольський і Велікотомаський басейни; титанові руди — Іршанське (Житомирська обл.) і Соматканське (Дніпропетровська обл.) родовища; уранові руди — Жовті Води

(Дніпропетровська обл.); нікелеві руди — Деренюське і Липовеньківське родовища (Кіровоградська обл.); алюмінієві руди — Малишевське і Вовчанське родовища (Дніпропетровська обл.); поліметалеві руди — Берегівське, Беганське і Мужіївське родовища (Закарпатська обл.); ртуть (за запасами Україна посідає друге місце у світі) — Микитівське (Донецька обл.) і Вишківське родовища у Закарпатській області: золото — Сауляцьке та Мужіївське родовища (Закарпатська обл.).

За запасами нерудних корисних копалин Україна посідає одне з провідних місць у світі.

Нерудні корисні копалини поділяються: на гірничохімічну сировину (калійні, магнієві та кам'яні солі, сірка, графіт); будівельну сировину (крейда, мрамур, вапняк, глина, скляні піски); металургійну сировину (флюсові вапняки, вогнетривкі глини); мінеральні води і мінеральні грязі тощо.

Родовища сірки й озокериту розміщені в Передкарпатті; кам'яної солі — в Донбасі, Закарпатті та у затоці Сиваш; калійних солей — у Передкарпатті; будівельної та металургійної сировини — майже в усіх областях України. Україна відома своїми лікувальними мінеральними водами (Миргород, Свалява, Трускавець, Феодосія), лікувальними грязями (Саки, Євпаторія).

Паливні та рудні ресурси України



Геоморфологічна будова

Геоморфологія — наука, яка вивчає рельєф земної поверхні та його походження. Усі основні форми рельєфу обумовлюються тектонічними рухами:

у місцях активних підняття утворюються гори, у зонах опускань — морські чи океанічні басейни, западини, прогини. Але тектонічні рухи відбувалися не лише в давні часи, а й на новому етапі (найчастіше у неогеновому та четвертинному періодах) — це неотектонічні рухи. Саме неотектонічні рухи у взаємодії із зовнішніми силами утворюють той рельєф, який ми спостерігаємо. Походження рельєфу і закономірності його розміщення відбиваються на геоморфологічних картах.

Формування рельєфу обумовлюють не лише тектонічні рухи, але й геологічна будова певної території, зокрема склад гірських порід. Руйнування кристалічних порід відбувається дуже повільно, тому в районах їх залягання утворюються височини, плато, кряжі. Осадкові породи піддаються руйнівному впливу зовнішніх сил — води, вітру, льоду, які спричиняють такі рельєфоутворюючі процеси:

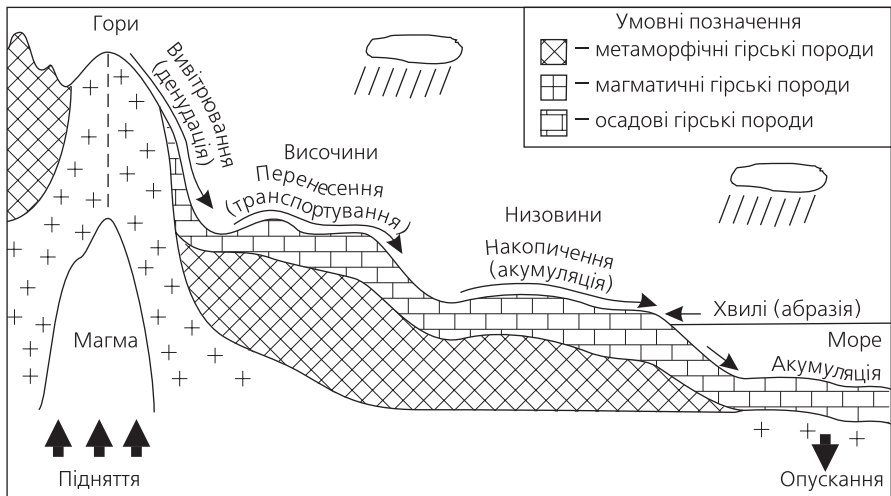
денудація — комплекс процесів знесення й перенесення (водою, вітром, льодом, прямим впливом сили тяжіння) продуктів руйнування гірських порід з їх подальшим накопиченням на знижених ділянках земної поверхні;

аккумуляція — процес накопичення пухкого мінерального матеріалу та органічних решток на земній поверхні;

ерозія — процес руйнування ґрунтів і гірських порід під дією постійних і тимчасових вод стоків, а також вітру;

абразія — процес руйнування берегів морськими (озерними) хвилями.

Рельєфоутворюючі процеси



Розрізняють два види форм рельєфу. Перший: генетичні форми рельєфу — головні й найбільші його елементи (низовини, височини, гори); другий — конкретні місцеві (дрібні, невеликі) форми рельєфу, якими є річкові долини, яри, балки, осипи та ін.

Типи невеликих форм рельєфу України

| Тип рельєфу | Рельєфоутворюючі процеси | Форма рельєфу | Поширення в Україні |
|----------------|---|---|--|
| Денудаційний | Підняття | Пагорби-«останці», пасма, вали, уступи | Поліська низовина, Подільська, Придніпровська й Донецька височини, пасма Кримських гір |
| Водноерозійний | Ерозія та акумуляція. Робота постійних і тимчасових водотоків | Рівчаки, вимоїни, яри, балки, річкові долини | Повсюдно |
| Льодовиковий | Давня льодовикова денудація та акумуляція | Моренні рівнини, кари, цирки, ози, ками | Поліська низовина |
| Карстовий | Розчинення гірських порід під дією води | Печери, воронки, колодязі | Кримські гори, степова зона на півдні України |
| Еоловий | Вітрова ерозія, сипучі гірські породи | Пісчані пагорби й пасма, улоговини | Полісся, долини річок, морські коси |
| Гравітаційний | Сила тяжіння | Зсуви, обвали, осипи | Південний берег Криму, Українські Карпати, праві схили Дніпра та інших річок |
| Вулканічний | Давній вулканізм | Вулканічні хребти, горбистість, грязеві вулкани, лаколіти Криму | Українські Карпати, Закарпатська низовина, Кримські гори |
| Техногенний | Господарська діяльність людини | Кар'єри, тераси, терикони, вали тощо | У місцях господарського освоєння |

Кліматичні умови та ресурси

Клімат — це багаторічний режим погоди, характерний для будь-якої місцевості. Клімат України є помірно континентальним, з певними особливостями у Кримських і Карпатських горах, а також на Південному березі Криму, якому властиві риси субтропічного середземноморського типу клімату. На території країни континентальність клімату зростає із північного заходу на південний схід.

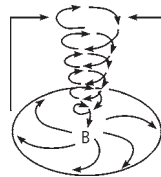
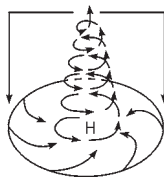
На клімат будь-якої території впливають три основні чинники кліматоутворення: 1) кількість сонячної радіації; 2) циркуляція повітряних мас; 3) характер підстилаючої поверхні.

Сонячна радіація — головний фактор кліматоутворення. Її розподіл залежить від географічної широти місцевості. Остання обумовлює кут падіння сонячних променів і тривалість світлового дня (тобто показники сумарної сонячної радіації, а також, певною мірою, — середні температури повітря за рік). Величина сумарної сонячної радіації в межах України коливається від 4200 до 5300 мДж/м². Її показники збільшуються з півночі на південь.

Завдяки циркуляції атмосфери відбувається перерозподіл тепла і вологи. Циркуляція атмосфери обумовлює перенесення повітряних мас, їх трансформацію і взаємодію, що відбувається у вигляді атмосферних фронтів (теплих і холодних), циклонів і антициклонів.

Циклон — область низького атмосферного тиску із системою вітрів, спрямовану до центра.

Антициклон — область підвищеного атмосферного тиску із системою вітрів від центра до країв.



На клімат України впливають арктичні, помірні й тропічні повітряні маси. Арктичне повітря холодне, сухе, чисте. Не зустрічаючи перешкод, воно проникає далеко на південь Східноєвропейської рівнини. Взимку арктичні маси приносять морозну суху та малохмарну погоду, навесні та восени — заморозки. Морське помірне повітря з Атлантичного океану, просуваючись на схід, поступово віддає свою вологу. Влітку воно зменшує спеку, особливо на заході України, підвищує вологість повітря і приносить опади, а взимку пом'якшує морози, викликає снігопади і відлиги. Континентальне помірне повітря надходить в Україну з внутрішніх районів Євразії і надає клімату сухості. На клімат нашої країни впливають і тропічні повітряні маси, морські — з боку Середземного моря, континентальні — з внутрішніх районів Євразійського континенту.

Характер підстилаючої поверхні впливає на розподіл сонячної радіації та рух повітряних мас. Рівнинність більшої частини України зумовлює поступове зростання показників сонячної радіації і середньої температури з півночі на південь, водночас вона не перешкоджає просуванню повітряних мас у різних напрямках. Карпатські та Кримські гори — бар'єри для проходження певних повітряних мас (тому клімат Закарпаття і Південного берега Криму відрізняються). У горах з висотою зростає кількість опадів і знижується температура повітря, формується кліматична поясність.

На мікроклімат впливають також річкова мережа, ґрунтово-рослинний покрив, забудова населених пунктів тощо.

Основні показники клімату — температура повітря і кількість опадів.

Середні температури найхолоднішого місяця в Україні (січня) на північному сході $-7\text{ }^{\circ}\text{C}$, на Південному березі Криму — $+2\dots+4\text{ }^{\circ}\text{C}$; найтеплішого місяця (липня) — від $+18\text{ }^{\circ}\text{C}$ на заході до $+22\dots+23\text{ }^{\circ}\text{C}$ на півдні.

Території України притаманний перехідний до континентального режим атмосферних опадів з максимумом випадання влітку і мінімумом узимку. Спостерігається поступове зменшення річної кількості опадів із заходу і північного заходу на південний схід і південь (від 550—650 мм до 300—350 мм).

Тільки на Південному березі Криму спостерігається середземноморський субтропічний тип річного режиму опадів: максимум узимку, мінімум — улітку. Максимальна річна кількість опадів спостерігається в Українських Карпатах — до 1500—2000 мм.

Для визначення забезпеченості території вологою використовують коефіцієнт зволоження $K_{зв}$ — відношення річної кількості опадів O до випаровування U . $K_{зв} = 1$ — достатнє зволоження, $K_{зв} > 1$ — надмірне, $K_{зв} < 1$ — недостатнє.

В Україні чітко виражена зміна сезонів протягом року.

Кліматичні сезони на території України

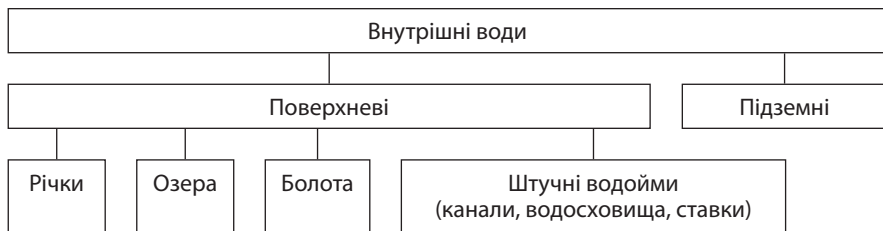
| Зима | Весна | Літо | Осінь |
|---|---|---|---|
| Температура повітря нижча 0 °С, тривалість 75—130 днів, помірно м'яка на заході, прохолодна на південному сході й сході | Температура повітря від 0 °С до +15 °С, тривалість 50—100 днів, погода нестійка | Температура повітря перевищує +15 °С, тривалість 100—165 днів, тепле, максимум опадів | Температура повітря від +15 °С до 0 °С, тривалість 65—100 днів, нестійка погода, зростання циклічної діяльності |

Кліматичні ресурси — це невичерпні природні ресурси, які включають сонячну енергію, вологу й енергію вітру.

Кліматичні умови, які враховуються у сільському господарстві (тривалість вегетаційного періоду, коефіцієнт зволоження тощо), називаються агрокліматичними.

Кліматичні умови, які сприяють лікуванню й відпочинку людей, складають рекреаційні кліматичні ресурси (Крим, Карпати тощо).

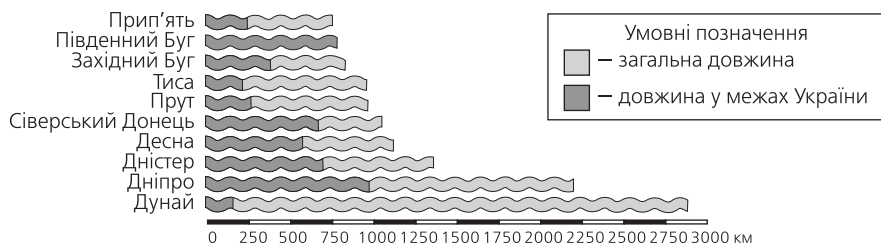
Внутрішні води



Провідна роль у загальному обігу вологи належить річкам. В Україні налічується більш як 4 тис. річок завдовжки понад 10 км, з них 117 — понад 100 км. Більшість річок належить до басейнів Чорного та Азовського морів і лише Західний Буг та Сян — до Балтійського басейну. Річки є важливими транспортними шляхами, джерелом одержання електроенергії.

У розрахунку на одного жителя водозабезпеченість на заході України майже в 7 разів вища, ніж на півдні, і в 3 рази вища, ніж на сході.

Найбільші річки України



3-поміж природних водойм провідне місце в Україні належить озерам і лиманам. Лиман — це витягнута мілководна затока, що утворюється від затоплення морем пригирлової частини річкової долини або балки. Лимани бувають відкриті, що сполучені з морем, і закриті — відокремлені від моря. Вони поширені в південно-західній і центральній приморській частинах.

Озера — природні водойми з уповільненим стоком або безстічні.

На території України налічується близько 20 тис. озер, у тому числі понад 7 тис. завбільшки 0,1 км², 43 — завбільшки 10 км².

Великі озера зосереджені в плавнях Дунаю (Кагул, Ялпуг, Катлабух, Кий та ін.). Багато озер і закритих лиманів є на узбережжі Чорного та Азовського морів (Сасик, Хаджибейський, Куяльницький).

Типи озер України за походженням улоговин

| Тип | Умови утворення | Місцезнаходження, приклади |
|--------------------------|--|--|
| Заплавні (озера-стариці) | У старицях і притерасових зниженнях | Повсюди, найчастіше — у долинах річок Полісся |
| Загатні | Перекриття гірських річок загатками (зсувами, завалами) | Українські Карпати (Синевир) |
| Лиманні | Опускання суходолу і затоплення морем | Лимани Чорного та Азовського морів (Ялпуг, Сасик (Кундук), Кагул, Шагани, Сасик, Катлабух) |
| Залишкові | Морські затоки, які відокремились у період підняття узбережжя | Перекопські озера, Саки, Донузлав |
| Льодовикові | У льодовикових заглибленнях (карах) | Озера Карпат |
| Вулканічні | У кратерах згаслих вулканів | Озера Закарпаття |
| Карстові | У заглибинах розчинених водою гірських порід (вапняків, крейди, солей) | Донбас (Слов'янські озера), Кримські гори (Караголь), Шацькі озера |

Водосховище — штучна водойма, що утворюється під час спорудження (в долині річки) водопідпірної греблі.

Найбільші водосховища створено на Дніпрі: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське та Каховське. Функціонують також великі водосховища на Дністрі (Дністровське), Сіверському Дінці (Печенізьке), на Осколі (Червонооскільське) та ін.

Для забезпечення водою потреб міст, промислових і сільськогосподарських підприємств у бідних на воду південних районах України споруджені водопостачальні та зрошувальні канали.

Найбільшими зрошувальними системами є Бортницька (Київська обл.), Каховська (Херсонська і Запорізька), Краснознам'янська (Херсонська), Нижньодністровська (Одеська), Приазовська (Донецька і Запорізька), Інгулецька (Миколаївська обл.), а також системи в зоні каналу Дніпро—Донбас.

Для водопостачання міст використовують водоводи Дніпро—Донбас—Харків, Дністер—Одеса, Дністер—Чернівці, Дніпро—Західний Донбас та ін.

Болото — надмірно зволожена ділянка земної поверхні зі своєрідною болотною рослинністю і шаром торфу, не меншим за 30 см.

В Україні зосереджені значні площі боліт (1,2 млн га, в тому числі торфові — майже 1 млн га). Більшість їх розміщена на Поліссі, особливо Волинському.

Болота, а також торфовища за живленням поділяють на низинні (в основному розміщені в долинах річок і прибережних районах озер), верхові та перехідні (на вододілах, пологих схилах, піщаних прирічкових ділянках). Низинні болота живляться переважно підземними водами, верхові — атмосферними опадами. В Україні переважають низинні болота та торфовища. Майже половина всіх боліт осушена. Осушені землі переважно використовують як луки і пасовища.

Підземні води — води, що розташовані у верхньому (12—16 км) шарі земної кори в рідкому, твердому та пароподібному станах.

В Україні сім підземних водних басейнів, з-поміж яких на рівнинній частині найбільшими є Дніпровсько-Донецький, Волино-Подільський та Причорноморський. Води окремих підземних басейнів мінералізовані й використовуються для лікування (Біла Церква, Хмельник, Карпати, Крим).

Водні ресурси — запаси поверхневих і підземних вод, які використовуються або можуть бути використані у господарстві та для потреб населення.

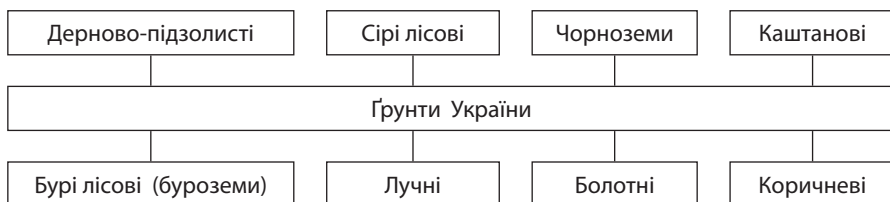
Сумарні запаси вод України становлять 209 км³. На 1 жителя припадає близько 1000 м³ річкового стоку. Це один із найнижчих показників у Європі.

Обов'язок кожного громадянина нашої країни — розумно й бережливо використовувати водні багатства, оберігати їх від забруднення.

Ґрунти й земельні ресурси

Ґрунт — це особливе природне тіло, що утворилося в приповерхневому шарі земної кори внаслідок взаємодії всіх природних компонентів. До складу ґрунту входять гірські породи, повітря, вода, живі і відмерлі організми та гумус (перегній). Ґрунтоутворення триває сотні й тисячі років. Сучасні ґрунти України утворилися в післяльодовикову епоху. Найбільш тісно ґрунтовий покрив пов'язаний із природним рослинним покривом. Від родючості ґрунтів залежить урожайність природної і культурної рослинності. Якщо зміняться властивості хоча б одного природного компонента, зміниться ґрунт у цілому (його потужність, внутрішня будова, родючість).

Назву ґрунту часто дають за кольором його верхнього шару, який залежить від вмісту гумусу та деяких солей. Чим більшим є вміст гумусу, тим темніший колір. Типів ґрунтів дуже багато, бо чинники їх формування різноманітні. Сукупність усіх ґрунтів становить ґрунтовий покрив.



Дерново-підзолисті ґрунти сформувалися на супісках і піщано-глинистих четвертинних відкладеннях, при високому рівні залягання підземних вод, під сосновими і мішаними лісами, що властиві Українському Поліссю.

Сірі й темно-сірі лісові ґрунти сформувалися переважно на лесах і лесоподібних суглинках, при відносно глибокому рівні залягання підземних вод, у минулому — під широколистяними лісами Лісостепу.

Чорноземи сформувалися на пухких гірських породах — лесах і лесоподібних суглинках, при відносно неглибокому рівні залягання підземних вод, у минулому — під природною рослинністю лугових степів Лісостепу та північного Степу. Тепер це найбільш розорані ґрунти, де порушені умови природного ґрунтоутворення і спостерігається погіршення стану чорноземів.

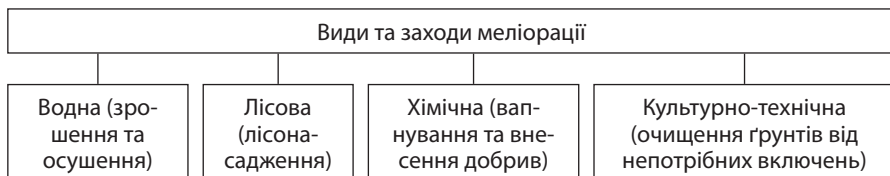
Буроземи — це щербисті ґрунти, що сформувалися на схилах гір, в умовах достатнього і надмірного зволоження, м'якої зими і прохолодного літа під деревним покривом. В Україні вони мають невелике поширення.

Коричневі ґрунти характерні для сухих субтропіків Південного берега Криму. Сформувалися в умовах вологості, порівняно теплої зими і сухого, жаркого літа під деревинно-чагарниковою рослинністю гірських схилів.

Земельні ресурси — частина земельного фонду, що використовується або може бути використана для конкретних господарських цілей.

Структура земельних ресурсів України: сільськогосподарські угіддя (рілля, пасовища, сіножаті) — 70 %; ліси — 15,6 %; землі, зайняті під населені пункти, дороги тощо, — 14,4 %.

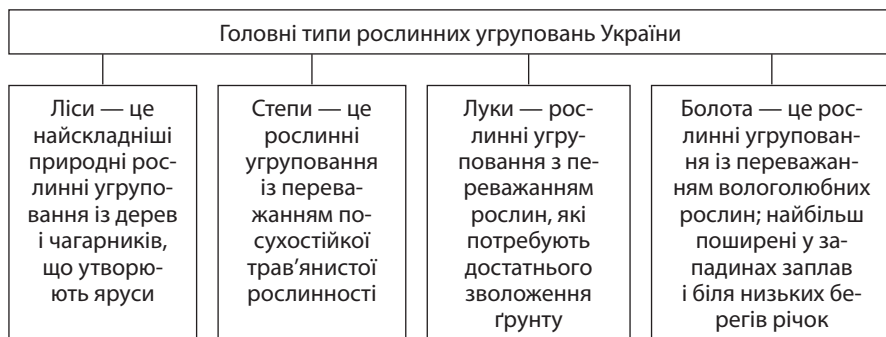
У цілому природна родючість ґрунтів України одна із найвищих у світі. У нашій країні зосереджена 1/3 усієї площі чорноземів світу, але високий рівень використання призводить до зниження їхньої родючості й необхідності проведення меліорації — системи заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунту та боротьбу з несприятливими водними і повітряними режимами (ерозією, вимиванням тощо).



Рослинний покрив

Рослинний світ України відрізняється великою різноманітністю видового складу. Із 300—350 тис. видів вищих рослин планети в Україні зростає 25 тис. Це 80 видів дерев, 280 видів чагарників, до тисячі видів однолітніх трав. Особливе значення мають ендемічні, а також рідкісні й зникаючі види рослин (понад 1000). Ними багаті Кримські гори і Карпати. Природна рослинність збереглася лише на 25 % території України. Господарська діяльність населення призвела до істотних змін рослинного покриву країни. Так, площа лісів скоротилася в 5 разів і зараз складає трохи більше 14 %. Найбільшого впливу зазнала рослинність лісостепової і степової зон, де землі активно відводились під сільськогосподарські угіддя.

Рослинний покрив є найбільш уразливим природним компонентом, тому що його розміщення і формування залежать від складу гірських порід, рельєфу, клімату, ґрунтів. Сукупність рослин, пов'язаних між собою і з навколишнім середовищем, називається рослинним угрупованням.



На рівнинах України простежується широтна зональність у розміщенні рослинності. З півночі на південь вона змінюється таким чином: мішані дубово-соснові ліси — діброви — лугові степи — різнотравно-типчаково-ковилі степи — типчаково-ковилі степи — злаково-полинові степи. У горах простежується висотна пояси́сть. Так, передгірний Лісостеп змінюється лісами — від широколистих до хвойних — які переходять у субальпійський пояс полонин (у Карпатах) і яйли (у Кримських горах).

Тваринний світ

Розмаїття природних умов території України визначило багатство її тваринного світу, видовий склад якого налічує понад 40 тисяч видів. Формування тваринного світу, близького до сучасного, почалося в середині палеозою. В епоху зледеніння видовий склад зазнав значних якісних змін. Різноманітність тваринного світу України пов'язана з особливостями рельєфу і клімату, але в першу чергу — із певними рослинними угрупованнями, розміщення яких пов'язане з широтною зональністю і висотною пояси́стю. Видовий склад тварин, які живуть у певному рослинному угрупованні, називають фауністичним комплексом.

Інтенсивне полювання й активізація господарської діяльності людини призвели до істотних змін видового складу тварин. Багато з них стають рідкісними і зникаючими, поповнюючи Червону книгу України.

Червона книга України — основний державний документ, у якому містяться узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою знищення, та заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення. До неї занесено 85 видів рідкісних тварин, а також ті види, що перебувають під загрозою знищення.

Фауністичні комплекси України

| Види тварин | Полісся | Українські Карпати | Кримські гори | Степи | |
|-------------|--|---|---|---|--|
| Ссавці | Травоїдні | Кабан дикий, косуля, лось, олень | Карпатський благородний олень, серна, лось | Олень, косуля, муфлон | Сайгак, степовий зубр, бик-тур |
| | Гризуни | Білка, соня лісова, миша-полівка | Миша-полівка, білка, бурозубка | Лісові миші, білка-телевутка | Ховрах сірий, тушканчик, полівки, кролик дикий |
| | Комахоїдні | Борсук, кріт | Борсук | Борсук | Їжак вухатий |
| | Хижак | Рись, кіт лісовий, вовк, лисиця звичайна | Рись, бурий ведмідь | Куниця кам'яна | Лисиця-корсак |
| Птахи | Рябчик, тетурок, глухар, яструб | Чорний шишкар, сокіл-сажан, орел, беркут, глухар, тетурок | Гриф чорний, сип білоголовий, сойка чорногорова | Жайворонки, дрохва, куріпка сіра, журавель степовий | |
| Плазуни | Гадюка звичайна, вуж, веретільниця, мідянка, ящірка прудка | Полоз, гадюка, мідянка | Гекон кримський, ящірки | Полоз жовтобрюхий, гадюка степова | |

Несприятливі природні процеси

Несприятливі природні процеси — це фізико-географічні явища, які завдають матеріальної шкоди господарству, погіршують умови життя людей.

До цих процесів відносять селі, ерозійні процеси, карст, зсуви, заболочування, вторинне засолення ґрунтів.

Селі — раптові короткочасні потоки у руслах гірських річок з різким підйомом рівня води, що містять уламки гірських порід і глинисті маси.

Виникають у гірських районах Карпат і Південного берега Криму внаслідок тривалих злив, бурхливого танення снігів у горах. Селі руйнують будинки, дороги, споруди, орні землі. Для боротьби із селевими потоками необхідно споруджувати спеціальні греблі й дамби на річках.

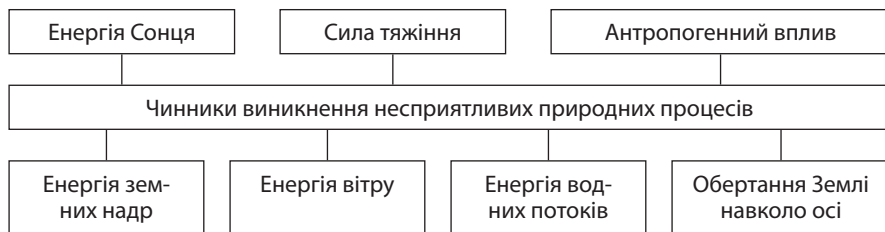
Зсуви — відрив і переміщення мас гірських порід схилами під дією сили тяжіння. Вони виникають при ослабленні міцності порід, вивітрованні чи перезволоженні опадами і підземними водами, від сейсмічних поштовхів, від рясного поливу садів і городів на схилах тощо. Ці явища характерні для високих берегів Дніпра, Азово-Чорноморського узбережжя, Українських Карпат, Південного берега Криму.

Ерозія — руйнування водою і вітром верхнього шару ґрунту, змив чи розвіювання його частинок. Вітрова ерозія викликає чорні бурі на півдні України. Водна і вітрова ерозія зменшує площу ріллі та родючість ґрунту, руйнує дороги й інші споруди, замулює канали і водойми. Інтенсивні ерозійні процеси спостерігаються в Карпатах і Кримських горах, на орних землях (особливо Східної України). Для боротьби з ерозією необхідно застосовувати ґрунтозахисні сівозміни, оранку поперек схилу, терасування тощо.

Карст — процеси та форми рельєфу поверхні й підземних порожнин і печери, що виникають у розчинених водою гірських породах (вапняк, гіпс, кам'яна і калійна сіль). Карст ускладнює будівництво, землеробство, бо не лише висушує ґрунт, але й створює поля провалами і вирвами. Карстові печери використовують як об'єкт туризму. Характерні для Кримських гір, Поділля, зустрічаються в Донбасі.

Заболочування — зростаюче перезволоження ґрунтів зі зміною ґрунто-рослинного покриву. Заболочування буває природним (унаслідок надлишку вологи, наприклад, у Поліссі) або антропогенним (будівництво водосховищ і відстійників води; надмірне зрошення).

Вторинне засолення ґрунтів відбувається внаслідок підняття рівня підземних вод при надмірному поливі в умовах наявності солей у гірських породах (південь і північ України). Такі ґрунти вимагають застосування спеціальних мір: вапнування, гіпсування тощо.



Протікання або активізація багатьох сучасних фізико-географічних явищ значною мірою зумовлені порушенням людиною природних потоків речовини й енергії, застосуванням техніки. Тому, перш ніж планувати якісь зміни у природі, необхідно заздалегідь спрогнозувати, до яких несприятливих фізико-географічних явищ ці зміни можуть призвести.

РОЗДІЛ III. ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ І ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ

Природно-територіальні комплекси

Природно-територіальні комплекси (ПТК), або ландшафти,— це різні за розмірами ділянки з певною однорідністю фізико-географічних умов, що характеризуються закономірним поєднанням взаємопов'язаних і взаємозалежних природних компонентів. У наш час людина дуже активно впливає на окремі компоненти природи, але, оскільки всі компоненти нерозривно пов'язані, зміна одного з них призводить до зміни всього природного комплексу. Досліджуючи ландшафти, можна передбачити негативні наслідки діяльності людини, що є дуже важливим для збереження природного середовища.

Відмінність ландшафтів зумовлюється впливом різних чинників ландшафтотворення, які поділяються за значенням і носіями.



Кожна ділянка Землі зазнає різного впливу чинників ландшафтотворення, тому кожний ландшафт є по-своєму неповторним. Ландшафтна карта відбиває зональність розподілу ландшафтів, яка виявляє себе у зміні кількості тепла, зволоження, типів ґрунтів, рослинного і тваринного світу, фізико-географічних процесів і явищ.

Фізико-географічне районування

Фізико-географічне районування — це виділення великих і відносно однорідних за природними умовами територій, які відрізняються за ландшафтами.

Фізико-географічне районування проводиться з метою полегшення вивчення природних територій на науковій основі. Чим детальніше здійснено фізико-географічне районування, тим кращою виявляється вивченість території. Оскільки господарська освоєність території України є високою, розв'язання проблем природокористування потребує всебічного врахування природних умов і ресурсів.

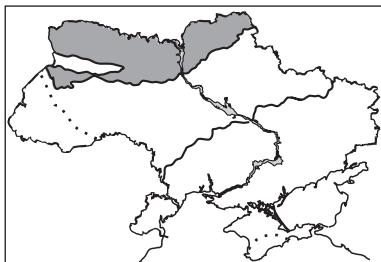
Одиниці фізико-географічного районування

| Назва | Визначення |
|-----------|--|
| Країна | Велика ділянка суходолу, яка сформувалася на основі великих тектонічних структур і відрізняється певною спільністю рельєфу |
| Зона | Частина природної країни, що сформувалася внаслідок певного співвідношення тепла й вологи, характеру циркуляції атмосфери |
| Підзона | Частина географічної зони, яка виділяється за комплексом ознак: клімат, рослинність та ґрунти |
| Провінція | Частина зони в рівнинній або гірській країні |
| Область | Складова частина провінції, яка відрізняється особливостями геологічної будови і рельєфу |
| Район | Найменша одиниця районування, яка виділяється на основі переважання одного виду ландшафту в певній місцевості |

Фізико-географічне районування України



Зона мішаних лісів



Зона мішаних лісів займає близько 20 % території України, представлена Українським Поліссям. Південна межа проходить поблизу Рави-Руської, Львова, Золочева, Шепетівки, Житомира, Києва, Ніжина, Глухова.

Характерні низовинний рельєф, гравійні, піщані й піщано-глинисті відклади. В антропогені, під час дніпровського зледеніння, сформувалися піщані рівнини, моренні пасма, еолові форми рельєфу.

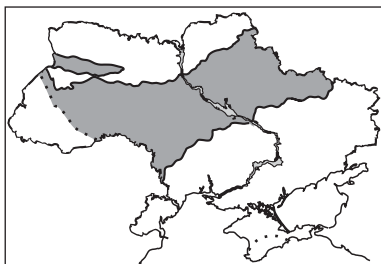
Клімат помірно континентальний; літо тепле й вологе, зима м'яка. Середня температура січня змінюється із заходу на схід від $-4,5$ до -8 °С, липня — від $+17$ до $+19$ °С. У середньому за рік випадає 600—680 мм опадів (близько 70 % у теплий період). Густа річкова мережа, багато боліт. У крейдових породах зустрічається карст. Багато озер, найбільше — Світязь.

Ґрунти дерново-підзолисті та болотні. Переважають соснові, дубово-соснові та дубово-грабові ліси. Є значні ділянки дубово-липових, вільхово-березових і ясенєво-вільхових лісів.

Характерні козуля, лось, дикий кабан, вовк, лисиця, рись, куниця, заць, білка, борсук; завезено ондатру; птахи — тетерев, глухар, рябчик. У водоймах живуть бобри, видри, дикі качки, кулики, понад 30 видів риб.

Великі зміни спричинили водномеліоративні роботи (осушення перезвожених земель призвело до глибокого і незворотного перетворення природних ландшафтів), що були особливо масштабними в 1960—1970-ті рр. Аварія на Чорнобильській АЕС та інші наслідки діяльності людини також негативно вплинули на стан природного середовища й умови життя населення.

Зона лісостепу



Лісостепова зона простягається від Передкарпаття до Середньоруської височини. Південна межа проходить лінією Ананьїв — Знам'янка — Олександрія — Світлогорськ — Красноград — Ізюм. На лісостепову зону припадає третина території України.

Рельєф території різноманітний. На Правобережжі розташовані Волино-Подільська та Придніпровська височини із плоскими та хвилясто-горбистими по-

верхніми (плато), які по берегах річок розчленовані балками і ярами.

Клімат Лісостепу помірно теплий, із достатнім і постійним зволоженням на заході й нестійким — на сході. Січніві температури із заходу на схід змінюються від -5 до -8 °С, липневі від $+18$ до $+22$ °С. Річна кількість опадів зменшується із заходу на схід з 500—750 до 450 мм.

Зону перетинають річки басейнів Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця. Густота річкової мережі зменшується із заходу на схід.

Світло-сірі, сірі й темно-сірі лісові ґрунти займають великі площі на Правобережжі, на Лівобережжі переважають опідзолені чорноземи.

У Лісостепу переважають дубові ліси (діброви). Видовий склад лісів частково змінюється із заходу на схід; на крайньому заході — бук, на Придніпровській височині — граб, клен, явір, на Лівобережжі — дуб, клен гостролистий, липа. Підлісок складається з ліщини, кизилу, бересклету, глоду.

Характерним є поєднання тваринного світу Полісся і Степу. У лісах водяться дикий кабан, борсук, лось, козуля, куниця, вовк, білка, заєць-русак, лисиця, із птахів — сіра куріпка, перепел. Майже скрізь живуть ховрашки, хом'яки, миші. У долинах річок поширені деякі види куликів, пастушкових, диких качок. Зустрічаються видра, бобер, акліматизовано ондатру.

Зона степу

Степова зона розташована на південь від Лісостепу і простягається до Азово-Чорноморського узбережжя і Кримських гір. Степ займає 40 % площі України й охоплює Причорноморську низовину, південну частину Придніпровської і Подільської височин, а також рівнинну частину Кримського півострова.

Клімат помірно континентальний. Середня температура січня змінюється із заходу на схід від -2 до -9 °С; липня — від $+20$ до $+24$ °С. Річна кількість опадів зменшується з північного заходу на південний схід від 450 до 300 мм.

Через недостатність атмосферних опадів густота річкової мережі незначна. Найбільші річки є транзитними: Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай із притоками. Місцевий стік формується за рахунок талих снігових вод.

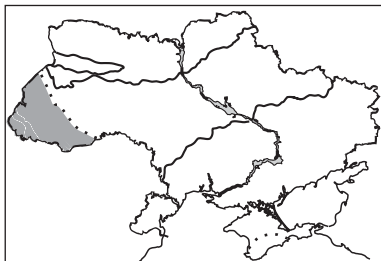
Ґрунтово-рослинний покрив: у північній частині — лугові степи з чорноземами типовими (майже скрізь розорані). У центральній смузі в умовах недостатнього зволоження розвивається природна різнотравно-типчакково-ковилова рослинність на чорноземах звичайних, посухостійке різнотрав'я — на чорноземах південних. Сухостепові південні ландшафти із типчакково-ковиловою і полиново-злаковою рослинністю сформувалися на каштанових солонцюватих ґрунтах. Часто зустрічаються солонці та солончаки. Цілинні степи, а також деревна рослинність збереглися тільки в заповідниках (Чорноморський біосферний, Дунайські Плавні, Український степовий, Асканія-Нова, Луганський), у долинах річок і на схилах балок.

Рослинність: північні райони — різнотравно-злакова степова рослинність; далі на південь — ковилово-типчакова, зустрічаються злаки, полин, солянки, ковили, типчак, житняк. Із тварин, крім численних дрібних гризунів, у степу живуть ласка, горностай, степовий ховрашок, вовк, лисиця, зустрічаються борсук, козуля. Серед птахів — жайворонок, перепел, ку-



ріпка. Місцями ще можна зустріти дрохву, сову, орла. На берегах лиманів і на узбережжі морів живуть дикі гуси, чаплі, кулики. У річках і озерах зони степу є щука, окунь, короп, сом. Акліматизовано фазана, ондатру, кроля дикого.

Українські Карпати



Українські Карпати — це єдиний природно-територіальний комплекс, до складу якого входять власне Карпати, Передкарпатська підвищена рівнина і Закарпатська низовина.

Карпати як гірська країна входять до Альпійсько-Гімалайського поясу складчастих гір. Формування Карпат ще триває, про що свідчать землетруси і повільні підняття окремих ділянок.

Українські Карпати є тільки частиною Карпатських гір. Вони налічують чотири хребти (гірські гряди). Три гряди складаються з осадових гірських порід, четверта — з вулканічних і являє собою ланцюг згаслих вулканів. Північно-східні схили хребтів крутіші, ніж південно-західні. Ланцюги хребтів і подовжніх долин простягаються з північного заходу на південний схід. Тут розташовані родовища корисних копалин, таких як нафта, природний газ, кам'яне вугілля, горючі сланці, озокерит (гірський віск), солі, мінеральні води, свинець, цинк, марганець, боксити, графіт, золото та ін.

Клімат у горах помірний, вологий, але значно прохолодніший, ніж у суміжних районах. Середня температура січня -12°C , липня $+13^{\circ}\text{C}$. Опадів 1500 мм на рік, переважно в червні — липні й узимку.

Густа річкова мережа. Найбільші річки — Дністер, Прут, Тиса, Черемosh. Озер мало (найбільше — Синевир). Простежується вертикальна поясність ландшафтів. Передгірний пояс (до 400—700 м) — дубово-грабові й дубові ліси. Низькогірний (700—1200 м) — букові, буково-модринові ліси. Середньогірний пояс (1200—1500 м) — ялинові, ялиново-ялицеві ліси. Субальпійський пояс (1500—1800 м) — чагарники з гірської сосни, чорної вільхи, арчовника. Схили вкриті гірськими лугами.

Передкарпатська підвищена рівнина простягається уздовж гірської дуги. Поверхня сильно розчленована. На межиріччях поширені глини і лесоподібні суглинки, а на заплавах — піски, гравій, глина. Континентальність клімату зростає з північного заходу на південний схід. Ґрунти тут дерново-підзолисті, сірі лісові, іноді чорноземні та болотні. Рослинність представлена широколистяними і мішаними лісами (дубово-буковими, дубово-буково-модриновими), у яких зустрічаються граб, явір, клен, у підліску — яловець.

Закарпатська низовина являє собою пласку, слабо нахилenu на захід рівнину басейну Тиси. Клімат теплий і вологий. Середня температура січня -3°C , липня $+20^{\circ}\text{C}$, опади — 700 мм на рік. Рослинність представлена дубовими і чорнолісьовими лісами. Лісистість складає 10—15%. Майже 50% площі розорано.

Кримські гори

Кримські гори простяглися із заходу на схід на 180 км, їхня ширина — 50—60 км. У рельєфі чітко виділяються три майже паралельно розташовані гряди: Головна (найвища), Внутрішня, Зовнішня (північна).

Кримські гори поділяються на три фізико-географічні області: Передгірну, Головну грядку і Південний берег Криму.

Кримська передгірна лісостепова область охоплює Зовнішню і Внутрішню гряди. Кліматичні умови сприятливі. Річна сума опадів — 550 мм. Річковий стік зарегульований водоймищами. На стан водних ресурсів впливає карст. Існує розвинений підземний стік.

Ґрунти — дерново-карбонатні на схилах, чорноземні на плоских міжгірських ділянках. Переважають ландшафти Лісостепу — дубові ліси чергуються з луговими степами.

Головна гряда. На вершинній поверхні (яйлах) розвинені карстові процеси, чому сприяють тріщинуватість і розчинність вапняків, гіпсів, утруднені умови стоку (багато безстічних знижень на яйлах) і сприятливі кліматичні умови. Кількість опадів на рік — 1000 мм (на заході) — 600—700 мм (на сході), причому 50—60 % у вигляді снігу. Середні температури липня +15...+16 °С, січня -4 °С (на висоті 1000 м). Головна гряда — акумулятор підземних вод, що дають початок струмкам і річкам.

Характерна висотна поясність ландшафтів, яка сильно залежить від експозиції схилів. На північних схилах поширені дерново-буроземні щербисті ґрунти під грабовими, буковими і дубовими лісами. Середньогір'я з чорноземоподібними дерново-буроземними ґрунтами зайняте окремими ділянками буково-грабово-соснових лісів. Яйли вкриті лугами на гірських чорноземах, на схилах і у звуженнях є грабові й букові переліски.

Від підніжжя ліси Криму починаються молодими мішаними, переважно дубовими, вище йдуть часті діброви, потім — букові ліси. У західній частині Головної гряди росте кримська сосна — ендемік Кримського півострова.

Південний берег Криму — прибережна смуга південного схилу Головної гряди. Положення на окраїні субтропічного поясу, південна експозиція приморських схилів сприяли розвитку ландшафтів середньоземноморського типу. Середня температура січня +1...+4 °С. Літо жарке і сухе. Середня температура липня +24 °С. Кількість опадів усього 300—600 мм на рік, більше восени та узимку. Природна рослинність представлена низькорослими лісами, заростями чагарників, сухостійних трав. Біля підніжжя Головної гряди в середземноморському субтропічному ландшафті спостерігається поєднання лісових порід помірною поясу й окремих представників субтропічної рослинності, з яких багато декоративних і плодових порід завезено в Крим.

Природні комплекси Криму сильно порушені, хоча ці зміни, на відміну від інших регіонів, не завжди негативні. У той же час дотепер трапляється нерозумне втручання людини в природні процеси. Унаслідок надмірної вирубки в недалекому минулому кримські повноцінні дубові



ліси перетворилися на низькорослі порослеві зарості, а в східній частині Південного берега Криму ліси знищені зовсім. Зараз тут змушені вкладати значні кошти в заліснення сухих голих схилів, щоб уникнути ерозійних і зсувних процесів.

У Кримських горах близько 120 природоохоронних об'єктів. Найбільші з них — заповідники Кримський, Ялтинський, Карадазький.

Природні комплекси морів, що омивають Україну



Чорне море — внутрішнє море Атлантичного океану, омиває береги України, Росії, Грузії, Румунії, Болгарії, Туреччини. Площа — 422 тис. км², відстань із заходу на схід — близько 1167 км, з півночі на південь — 624 км. Найбільший півострів — Кримський, найбільші затоки — Каркінітська, Каламітська, Феодосійська, Джарилгачська. Середня глибина — 1271 м, максимальна — 2245 м. Береги слабо розчленовані, найчастіше гористі, стрімчасті, але в межах континентальної частини України вони пологіші.

У межах України в Чорне море впадають Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро.

Більша частина моря розташована в субтропічному поясі. Зима тепла і волога. Температура повітря над акваторією Чорного моря в січні $-1...+8^{\circ}\text{C}$, температура поверхневих вод $+8...+9^{\circ}\text{C}$, крім північно-західних і північно-східних частин, де в суворі зими море замерзає. Літо спекотне й сухе, температура повітря $+22...+25^{\circ}\text{C}$, поверхневих вод — $+24...+26^{\circ}\text{C}$. Середня кількість опадів зростає із заходу на схід від 200—600 до 2000 мм і більше. Середня солоність — 21,8 ‰.

Води Чорного моря на глибинах понад 50—100 м насичені сірководнем, що негативно впливає на органічне життя.

У Чорному морі нараховують понад 660 видів рослин і 2000 видів тварин, що живуть переважно у верхньому шарі (над сірководневою зоною). Промислове значення мають хамса, ставрида, кефаль, камбала, скумбрія, водорості, мідії, креветки, устриці. Щорічно море дає до 300 тис. тонн біологічних ресурсів. Розвідано промислові запаси газу і нафти. Лікувальне значення мають грязі чорноморських лиманів. Є бухти, зручні для стоянки кораблів.

Екологічні проблеми Чорного моря:

— надмірне надходження промислових, побутових і сільськогосподарських забруднень, що обумовлює нагромадження мертвої органічної речовини і збільшення вмісту сірководню;

— зменшення вмісту вільного кисню, що призводить до «цвітіння» води, а отже, — до масової загибелі риб, молюсків і водоростей у лиманах;

— зменшення поголів'я чорноморської кефалі, скумбрії, ставриди;

— катастрофічне розмноження медуз.

Шість країн Чорноморського басейну утворили Комісію із захисту і відновлення Чорного моря. Україна посідає одне з головних місць у вирішенні

регіональної геоecологічної проблеми «Захист і відновлення акваторій Чорного й Азовського морів» (з 1997 р.).

Азовське море — внутрішнє море басейну Атлантичного океану в межах України і Росії. Площа — 39 тис. км². Середня глибина 4—7 м, максимальна — 15 м. Керченською протокою Азовське море з'єднане з Чорним морем. У море впадає Дон, а також невеликі річки. Є поклади нафти і газу, залізних руд. З ропи Сиваша одержують кухонну сіль.

Азовське море розташоване в помірному поясі, його клімату властиві континентальні особливості. Середня температура повітря у прибережній смузі узимку $-1...-6^{\circ}\text{C}$, улітку $+22...+24^{\circ}\text{C}$. Температура поверхневого шару води влітку $+25...+30^{\circ}\text{C}$ і вище, узимку $0...+3^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів зменшується із заходу на схід від 500 до 340 мм на рік, солоність води становить 13,8 ‰, зменшуючись у напрямку гирла Дону до 8 ‰ і менше. Повністю море замерзає лише у суворі зими.

Солоність води у морі за останні десятиліття збільшується через скорочення річкового стоку (внаслідок зарегулювання річок водоймищами, забору води на зрошення полів тощо). Рівень води в Азовському морі підтримується за рахунок надходження вод з Чорного моря. Солоність води в Азовському морі зростає, що згубно відбивається на прісноводних видах органічного світу. У Сиваші солоність води сягає 250 ‰.

Рослинний і тваринний світ Азовського моря характеризується високою продуктивністю. У минулому море було найпродуктивнішим у світі. Тепер налічується лише 79 видів риб, з яких промислове значення мають тюлька, хамса, бички, оселедець.

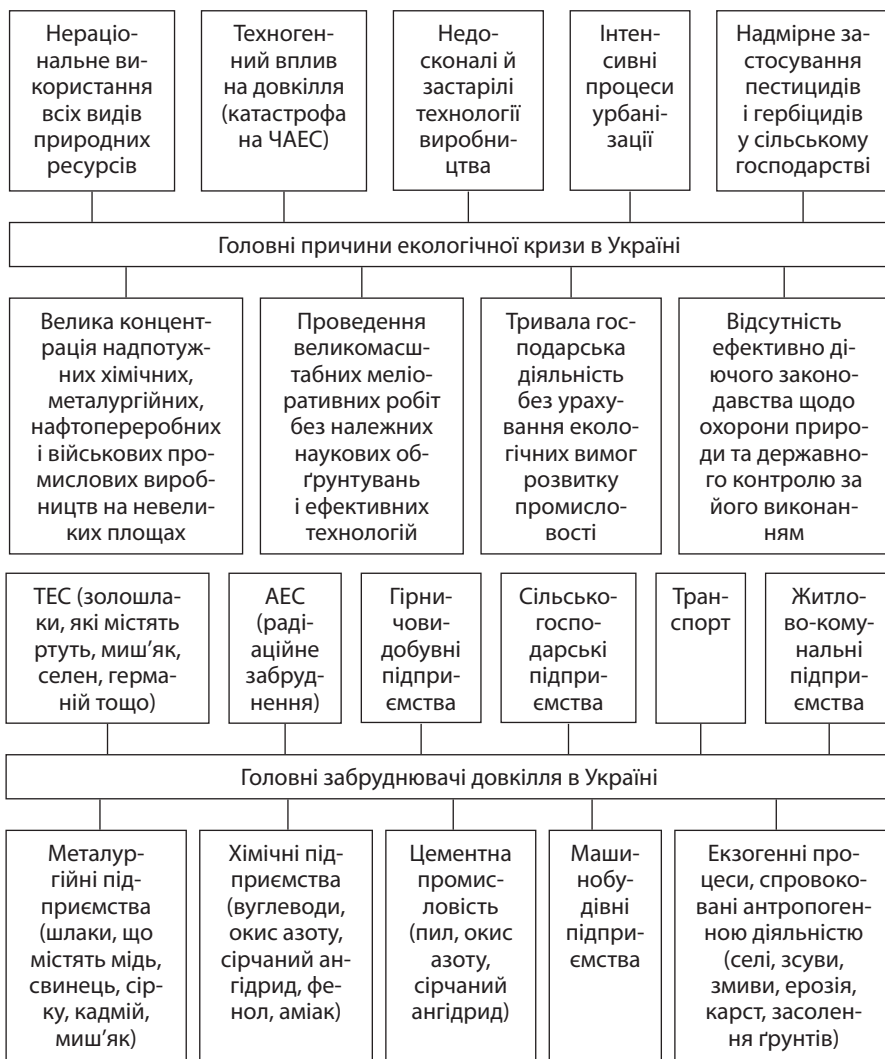
Останнім часом проблеми Азовського моря значно загострилися: підвищується солоність морської води; знижується рівень води; знижується біологічна продуктивність.

РОЗДІЛ IV. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ УМОВ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Геоecологічна ситуація в Україні

Геоecологічна ситуація — стан забруднення навколишнього природного середовища.

У 1991 р. Верховна Рада оголосила всю територію зоною екологічного лиха. Спеціалістами-географами Української академії наук уперше була розроблена й складена карта стану навколишнього середовища України за окремими компонентами природи. Ця карта аргументовано підтверджує той факт, що територія нашої держави, за винятком окремих районів у межах Карпат, Центрального Поділля, Полтавщини, Південного берега Криму та деяких інших, характеризується як забруднена й дуже забруднена, а 15 % території віднесено до категорії «надзвичайно забруднені регіони з посиленням ризику для здоров'я». Вирішення проблеми економічного стану території України у першу чергу слід починати з упровадження системи природоохоронних заходів у тих регіонах, де сьогодні економічна ситуація найбільш напружена. Такими регіонами уряд визнав Донецько-Придніпровський, Поліський, Карпатський та Азово-Чорноморський з річкою Дніпро.



Використання й охорона природних умов та природних ресурсів

Природні умови — це певне поєднання елементів природи, у яких розвивається органічний світ, живе й господарює людина. Природні ресурси — це компоненти природи, які використовуються або можуть бути використані для виробництва чи задоволення потреб людини.

Геоекологічна ситуація в Україні пов'язана зі станом природних умов і природних ресурсів, з технологіями їх використання і добування, переробки та охорони.

Україна має сприятливі природні умови та значні й різноманітні природні ресурси, що визначає високий ступінь господарського освоєння її території. Але внаслідок активного використання природних багатств виникає проблема їх збереження, раціонального користування та відновлення. Глибоке дослідження антропогенного впливу дозволяє розробити систему природоохоронних заходів, спрямовану на покращення стану навколишнього середовища.

Верховна Рада України 1994 року ввела у дію Кодекс України про надра, який регулює раціональне використання надр та їхню охорону. Ідеї щодо раціонального використання мінеральних ресурсів:

- переобладнання гірничодобувних підприємств з метою більш повної переробки сировини;

- комплексне використання сировини: виготовлення із відходів будівельних матеріалів, заповнення відходами кар'єрів і шахт;

- зменшення кількості видобутої сировини за рахунок використання нових синтетичних матеріалів;

- використання екологічно чистих альтернативних джерел енергії — Сонця, вітру, тепла Землі тощо.

Одним із головних і досить ефективних заходів охорони довкілля є заповідність. Більш як сто років минуло від часу започаткування активної форми збереження та відтворення незайманих ландшафтів України. Уже до 1 січня 1928 року на території України існувало шість державних заповідників.

Загальна площа заповідників уже тоді становила 68 500 га, а з розбудовою незалежної України природно-заповідний фонд держави зріс на 767 000 га — це 523 об'єкти. Підґрунтям цього процесу є міцна законодавча база: Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Указ Президента України від 10 березня 1994 року «Про резервування з метою наступного заповідання природних територій», а також «Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні». Заповідність змінюється не тільки кількісно, але й якісно: значно урізноманітнилися основні функції природоохоронних територій, зберігається генофонд живих організмів, відновлюються природні ресурси, регулюється стан природного середовища, який використовується з рекреаційною та дослідницькою метою. Зараз до складу природно-заповідного фонду України входять: 15 природних заповідників, 4 біосферних заповідники, 12 національних парків, 2292 заказники, 22 ботанічних сади, 11 зоологічних парків, 36 дендрологічних парків та 510 парків — пам'яток садово-паркового мистецтва, 25 регіональних ландшафтних парків, 741 заповідне урочище. У цілому ж загальна площа природно-заповідного фонду України становить 3,72 % від загальної площі території держави.

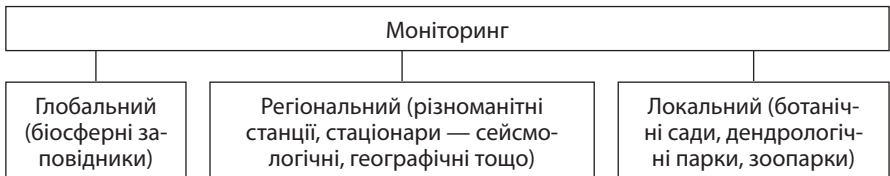
Характеристика функціонування територій природно-заповідного фонду України

| Назва | Мета створення | Ступінь використання у господарській діяльності |
|----------------------|---|---|
| Природні заповідники | Збереження природних комплексів, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, поширення екологічних знань | Заборона будь-якої господарської та іншої діяльності, що суперечить цільовому призначенню заповідника |

| Назва | Мета створення | Ступінь використання у господарській діяльності |
|----------------------------|--|---|
| Біосферні заповідники | Збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів, біосфери, здійснення екологічного моніторингу, вивчення змін у навколишньому середовищі, що виникли під дією антропогенних факторів | Диференційований режим охорони, використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням |
| Національні природні парки | Збереження, відтворення та ефективне використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, естетичну, освітню цінність | Диференційований режим охорони, відтворення і використання |
| Заказники | Збереження та відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів | Оголошення заказників проводиться без вилучення земельних ділянок, водних чи інших об'єктів у їх власників або користувачів |
| Пам'ятки природи | Оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані | Оголошення пам'яток природи проводиться без вилучення земельних ділянок, водних чи інших об'єктів у їх власників або користувачів |

Нормалізації взаємодії людини з природою та поліпшенню екологічного стану довкілля допомагає моніторинг довкілля.

Моніторинг довкілля — це система спостереження за станом довкілля з метою прогнозування його змін, прийняття рішень щодо регулювання природогосподарювання.



В Україні створено достатньо потужну базу природоохоронних комплексів та науково-дослідних закладів, що забезпечують позитивне вирішення проблем навколишнього середовища, які виникли внаслідок нераціонального використання природних умов і ресурсів.

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Автономна Республіка Крим

Розміщена на Кримському півострові. На заході й півдні омивається водами Чорного моря, на північному сході — Азовським. Площа 27 тис. км².

Крим поділяється на рівнинну (на півночі й у центральній частині) і гірську (Кримські гори) частини. Північну і центральну частину займає плоска рівнина, Керченський півострів — горбогір'я. Гори складаються з трьох пасом: Зовнішнього, Внутрішнього і Головного. Тут значно поширений карст.

Корисні копалини: залізні руди (Керченський залізорудний басейн), солі солоних озер і Сиваша, природний газ, флюсові вапняки, будівельні матеріали, мінеральні води, лікувальні грязі.

Клімат рівнинної частини помірно континентальний. Зима м'яка, літо посушливе. Середня температура січня $-0,1...-2,4$ °С, липня $+22,1...+23,8$ °С. Опадів 316—466 мм на рік. У горах клімат дещо холодніший (у січні $-0,5...-3,8$ °С, у липні $+21,2...+15,6$ °С). Опадів тут більше — 500—1100 мм. Клімат Південного берега Криму має риси середземноморського. Середня температура лютого $+1,8...+4,1$ °С, серпня $+23,2...+24,4$ °С. Опадів 350—635 мм на рік.

З північних схилів Головного пасма беруть початок найбільші річки Криму: Чорна, Бельбек, Кача, Альма, Салгир, Західний Булганак. Річки маловодні. Найбільші солоні озера — Сасик, Сакське, Актаське, Донузлав. Створені ставки і водосховища. Найважливішу роль у водопостачанні відіграє Північнокримський канал.

Ґрунти в північній степовій частині переважно каштанові й лучно-каштанові солонцюваті, в середній частині — чорноземи південні, що в передгір'ях переходять у чорноземи звичайні, в горах — буроземні, сірі гірсько-лісостепові, коричневі.

Рівнинна частина Криму належить до степової зони і значною мірою розорана. Природна рослинність краще збереглася в горах. На схилах гір ростуть переважно дубово-грабові й соснові ліси, на яйлах поширені високогірні луки. У Криму шість природних заповідників: Карадазький, Мис Март'ян, Ялтинський, Кримський, Онуцький, Казантипський.



Вінницька область

Розташована в центральній частині Правобережної України, на Поділлі. Площа 26,5 тис. км².

За характером рельєфу область — хвиляста лесова рівнина. Північно-східну частину займає Придніпровська височина, південно-західну — Подільська височина. Поверхня області порізана долинами річок, балками.

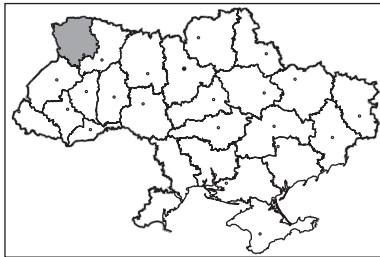


Поширені нерудні копалини: граніти, гнейси, каолін, кварцові піски, вапняки, крейда, гіпс, фосфорити. Є джерела мінеральних вод (Хмільник та ін.).

Клімат області помірно континентальний з м'якою зимою і теплим літом. Середня річна температура повітря в січні $-4...-6^{\circ}\text{C}$, липні $+18,6...+20,5^{\circ}\text{C}$. Опадів 480—590 мм на рік, переважно влітку.

Річки належать до басейнів Південного Бугу (Згар, Рів, Краснянка, Десна, Соб та ін.), Дністра (Рось, Гнилоп'ять, Гуйва). Окремі річки мають пороги.

Ґрунти: сірі і типові малогумусні чорноземи, є також дерново-підзолисті. Область лежить у лісостеповій зоні. Ліси займають близько 10 % території. Степи розорані. Є багато територій природно-заповідного фонду.



Волинська область

Розташована на північному заході України. Площа 20,2 тис. км².

Поверхня області переважно рівнинна із загальним нахилом у північному напрямі. Понад 75 % території лежить у межах Поліської низовини; південну частину області займає Волинська височина.

Корисні копалини: кам'яне вугілля (частина Львівсько-Волинського басейну), самородна мідь (Ратнівський район), торф, вапняки, крейда, пісок, глина.

Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і теплим вологим літом. Середня температура повітря в січні $-4,4...-5,1^{\circ}\text{C}$, липні $+18,8^{\circ}\text{C}$. Опадів 550—640 мм на рік, найбільше їх влітку.

Більшість річок належить до басейну Прип'яті, що протікає на півночі області (Стир, Стохід, Турія). На заході протікає Західний Буг з притоками. На території області багато озер (Світязь, Пулемецьке, Лука, Пісочне та ін.), більшість яких карстового походження.

Ґрунти: дерново-підзолисті, дернові та різні типи болотних на півночі, темно-сірі опідзолені й чорноземи — на півдні. Трапляються сірі лісові та ясно-сірі лісові ґрунти. Область лежить переважно в зоні мішаних лісів, тільки на півдні вона заходить у лісостепову зону. Лісами вкрито близько третини території. В межах області створено Шацький природний національний парк.



Дніпропетровська область

Розташована в басейні середньої та нижньої течії Дніпра. Площа 31,9 тис. км².

За характером рельєфу область — хвиляста рівнина: північний захід — Придніпровська височина, крайній південь — Причорноморська низовина, лівобережна частина — Придніпровська низовина. На південному сході в межі області заходять

відроги Приазовської височини. Поверхня дуже порізана ярами, балками, долинами річок.

Область багата на корисні копалини: великі поклади залізної руди Криворіжжя, марганцевої руди Нікопольського басейну; є поклади бокситів, нікелю, кобальту, золота, титану, кам'яного і бурого вугілля. Великі поклади гранітів, мармуру, каолінів, вогнетривких глин, вапняків, пісків тощо.

Клімат помірно континентальний з жарким літом і порівняно холодною зимою. Пересічна температура січня $-4,5...-6,5^{\circ}\text{C}$, липня $+21,5...+22,5^{\circ}\text{C}$. Опадів 400—490 мм, переважно в теплий період року.

Головна річка — Дніпро з притоками: Оріль, Самара з Вовчою, Мокра, Інгулець. У межах області розташовані Дніпродзержинське, Дніпровське і Каховське водосховища.

Ґрунти: чорноземи звичайні та південні, трапляються лучно-чорноземні, дернові, піщані та ін.

Область лежить у степовій зоні. Але в заплавах річок і в балках трапляються ліси. Найбільший об'єкт природно-заповідного фонду — Дніпровсько-Орільський заповідник.

Донецька область

Розташована в південно-східній частині України. На півдні омивається водами Азовського моря. Площа 26,5 тис. км².

Поверхня області — хвиляста рівнина, розчленована численними річковими долинами, ярами і балками. Північно-східна частина — Донецька височина, захід — Придніпровська низовина, південь — Приазовська височина. Поширені в області й антропогенні форми рельєфу — терикони, кар'єри, провали.

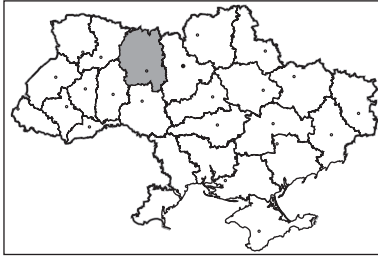


Найголовніший вид корисних копалин області — вугілля Донецького кам'яновугільного басейну. Є кам'яна сіль, доломіти, флюсові вапняки, вогнетривкі глини, гіпс, мергель, будівельні матеріали, азбест, ртуть.

Клімат помірно континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура січня $-4...-7,8^{\circ}\text{C}$, липня $+20,8...+22,8^{\circ}\text{C}$. Опадів 375—556 мм на рік, більшість в теплу пору року. З несприятливих кліматичних явищ найнебезпечніші пилові (чорні) бурі.

Річки області належать до басейнів Сіверського Дінця, Дніпра та Азовського моря. Найбільша річка — Сіверський Донець, що має притоки: Казенний Торець, Бахмут, Лугань. Озер мало, більше штучних водойм. Канал Сіверський Донець — Донбас.

Серед ґрунтів області переважають середньо- і малогумусні чорноземи звичайні. В долинах річок поширені лучно-чорноземні й лучні ґрунти. На півдні трапляються солончаки і солонці. Область лежить у межах степової зони. Природна степова рослинність збереглася тільки в заповідних територіях (Український степовий заповідник, національний природний парк «Святі гори»). Ліси займають 4,8 % території, вони трапляються в заплавах річок і в балках.



Житомирська область

Розташована на півночі України. Площа 29,9 тис. км².

Поверхня області — хвиляста рівнина. Північ області займає Поліська низовина, південь — Придніпровська височина, розчленована густою мережею річкових долин і ярів. У межах Поліської низовини підноситься Словечансько-Овруцький кряж, складений кристалічними породами.

З корисних копалин найважливіше значення мають будівельні матеріали: граніти, лабрадорити, мрамур, кварцити. Є каоліни, вогнетривкі глини, титанові руди, кварцові піски, самоцвіти (гранати, бурштин, топази, яшма тощо), торф, буре вугілля, радіоактивні мінеральні джерела та грязі.

Клімат області помірно континентальний. Зима нехолодна, літо нежарке, вологе. Середня температура січня $-5,7^{\circ}\text{C}$, липня $+18,9^{\circ}\text{C}$. Опадів 570—600 мм на рік, найбільше їх влітку.

Річки належать до басейну Дніпра: Тетерів, Ірпінь, Здвиж, Уборть, Словечна, Уж, Случ. Багато озер.

Серед ґрунтів переважають дерново-підзолисті, болотяні та сірі лісові. На півдні є чорноземні ґрунти.

Область лежить в зоні мішаних лісів, південна частина — в лісостеповій зоні. Лісами вкрито 28 % площі області. На території області багато об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі Поліський заповідник. Внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС територія зазнала радіоактивного забруднення.



Закарпатська область

Розташована на заході України. Площа 12,8 тис. км².

За характером рельєфу територія Закарпатської області поділяється на дві частини: гірську (Українські Карпати) і рівнинну (Закарпатська низовина). На гори припадає близько 4/5 території. Гірські хребти Карпат витягнуті з північного заходу на південний схід. Закарпатська

низовина має висоти 105—120 м з незначним похилом від гір до р. Тиси.

В області є різні корисні копалини: кам'яна сіль, буре вугілля, ртутна руда, алуніти, золото, поліметалеві руди, туфи, доломіти, перліти, бентонітові глини та ін. Дуже багато джерел мінеральних вод.

Клімат помірно континентальний. На низовині зима коротка, м'яка, температура січня $-2...-3^{\circ}\text{C}$, літо тепле, середня температура липня $+19...+21^{\circ}\text{C}$. В горах літо прохолодне, температура липня від $+9$ до $+13^{\circ}\text{C}$, зима тривала, холодна, температура січня від -5 до -9°C . Опадів 642—1411 мм, залежно від висоти.

Річки належать до басейну Тиси, притоки Дунаю. Найбільше озеро — Синевир.

Ґрунти області різноманітні. На рівнині дернові, опідзолені, дерново-глеюві, в горах — бурі лісові, гірсько-опідзолені, гірсько-лучні. Близько 50 % території зайнято лісами. Тут чітко виражена вертикальна поясність. Вище лісового поясу (з 1500 м) поширені субальпійські луки. В області знаходиться Карпатський біосферний заповідник і природний національний парк Синевир, міжнародний біосферний заповідник Східні Карпати.

Запорізька область

Розташована на південному сході України. Виходить до Азовського моря. Площа 27,2 тис. км².

Поверхня області рівнинна. Північно-західну частину займає Придніпровська низовина, що на півдні переходить у Причорноморську низовину. На південному сході на територію області заходить Приазовська височина. Вздовж узбережжя — кілька піщаних кіс.

Область багата на корисні копалини: залізні руди (Білозерський залізрудний басейн), марганець (Токмацьке родовище). Є буре вугілля, великі запаси вогнетривів, каоліну, вапняку, графіту, граніту та інших будівельних матеріалів, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.

Клімат області помірно континентальний, з жарким літом і малосніжною зимою. Середня температура січня від $-5,4^{\circ}\text{C}$ на півночі до $-3,8^{\circ}\text{C}$ на півдні. Опадів 350—470 мм на рік. Бувають сухотії, періодично — пилові бурі.

Головна річка Дніпро, до басейну якого належать річки Конка і Гайчур. Річками басейну Азовського моря є Берда, Молочна, Обитічна. Найбільше водосховище — Каховське.

В області переважають чорноземні ґрунти (75 % площі). На півдні поширені темно-каштанові й каштанові ґрунти, переважно солонцюваті. Область лежить у степовій природній зоні. Природна степова рослинність займає 3—4 % площі. На територію області заходить частина Українського степового заповідника Кам'яні Могили.



Івано-Франківська область

Розташована на заході України, в передгірній та гірській частинах Українських Карпат. Площа 13,9 тис. км².

За характером рельєфу територію область поділяють на три частини: північно-східну — рівнинну (Подільська височина), середню — передгірну (Передкарпаття), південно-західну — гірську (Українські Карпати). Поверхня Передкарпаття розчленована річковими долинами. Майже половину території області займають Карпати. Тут знаходяться такі гірські масиви і пасма: Горгани, Покутсько-Буковинські Карпати, Гринявські і Чивчинські гори та Чорногора з найвищою точкою України — г. Говерлою (2061 м).



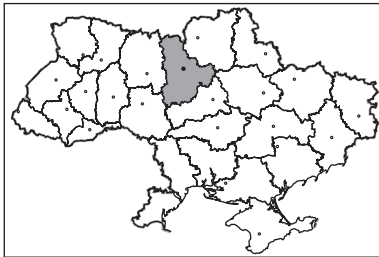
Корисні копалини: нафта та природний газ (Передкарпатська нафтогазонасна область), буре вугілля, озокерит, великі запаси сірки, кам'яної та калійної солей. Є гіпс, сланці, фосфорити, різні будівельні матеріали, джерела мінеральних вод.

Клімат помірно континентальний. В рівнинній і середній частинах області зима м'яка, літо тепле, середня температура січня $-4...-4,5^{\circ}\text{C}$, липня $+18...+19,5^{\circ}\text{C}$. У горах клімат холодніший. Середня температура січня становить -6°C , липня $+16^{\circ}\text{C}$. Опадів від 600—800 мм у Передкарпатті до 1400 мм у горах.

Річки області належать до басейнів Дністра і Пруту. Притоки Дністра — Свіча, Лімниця, Луква, Бистриця, Свір, Гнила Липа; притоки Пруту — Черемош, Рибниця, Турка та ін. Гірські озера — Лебедине, Несамовите та ін.

У Придністров'ї переважають опідзолені чорноземи, темно-сірі, сірі ґрунти. У Передкарпатті — дерново-підзолисті та дернові, в горах — бурі лісові, гірсько-лучні.

Переважаючим типом рослинності є ліси. Ними вкрито від 30 % території на рівнині до 60 % — у горах. До висоти 800—1000 м ростуть листяні ліси, вище (1300—1500 м) — хвойні, на вершинах гір — субальпійські луки — полонини. На території області знаходяться Карпатський природний національний парк і заповідник Горгани.



Київська область

Розташована в північній частині України, в басейні середньої течії Дніпра. Площа 28,9 тис. км².

Поверхня області рівнинно-горбиста. Північна частина лежить у межах Поліської низовини, центральна і південно-західна — на Придніпровській височині, дуже розчленованій річковими долинами і балками. На сході в межі області заходить Придніпровська низовина.

На корисні копалини область бідна. Є будівельні матеріали, каоліни, торф, буре вугілля, джерела мінеральних вод; на південному заході — запаси самородного золота, алмазів, платиноїдів, титано-цирконієві руди.

Клімат помірно континентальний, м'який. Середня температура січня $-5,8...-6,5^{\circ}\text{C}$, липня $+19,2...+20,1^{\circ}\text{C}$. Опадів 500–600 мм, найбільше у червні—липні.

Дніпро — найбільша водна артерія області. Всі річки належать до його басейну. Головні притоки Дніпра: Прип'ять, Уж, Тетерів, Ірпінь, Стугна, Красна, Рось, Десна, Трубіж. На території області — Київське і Канівське водосховища.

На півночі найпоширеніші дерново-підзолисті, лучні та болотні ґрунти, в центральній та західній частинах — опідзолені чорноземи, темно-сірі та ясно-сірі лісові ґрунти, на півдні — глибокі малогумусні чорноземи. На Лівобережжі (в Лісостепу) трапляються чорноземи типові малогумусні, лучні солончакваті, солончакові та ін.

Внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС в 1986 р. територія області зазнала забруднення радіоактивними елементами, особливо північна її частина.

Кіровоградська область

Розташована в центральній частині України, в межах річки Дніпра і Південного Бугу. Площа 24,6 тис. км².

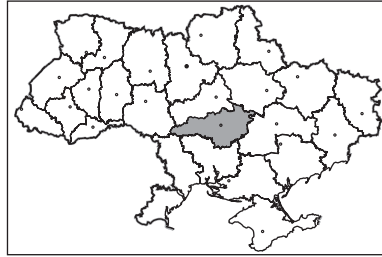
Основну частину території області займає Придніпровська височина. У річкових долинах на поверхню часто виходять кристалічні породи Українського щита, що подекуди утворюють в річищах пороги і перекати.

Область багата на корисні копалини. Тут розміщений Дніпровський буровугільний басейн. Є родовища горючих сланців, торфу. На території області знаходиться частина Криворізького залізничного басейну. Є нікелево-хромітові руди (Побужжя), золото, графіт (Завальське родовище), різні будівельні матеріали.

Клімат області помірно континентальний. Зима м'яка, з відлигами. Літо жарке. Середня температура січня $-5,4...-6,5$ °С, липня $+20...+21,4$ °С. Опадів 400—490 мм на рік. Трапляються посухи, пилові бурі.

Річки належать до басейну Дніпра (Цибульник, Інгулець) та Південного Бугу (Інгул, Синюха, Синиця). Найбільші водосховища — Кременчуцьке та Дніпродзержинське. Збудовано водовід Дніпро — Кіровоград.

Область лежить у лісостеповій і степовій зонах. У лісостеповій переважають чорноземи типові, опідзолені, ясно-сірі та сірі лісові ґрунти, в степовій — чорноземи звичайні. Природна рослинність збереглася лише на схилах ярів і балок. Ліси займають 6,8 % території. Є об'єкти природно-заповідного фонду.



Луганська область

Розташована в південно-східній частині України. Площа 26,7 тис. км².

На півдні знаходиться Донецька височина з найвищою точкою Лівобережної України — г. Могилою-Мечетною (367 м). Середня частина області — долина Сіверського Дінця; на півночі — відроги Середньоруської височини. Поширені антропогенні форми рельєфу — терикони, кар'єри.

Найголовніша корисна копалина — кам'яне вугілля. Є значні поклади вапняків, крейди, мергелів, пісковиків, лікувальні мінеральні джерела.

Клімат помірно континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура січня $-7...-8$ °С, липня $+21...+22$ °С. Опадів випадає 400—550 мм на рік. Досить часто трапляються суховії, засухи.

Головна річка — Сіверський Донець. Його притоки: Айдар, Деркул, Красна, Лугань, Велика Кам'янка. Є озера.

На більшій частині території поширені чорноземні ґрунти різних типів. Поширені також дерново-лучні, опідзолені та інші ґрунти.

Область лежить у степовій і частково лісостеповій зонах. Лісами вкрито 0,6 % території. Вони поширені в заплавах і балках. Природні ландшафти дуже змінені й збереглися тільки в Луганському заповіднику.





Львівська область

Розташована на заході України. Площа 21,8 тис. км².

Північна частина зайнята Верхньобузькою низовиною, частково заболоченою; центральна — Подільською височиною і Розточчям; південна — Придністровською западиною, передгір'ям та Українськими Карпатами, які представлені тут Beskidami і Вододільним хребтом.

Область багата на корисні копалини: нафта і природний газ (Передкарпатська нафтогазоносна область), кам'яне вугілля (частина Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну), калійна і кам'яна сіль (Стебницьке родовище калійної солі), сірка, озокерит, будівельні матеріали. Є багато мінеральних джерел, на базі яких діють бальнеологічні курорти: Моршин, Трускавець та ін.

Клімат помірно континентальний. Літо тепле, вологе, зима з частими відлигами. У горах клімат суворіший. Середня температура повітря січня на Подільській височині $-4,7^{\circ}\text{C}$, у Передкарпатті $-6,1^{\circ}\text{C}$, в Карпатах $-6,6^{\circ}\text{C}$, липня відповідно $+18,7^{\circ}\text{C}$, $+18^{\circ}\text{C}$, $+16^{\circ}\text{C}$. Опадів на Подільській височині випадає 641—742, в Передкарпатті 685—773, в горах до 1000 мм на рік. Найбільше їх випадає влітку.

Річки належать до басейнів Прип'яті (Бистриця, Стрий, Свіча, Стривігор), Дністра (Стир) та Західного Бугу (Полтва, Рата). Є невеликі озера і водосховища.

Область лежить у межах лісостепової зони і зони Українських Карпат. Серед ґрунтів лісостепової зони переважають дерново-підзолисті, чорноземні, сірі лісові, опідзолені, в Карпатах — буроземні ґрунти. Ліси займають 25 % площі області. Тут розташовані природний заповідник Розточчя та національний природний парк Яворівський.



Миколаївська область

Розташована на півдні України, у басейні нижньої течії Південного Бугу. На півдні виходить до Чорного моря. Площа 24,6 тис. км².

Більшу частину займає Причорноморська низовина, на півночі заходять відроги Придніпровської і Подільської височин. Височинна частина дуже розчленована річковими долинами, ярами

і балками, на Причорноморській низовині трапляються неглибокі замкнуті зниження (поди).

Область бідна на корисні копалини. Є граніти, гнейси, вапняки, мергель, гіпс, глини, кварцові піски, графіт, буре вугілля, торф, джерела мінеральних вод, лікувальні грязі.

Клімат помірно континентальний. Літо жарке з вітрами і частими посухами, зима м'яка, малосніжна. Середня температура січня $-4...-5^{\circ}\text{C}$, лип-

ня +21,6...+22,8 °С. Опадів 300—450 мм, найбільше їх влітку. Трапляються часті посухи й пилові бурі.

Річки належать до басейну Чорного моря, узбережжя якого порізане лиманами. Найбільша річка — Південний Буг з притоками Інгулом, Кодимою, Чичиклією, Синюхою. На сході протікає Інгулець.

Область лежить у степовій зоні. Переважають чорноземні ґрунти різних видів, каштанові й темно-каштанові. Територія області майже повністю розорана. Природна степова рослинність збереглася на схилах балок, в долинах річок, в Чорноморському біосферному заповіднику, природному заповіднику Єланецький Степ.

Одеська область

Розташована на південному заході України. На півдні омивається водами Чорного моря. Площа 33,3 тис. км².

Більшу частину займає Причорноморська низовина, на півночі заходять відроги Придніпровської і Подільської височин, на південному заході — Центральномолдовської рівнини. На узбережжі Чорного моря — коси, лимани.

Область бідна на корисні копалини. Є невеликі поклади бурого вугілля, калійна сіль, графіти, будівельні матеріали (пісок, глина, вапняки, граніти), а також мінеральні джерела і лікувальні грязі. Останнім часом виявлено золото (Майське родовище).

Клімат помірно континентальний. Зима м'яка, малосніжна, з відлигами. Літо жарке і сухе. Середня температура січня -1,8...-5,0 °С, липня +21,0...+22,9 °С. Опадів 380—500 мм на рік, переважно в теплий період року. Бувають посухи, суховії, пилові бурі.

Головні річки: Дунай, Дністер з притокою Кучурган, Південний Буг з притоками Савранкою і Кодимою. В заплавах Дунаю та Дністра багато озер: Кагул, Ялпуг, Катлабуг, Китай, Кугурлуй, Саф'ян. Багато лиманів.

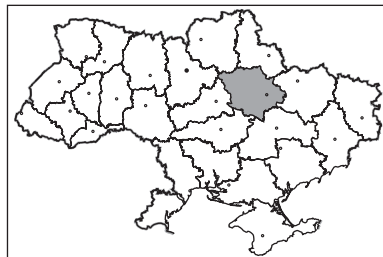
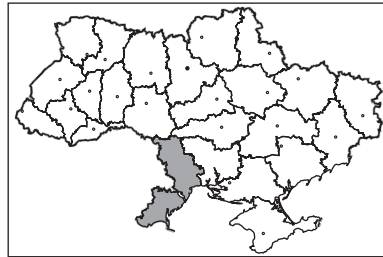
Переважають чорноземні ґрунти: типові, звичайні і південні, а також темно-каштанові солонцюваті. Область лежить у лісостеповій і степовій зонах. Лісів дуже мало. Майже вся територія області розорана. В районі Дунаю знаходиться Дунайський біосферний заповідник.

Полтавська область

Розташована в центральній частині Лівобережної України. Площа 28,8 тис. км².

Територія області займає Придніпровську низовину. Поверхня рівнинна, має нахил на південний захід. Розвинута яружно-балкова мережа.

Із корисних копалин найважливіше значення мають газ і нафта (Глинсько-Розбишівське, Радченківське, Сагайдацьке та інші родовища) і залізна руда

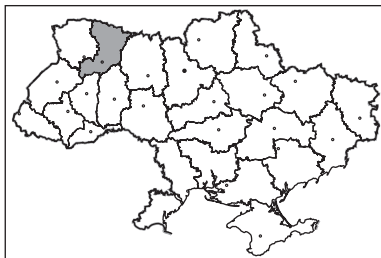


(Криворізький залізорудний район). Є поклади граніту, глин, піску, торфу, джерела мінеральних лікувальних вод (Миргород, Нові Санжари тощо).

Клімат помірно континентальний. Зима помірно холодна, літо тепле. Середня температура січня $-6,5...-7,5$ °С, липня $+20...+21$ °С. Опадів 450—565 мм на рік, переважно у теплий період року. З несприятливих кліматичних явищ трапляються посухи.

Найбільші річки Дніпро і його притоки Ворскла, Сула, Псел. На Дніпрі — Кременчуцьке та Дніпродзержинське водосховища.

70 % території займають чорноземні ґрунти. Трапляються сірі лісові та опідзолені. Область лежить у лісостеповій зоні. Ліси займають близько 7,5 % території. Природна рослинність дуже змінена діяльністю людини. Є об'єкти природно-заповідного фонду.



Рівненська область

Розташована на північному заході України. Площа 20,1 тис. км².

Північна частина лежить у межах Поліської низовини. Південну частину займає Волинська височина, яка являє собою підвищену хвилясту лесову рівнину, розчленовану річками. З південного заходу в область заходить рівнина Малеого Полісся. На території області поширені карстові явища.

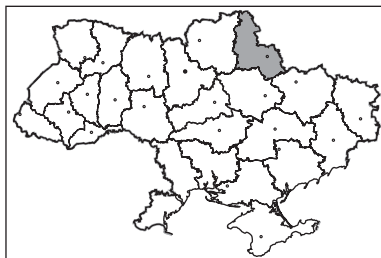
Із корисних копалин найважливіше значення мають торф, мінеральні будівельні матеріали (граніт, базальти, глина, крейда, пісок), каолін, унікальні запаси бурштину, є джерела мінеральних вод типу миргородської і трускавецької.

Клімат помірно континентальний. Середня температура повітря січня $-4,8...-5,6$ °С, липня $+18,1...+18,6$ °С. Опадів 600—650 мм на рік, більше влітку.

В області багато річок і озер. Найбільша річка — Прип'ять, решта — її притоки: Горинь, Ствига та дві ділянки Стиру з притоками. Великими озерами є Нобель, Біле, Лука, Велике Почаївське.

Ґрунти області різноманітні. Найпоширенішими є ясно-сірі, сірі лісові, темно-сірі опідзолені та дерново-підзолисті. На вододілах у лісостеповій частині області трапляються чорноземи.

Область лежить у лісовій (Полісся) і лісостеповій зонах. На Поліссі лісистість понад 45 %, у Лісостепу — до 15 %. Тут розташований Рівненський природний заповідник.



Сумська область

Розташована в північно-східній частині України. Площа 23,8 тис. км².

У східну і північно-східну частину області заходять відроги Середньоруської височини, решта території лежить у межах Придніпровської низовини. Поверхня має загальний нахил на південний захід.

Найбільше значення мають горючі корисні копалини: нафта і природний газ, торф, невеликі поклади бурого вугілля. З будівельних матеріалів — глини, пісок, крейда, кам'яна сіль.

Клімат помірно континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура повітря в січні $-7,3...-8,0$ °С, в липні $+18,6...+19,8$ °С. Опадів 510—588 мм на рік, більше їх влітку.

Річки області належать до басейну Дніпра і є його лівими притоками. Найбільші річки — Десна з Сеймом, Сула, Псел, Ворскла. Є численні озера (Чехове, Довге, Журавлине та ін.) і водосховища.

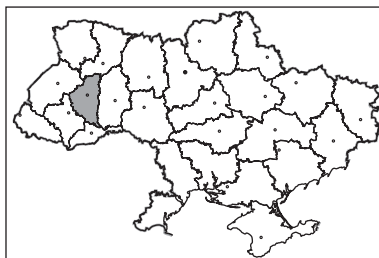
Північна частина області лежить у зоні мішаних лісів, центральна і південна — у лісостеповій. Ліси займають 18 % території області. Із ґрунтів переважають чорноземи (53 %) в лісостеповій зоні, дерново-підзолисті — в лісовій.

В області багато об'єктів природно-заповідного фонду. Тут знаходиться відділення Українського степового заповідника — Михайлівська Цілина, Деснянсько-Старогутський природний національний парк.

Тернопільська область

Розташована у західній частині країни, на Поділлі. Площа 13,8 тис. км².

Територія лежить у межах Подільської височини, яка знижується на південь і південний схід і має хвилясту поверхню, розчленовану каньйоноподібними долинами лівих приток Дністра, балками і ярами. Найвищими частинами височин є на півдні Кременецькі гори, на південному сході вапнякове пасмо Товтр і на південному заході горбисте пасмо Опілля. Поширені карстові форми рельєфу (відомо понад 60 печер).



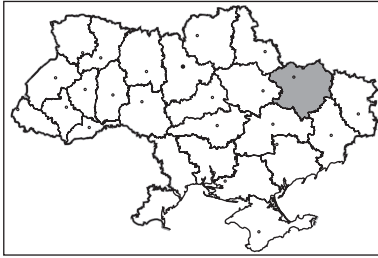
Із корисних копалин найбільше значення мають мінеральні будівельні матеріали: вапняки, крейда, гіпс, мергель, глина. Із паливних ресурсів — буре вугілля, торф. Є джерела мінеральних вод.

Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і теплим вологим літом. Середня температура повітря в січні $-4,5...-5,5$ °С, в липні $+18...+19$ °С. Опадів 520—800 мм на рік, переважно в теплий період року.

Головні річки області: Дністер і його притоки — Гнила Липа, Коропець, Стрипа, Серет, Збруч. Є ставки і водосховища.

Серед ґрунтів переважають чорноземи: ясно-сірі й сірі лісові, темно-сірі опідзолені, типові малогумусні. Близько 64 % території області розорано. Область лежить в основному в лісостеповій зоні. Природна рослинність займає близько 19 % території.

В області багато об'єктів природно-заповідного фонду, серед них — заповідник Медобори, а також всесвітньо відомі карстові печери в гіпсових породах: Кришталева, Вертеба, Озерна, Оптимістична (найбільша в світі за протяжністю карстова порожнина в гіпсових породах).



Харківська область

Розташована в північно-східній частині України. Площа 31,4 тис. км².

Велика частина території лежить у межах Придніпровської низовини. На півночі на територію області заходять відроги Середньоруської височини, а на південному сході — Донецької височини.

Область багата на природний газ. Є родовища нафти, кам'яного і бурого вугілля, значні запаси кам'яної солі, фосфоритів, охри, вогнетривких глин, піску, крейди, джерела мінеральних вод.

Клімат області помірно континентальний. Зима прохолодна, літо жарке. Середня температура січня $-6,6...-8,0^{\circ}\text{C}$, липня — $+19,5...21,5^{\circ}\text{C}$. Опади — 490—570 мм на рік, переважно влітку.

Річки області належать до басейнів Дону і Дніпра. Найбільша річка — Сіверський Донець. До басейну Дніпра належать Самара й Орель. Є кілька великих водоймищ. Територією області проходить канал Дніпро — Донбас.

На більшій частині території переважають чорноземні ґрунти: типові, звичайні, мало- і середньогумусні. Зустрічаються ясно-сірі й сірі лісові ґрунти, дерново-підзолисті.

Велика частина області лежить у лісостеповій зоні, південь — у степовій. 11,5 % території займають ліси. В області є об'єкти природно-заповідного фонду.



Херсонська область

Розташована в басейні нижньої течії Дніпра. На півдні омивається водами Чорного і Азовського морів. Площа 28,5 тис. км².

Область займає частину Причорноморської низовини. Південна частина розчленована балками і ярами. Вздовж морського узбережжя багато піщаних островів, півостровів, кіс, мілководних заток.

З-поміж корисних копалин найпоширеніші будівельні матеріали (вапняки, черепашник, глини, піски), солі Сиваша і прибережних озер. Трапляються торф, виявлено газ, боксити, є також лікувальні грязі.

Клімат області помірно континентальний. Зима м'яка, малосніжна, часто бувають відлиги. Середня температура повітря в січні $-3...-5^{\circ}\text{C}$, в липні $+21,5...+23,5^{\circ}\text{C}$. Опадів 300—410 мм, більше їх влітку. Сніговий покрив нестійкий. До несприятливих кліматичних явищ належать суховії, пилові бурі, град.

Головна річка — Дніпро, що тече по території області протягом 200 км. Поблизу гирла Дніпро поділяється на рукави й утворює Дніпровські плавні. Вище Херсона в Дніпро впадає Інгулець. У межах області знаходиться частина Каховського водосховища. Прокладені зрошувальні канали: Північно-кримський, Каховський, Красносзнам'янський.

З ґрунтів на півночі переважають південні малогумусні чорноземи. На півдні їх змінюють чорноземи південні солонцюваті, а ще далі на південь — каштанові солонцюваті. На Лівобережжі Дніпра смугою до 140 км простягаються Олешківські піски. Тут переважають дерново-піщані та глинисто-піщані ґрунти.

Область розташована у степовій зоні. Степи майже повністю розорані. Цілина збереглася лише в заповідниках: біосферних Чорноморському та Асканія-Нова, в Азово-Сиваському природному національному парку.

Хмельницька область

Розташована на Поділлі та в південній частині Волині. Площа 20,6 тис. км².

Поверхня області — хвиляста рівнина. Крайня північ — Поліська низовина, в центрі — відроги Придніпровської височини, на північному заході — Волинська височина, на півдні — Подільська. Поверхня дуже розчленована долинами річок, ярами і балками, особливо на півдні. Для цієї частини області характерні вапнякові пасма горбів, що мають назву Товтри. Поширені карстові форми рельєфу.

Із корисних копалин найбільше нерудних: вапняків, крейди, гіпсу, піску, мергелю, бентонітових глин. Є поклади торфу, горючих сланців, фосфоритів, джерела мінеральної води.

Клімат області помірно континентальний. Зима м'яка, літо тепле. Середня температура січня $-5,0...-6,0^{\circ}\text{C}$, липня $+18,3...+19,5^{\circ}\text{C}$. Опадів 560—640 мм на рік, більше їх в теплий період року.

Річки належать до басейнів Дніпра (Горинь, Случ), Південного Бугу (Бужок, Іква, Згар) і Дністра (Збруч, Жванчик, Смотрич та ін.). Річки течуть у каньйоноподібних долинах.

ґрунти: чорноземи опідзолені й типові малогумусні, темно-сірі опідзолені та сірі лісові. Близько 62 % території розорано. Область лежить у лісостеповій і степовій зонах. Ліси займають близько 12 % території. В межах області створено національний природний парк Подільські Товтри.

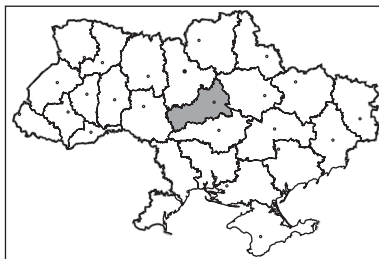


Черкаська область

Розташована в центральній частині України, в басейні середньої течії Дніпра. Площа 20,9 тис. км².

Більша, правобережна частина лежить на Придніпровській височині, менша, лівобережна, — на Придніпровській низовині. Вздовж долини Дніпра смугою завдовжки понад 70 км простягаються Канівські гори (висоти до 253 м). У заплаві Дніпра багато озер, трапляються піщані пасма.

Із корисних копалин найбільш важливими є буре вугілля, торф, бентонітові глини, каолін, граніти різних типів, лабрадорити, пісковики, гнейси.

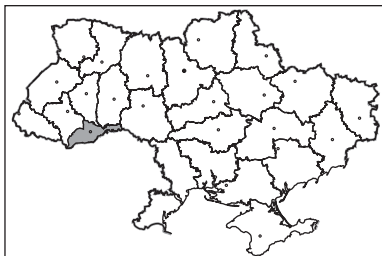


Клімат області помірно континентальний. Зима м'яка з частими відлигами, літо тепле. Середня температура січня $-5,9^{\circ}\text{C}$, липня $+20,0^{\circ}\text{C}$. Опадів 400—520 мм, більше їх в теплий період року.

Річки належать до басейнів Дніпра (Рось, Вільшанка, Тясмин, Сула, Супій) і Південного Бугу (Гірський Тікич і Гнилий Тікич). На багатьох річках є невеликі пороги. У межах області — частина Канівського водосховища.

Ґрунтовий покрив області утворюють опідзолені чорноземи та типові середньогумусні чорноземи. На підвищених ділянках трапляються сірі та ясно-сірі опідзолені ґрунти.

Область лежить у лісостеповій зоні. Ліси займають 15 % території. Степи розорані. Природна рослинність збереглася тільки в балках та на схилах річкових долин. Найбільшим об'єктом природно-заповідного фонду є Канівський природний заповідник. Відомий також дендропарк Софіївка в Умані.



Чернівецька область

Розташована на заході країни в межах Передкарпаття та східної частини Карпат. Площа 8,1 тис. км².

Південно-західну частину займають Українські Карпати, що складаються з низки паралельних хребтів до 1400 м заввишки. На північний схід від Карпат простягаються передгір'я, що являють собою погорбовану місцевість. Північну

частину області займає Прут-Дністровське межиріччя, в середній частині якого лежить Хотинська височина з найвищою вершиною рівнинної України — г. Бердою (515 м). Тут поверхня розчленована каньйоноподібними долинами річок, ярами і балками. На заході трапляється карст.

З корисних копалин відомі фосфорити, гіпс, кварцові й глауконітові піски, глини, вапняки, мармур, графіт, буре вугілля. Є мінеральні джерела та лікувальні грязі.

Клімат області помірно континентальний. Літо прохолодне і вологе, зима помірно холодна. Середня температура січня на рівнині $-4,8...-5,0^{\circ}\text{C}$, в передгір'ї $-4,8...-5,5^{\circ}\text{C}$, в горах $-6...-10^{\circ}\text{C}$, липня відповідно $+18,8...+19,5^{\circ}\text{C}$, $+16,2...+19,0^{\circ}\text{C}$, $+13...+16^{\circ}\text{C}$. Опади: 500—600 мм — на рівнині, 800—1200 мм — у горах, переважно влітку.

Головні річки: Дністер та притоки Дунаю — Прут з Черемошем і Серет.

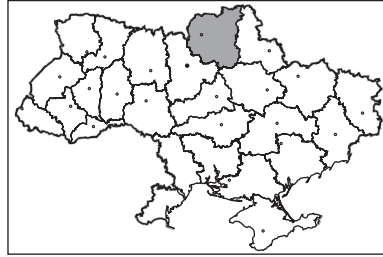
Серед ґрунтів на рівнині переважають чорноземи опідзолені, темно-сірі опідзолені, в передгір'ях — дерново-підзолисті, в горах — бурі гірсько-лісові й дерново-буроземні.

Ліси займають близько 32 % площі області. На рівнині — це букові й буково-дубові ліси, в горах простежуються висотні пояси від букових лісів до субальпійських лук. З об'єктів природно-заповідного фонду найбільшим є Вижницький природний національний парк.

Чернігівська область

Розташована на півночі Лівобережної України, в басейні Десни. Площа 31,9 тис. км².

Територія області лежить переважно в межах Придніпровської та Поліської низовин. На південному заході в межах області заходить Полтавська рівнина. Поверхня дуже порізана ярами і балками, трапляється карст.



Із корисних копалин найважливіше значення мають поклади нафти і природного газу в південно-східних районах. Є торф, вапняки, гіпси, піски, глини, мергелі.

Клімат області помірно континентальний. Зима помірно холодна, літо помірно тепле. Середня температура січня $-6...-8^{\circ}\text{C}$, липня $+18,0...+19,5^{\circ}\text{C}$. Опадів 550—580 мм, переважно в теплий період року.

Річки області належать до басейну Дніпра, що протікає вздовж західної межі області. Головна річка — Десна, що має притоки Убідь, Мена, Снов, Сейм, Доч, Остер. На півдні — Удай і Сула.

На півночі області переважають дерново-підзолісті ґрунти, на півдні — чорноземи вилуговані та опідзолені. Трапляються ясно-сірі лісові, темно-сірі та інші ґрунти.

Область лежить у зонах мішаних лісів і лісостеповій. Ліси займають близько 20 % території. Північно-східна частина області забруднена радіонуклідами внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС. Є багато територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Економічна і соціальна географія України вивчає закономірності розміщення населення і господарства (територіальну організацію людського суспільства).



РОЗДІЛ І. УКРАЇНА НА КАРТІ СВІТУ

Географічне положення України. Державний кордон

Економіко-географічне положення (ЕГП) країни — це розташування країни відносно інших об'єктів; аналіз чинників, які впливають на розвиток її господарства.

Україна розташована у Північній півкулі, на материк Європа, у центральній-східній частині Європи. Вона є однією з найбільших за площею (603,7 тис. км²) та населенням (понад 47,4 млн осіб) країн Європи.

Україна має вигідне економіко-географічне положення, що виражається перш за все у її розташуванні на перехресті транспортних магістралей та інших комунікацій, які з'єднують Центральну та Східну Європу, Європу та Азію. Через її територію пролягають залізниці, автошляхи та трубопроводи міжнародного значення, а також міжнародні авіалінії.

Україна має сухопутний кордон із сімома країнами: Росією (найдовший), Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою, що дає можливість розвивати економічні відносини з сусідніми державами.

Україна має вихід до Чорного та Азовського морів і є країною чорноморського регіону. Це має важливе значення, бо відкриває можливість прокладання транзитного шляху природних ресурсів (зокрема нафти) з азіатського регіону через Чорне море територією нашої держави до Європи. Вихід до морів дає також можливість використання їх як джерела природних ресурсів та транспортних шляхів.

Важливе значення для України має переважання на її території рівнинно-го рельєфу, що позитивно впливає на розвиток господарства.

Наявність агрокліматичних та ґрунтових ресурсів обумовили розвиток практично на всій території держави сільського господарства.

На території України (переважно у північній частині) поширені широколисті й мішані лісові та лісостепові ландшафти, що дає змогу успішно розвиватись лісовому господарству.

Значна частина території України (за виключенням південно-східних районів) достатньо забезпечена водними ресурсами. Головна водна артерія України — Дніпро є джерелом для виробництва електроенергії (ГЕС на Дніпрі), місцем промислового рибальства та транспортною магістраллю. Міжнародне значення має для України судноплавство по Дунаю.

Геополітичне положення України

Геополітичне положення (ГПП) країни — це місце країни на політичній карті світу відносно до центрів економічного та політичного впливу.

| План | Характеристика | Оцінка: позитивна «+», негативна «-» |
|--|---|--|
| Місце країни на політичній карті світу | Розташована у центральній-східній частині Європи | + |
| Розташування відносно економічних центрів і транспортних осей інтеграційних угруповань | Можливість інтеграції в міжнародні системи кооперативної безпеки в Європі | + |
| | Спільний кордон з країнами Організації Північноатлантичного договору — Польщею та Угорщиною, близьке сусідство з Туреччиною | + |
| | Спільний кордон з країнами Євросоюзу | + |
| | Віддаленість від основних економічних центрів світу | - |
| Участь у військово-політичних та політико-економічних організаціях | Активна участь у миротворчій діяльності | + |
| | Членство в Організації Об'єднаних Націй, Співдружності незалежних держав, Європейському банку реконструкції та розвитку, Міжнародному валютному фонді, Парламентській асамблеї Чорноморського економічного співробітництва, Раді Європи, Центральноєвропейській ініціативі, Європейському Економічному Просторі | + |

| План | Характеристика | Оцінка: позитивна «+», негативна «-» |
|---|---|--|
| Розташування відносно зовнішніх джерел сировини і продовольства | Розташування на шляху транзиту природних ресурсів з Росії, Казахстану, Азербайджану, Туркменії тощо до країн Західної Європи | + |
| Розташування відносно високо-розвинених країн та зон політичної напруженості | Розташування поблизу зон збройних конфліктів (Північний Кавказ, Закавказзя, Придністров'я, Балкани, Близький і Середній Схід) | - |
| | Відносна близькість до країн Західної Європи | + |
| Висновок. Україна має у цілому вигідне геополітичне положення, але недостатньо використовує всі його переваги | | |

Адміністративно-територіальний поділ України

Адміністративно-територіальний поділ — це поділ території держави на певні частини з метою організації управління на місцях.

Адміністративно-територіальний поділ України



Адміністративно-територіальний поділ України має довгий шлях розвитку. Знаменною віхою в його становленні стало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Історія формування території України у XX ст.



Україна являє собою унітарну державу, територія якої розділена на адміністративно-територіальні одиниці.

У систему адміністративно-територіального поділу входять Автономна Республіка Крим, 24 адміністративні області, Київ і Севастополь — міста державного підпорядкування.

Адміністративна область — це частина території України, яка має чітко визначені кордони й систему місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Середня площа області в Україні складає 24 тис. км². Найбільші за площею — Одеська (33,3 тис. км²).

Більшість областей України мають вихід до державного кордону. Цілком внутрішніми є Хмельницька, Черкаська, Кіровоградська. Полтавська, Дніпропетровська область. П'ять областей мають вихід до Чорного й Азовського морів.

Кожна область поділяється на адміністративні райони, усього їх нараховується 490 — у середньому 19 районів на одну область. У всіх областях існують міста обласного значення, більше їх у східних областях.

У 1991 р. Верховна Рада України прийняла рішення про відновлення автономії Криму. Автономна Республіка Крим має свою Верховну Раду, Конституцію, прапор; татарське населення має свій владний орган — меджліс.

Особливий статус державного підпорядкування мають міста Київ і Севастополь.

Столиця — головний адміністративний центр держави, її назва і статус закріплені Конституцією України. Основна функція столиці — керування політичним, соціальним, культурним і економічним життям країни.

РОЗДІЛ II. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

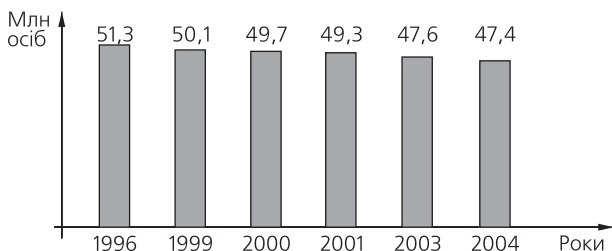
Сучасні демографічні процеси в Україні

Для характеристики соціально-економічного розвитку країни надзвичайно важливі знання про кількість її населення, його розміщення. Ці питання вивчає наука демографія.

Загальна кількість населення в Україні у 2004 році становила близько 47,4 млн осіб. За цим показником Україна посідає п'яте місце в Європі (після Німеччини, Великої Британії, Франції та Італії). Проте наша країна поступається багатьом європейським країнам за темпами приросту населення. Розрізняють природний і механічний приріст. Природний приріст населення — різниця між кількістю людей, які народились (народжуваністю), і тими, що померли (смертністю), на 1000 жителів. Механічний приріст — це збільшення або зменшення кількості населення за рахунок міграції (переміщення).

Темпи відтворення населення в Україні завжди були невисокими. А ситуацію останнього десятиліття вчені вважають катастрофічною. Народжуваність зменшилась у 1,5 разу і майже на стільки ж збільшилась смертність. Внаслідок цього спостерігається від'ємний приріст населення, який у 1998 р. становив –6 (у сільській місцевості — –8) осіб на 1000 жителів.

Динаміка кількісного складу населення України



З 1994 року активізувалися еміграційні процеси. Щороку Україну залишають понад 100 тис. осіб, які шукають кращої долі в Ізраїлі, США, Німеччині, Австралії, Росії та інших країнах.

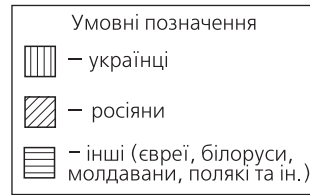
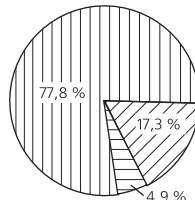
Великим лихом для населення України стала загальна екологічна криза, що склалася внаслідок Чорнобильської катастрофи і ще більше загострилася на тлі економічних негараздів останніх років. Особливо великих втрат зазнало сільське населення. На початку 1998 р. вперше в сільській місцевості України кількість померлих перевищила кількість народжених. Так почалася криза в українському селі, що в останні роки набула сталого характеру. Сотні малих сіл обезлюділи у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Житомирській та інших областях.

Має певні особливості і вікова структура населення: помітна тенденція до його старіння. Так, у 2004 р. кількість мешканців України пенсійного віку становила близько 22 % загальної кількості населення. У статевій структурі переважають жінки.

Національний склад населення України

Національний склад населення — розподіл населення певної території за національностями.

В Україні живуть представники 100 національностей. Більша частина населення — українці (77,8 %), корінне населення країни. У всіх областях (окрім АР Крим) вони становлять більшість населення, хоча їхня питома вага найбільша в Центральній Наддніпрянщині й західних областях (90—96 %).



В Україні також живуть представники інших національностей (22,2%), серед яких 17,3 % — росіяни. Найбільша їхня частка в АР Крим, Луганській, Донецькій, Харківській і Запорізькій областях. В Україні проживають також євреї (0,8 %), білоруси (0,6 %), молдавани (0,5 %), поляки (0,3 %), болгары, угорці, греки та ін.

До корінних жителів України належать і кримські татари (0,5 %), примусово виселені з рідної землі в 1944 р. Зараз спостерігається процес повернення їх на батьківщину.

До областей з різноманітним національним складом належать Одеська, Закарпатська, Чернівецька.

Конституція України гарантує рівні права для всіх громадян України.

Система розселення на території України

Система розселення — це система населених пунктів певної території з різнобічними зв'язками між ними.

З-поміж населених пунктів розрізняють міста, селища міського типу, робітничі та курортні селища, села. Основним чинником, що дає змогу відрізнити міський населений пункт від сільського, є кількість населення, що працює поза сферою сільського господарства. Крім того, в місті інший, ніж у селі, характер забудови.

Місто — це населений пункт, у якому мешкає не менш як 12 тис. осіб за умови, що 85 % з них — робітники і службовці.

Селища міського типу та робітничі селища — це населені пункти, де мешкає не менш як 3 тис. осіб за умови, що у сільському господарстві зайнято не більше 15 % населення. Курортними вважають селища, в яких мешкає не менше 2 тис. постійних жителів, а кількість людей, що приїздять сюди на відпочинок щороку, становить не менше половини постійних мешканців. Велика кількість курортних селищ розташована в Передкарпатті, Закарпатті, а також у Криму.

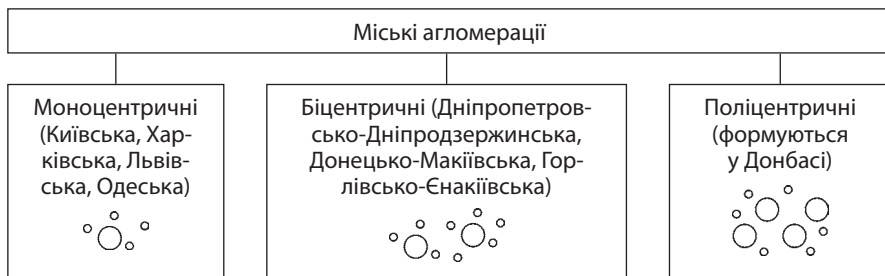
Мешканці міст, селищ міського типу, робітничих і курортних селищ вважаються міським населенням, а ті, що живуть в інших населених пунктах (села, хутори), — сільським. Кількість міських жителів в Україні постійно зростає. Процес зростання кількості міст, збільшення частки міського населення називають урбанізацією. Рівень урбанізації в Україні становить 69 %. Найвищий рівень урбанізації спостерігається в Донецькій області. Значний рівень — у Луганській та Дніпропетровській областях.

В Україні налічується 454 міста. Залежно від кількості населення вони поділяються на: малі (до 50 тис. осіб), середні (50—100 тис.), великі (100—500 тис.), дуже великі (500—1000 тис.), міста-мільйонери (понад 1 млн осіб).

Міст-мільйонерів в Україні п'ять: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса.

Частина великих і найбільших міст разом із прилеглими до них містами та селищами різного типу утворюють агломерації.

Агломерації — це зони близько розташованих міст із різними зв'язками і високою густотою населення. В Україні налічується 19 агломерацій. Найбільші з них: Київська, Харківська, Донецько-Макіївська, Горлівсько-Єнакіївська, Дніпропетровсько-Дніпродзержинська.



Сільське населення становить 31 % загальної кількості населення України. Сільське населення мешкає в різних за кількістю населення селах: малих (до 500 осіб), середніх (до 1000 осіб), великих (понад 1000 осіб). В Україні налічується понад 29 тис. сіл.

Три чверті усього сільського населення мешкає у середніх і великих селах. Такі села вважаються найбільш перспективними в Україні. Кількість сільського населення на території країни в сучасних умовах різко зменшується внаслідок від'ємного природного приросту і відтоку молоді в міста.

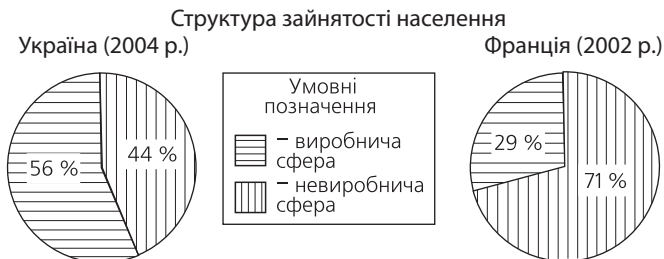
Найвища густина сільського населення у Чернівецькій, Івано-Франківській і Закарпатській областях. У Поліссі переважають невеликі села, у Лісостепу середні та великі, на півдні України — великі. На високогір'ї Карпат розкидані окремі садиби.

Трудові ресурси і зайнятість населення

Трудові ресурси — частина населення, яка бере чи може брати участь у трудовій діяльності. У складі трудових ресурсів основною частиною є населення працездатного віку (жінки — 16— 54 роки, чоловіки — 16—59 років). Певну частину трудових ресурсів складають працездатні люди пенсійного віку і підлітки.

Україна має значний трудоворесурсний потенціал. У 2002 р. трудові ресурси налічували 29,9 млн осіб, тобто 59,8 % усього населення.

При цьому 95 % трудових ресурсів України складає працездатне населення.



З переходом до ринкової економіки зростає частка зайнятих в обслуговуючих галузях, зокрема приватній торгівлі. Також зростає попит на професії, пов'язані з фінансово-банківською системою, діяльністю бізнесових структур тощо. Стбільшим є попит на професії, пов'язані з науково-технічним прогресом.

У розподілі населення працездатного віку у містах і селах є істотні відмінності. 3-поміж міських жителів люди працездатного віку становлять близько 60 %, серед сільських — близько 50 % усіх жителів. Тобто міста України краще забезпечені людьми працездатного віку.

В Україні спостерігаються територіальні відмінності в працевлаштуванні. У Вінницькій, Волинській, Рівненській, Тернопільській областях у зв'язку з впливом молоді до міст не вистачає робочої сили в сільськогосподарському виробництві.

У зв'язку з переходом до ринкової економіки в Україні намітилась тенденція щодо скорочення кількості працюючих на підприємствах. З'явилися безробітні. У 1999 р. їх налічувалось понад 1,5 млн осіб, проте ця цифра насправді є значно більшою, якщо враховувати трудящих із неповною зайнятістю на виробництві. Крім того, не всі безробітні проходять реєстрацію у відповідних державних службах. Проблема безробіття найгостріше стоїть у західних і північних областях України. Для її вирішення необхідні значні зусилля і кошти для перекваліфікації кадрів та їх перерозподілу. З 2001 р. спостерігається поступове скорочення рівня безробіття.

Україна належить до країн світу, де сформовані висококваліфіковані трудові ресурси практично для всіх галузей господарства. Вирішити більшість проблем трудових ресурсів можливо тільки завдяки прискоренню темпів будівництва ринкової соціально-орієнтованої економіки, розробці на державному рівні механізмів захисту населення від безробіття. В Україні прийнято закон «Про зайнятість населення», який визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення, його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю.

РОЗДІЛ III. ГОСПОДАРСТВО

Загальна характеристика господарства України

Економіка (господарство) — найважливіша сфера суспільного життя, у якій на основі використання різноманітних ресурсів здійснюється виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності.

Галузева структура господарства — це співвідношення і зв'язки між окремими його галузями (поділ господарства країни на окремі галузі). Галузь господарства — це сукупність підприємств або установ, що виробляють однорідну продукцію або надають однорідні послуги.



Народне господарство охоплює галузі матеріального виробництва — виробничу сферу і галузі невиробничої сфери. Головна галузь виробничої сфери — промисловість. Вона поділяється на гірничодобувну, що забезпечує господарство мінеральною сировиною; важку (електроенергетика, машинобудування, хімічна, поліграфічна і лісова галузі); легку і харчову, що виробляють предмети споживання. Важливими ланками виробничої сфери є сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок. Частка зайнятих у виробничій сфері становить 70 %. До галузей невиробничої сфери належать житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, наука, освіта, культура, спорт. Частка зайнятих у невиробничій сфері становить 30 %.

За єдністю продукції, що випускається, галузі господарства поєднуються в міжгалузеві комплекси. Наприклад, ПЕК, машинобудівний, соціальний, транспортний, будівельний, АПК тощо.

Підприємства кожної галузі господарства мають свою географічну адресу, свої особливості розташування. Вони розміщуються нерівномірно по території країни, концентруючись в окремих центрах, районах, областях. Таким чином, господарство країни має певну територіальну структуру — склад і співвідношення виробництв, особливості їхнього розташування в різних частинах країни та зв'язку між ними.

Україна має свої особливості територіальної структури господарства, яке складається з економічних районів, промислових центрів, вузлів.

Промисловий центр — населений пункт, у якому розташовано кілька промислових підприємств певної спеціалізації або об'єднаних у виробничу структуру сировинними і технологічними зв'язками. Сукупність промислових центрів, що мають спільну інфраструктуру і трудові ресурси, територіально утворює промисловий вузол. Промислові центри, вузли є складовою частиною промислового району, котрий звичайно має чітку виробничу спеціалізацію.

Соціально-економічний район — територія держави, що виділяється в економіці країни своєю спеціалізацією та концентрацією населення. Відповідно до сформованих особливостей географічного розташування, природно-ресурсного потенціалу, демографічної ситуації, історичних факторів в Україні виділяють дев'ять районів: Донецький; Придніпровський; Північно-Східний; Столичний; Центральний; Подільський; Північно-Західний; Карпатський; Причорноморський.

Економічний потенціал України

| Економічний потенціал України | | |
|---|---|---|
| Природно-ресурсний | Науково-технічний | Трудовий |
| 200 видів корисних копалин; 5 % мінеральної сировини світу; 63,3 % площі — сільсько-господарські узгіддя; родючі ґрунти; багатий природно-рекреаційний потенціал | понад 1300 науково-дослідницьких закладів: 113 наукових установ Національної академії наук; понад 300 вищих навчальних закладів; близько 820 коледжів та технікумів | висококваліфіковані трудові ресурси; високий рівень освіти населення |

Найкраще Україна забезпечена трудовими і природними ресурсами. Складною є ситуація з виробничими ресурсами: з одного боку, в країні є тисячі підприємств із необхідним устаткуванням, верстатами, інструментами, з іншого — гостра нестача сучасного, високопродуктивного устаткування. Найбільше не вистачає Україні фінансових ресурсів, без яких неможливий стабільний розвиток економіки.

Основні економічні показники

Для того щоб дати оцінку результатам національного виробництва тієї чи іншої країни за рік, в усьому світі прийнято розраховувати валовий внутрішній продукт (ВВП) і валовий національний продукт (ВНП).

Валовий національний продукт (ВНП) — сумарна ринкова вартість товарів та послуг, створених громадянами країни як на власній території, так і поза її межами. Важливість цього показника зрозуміла: залежно від того, скільки ми виробили і продали товарів і послуг, залежить отриманий прибуток, відрахування до бюджету. Чим більше «заробила» країна і її гро-

мадяни, тим більше коштів вони можуть використовувати на купівлю необхідних товарів і послуг. Валовий внутрішній продукт дає уявлення не лише про обсяг вироблених і споживаних видів продукції і послуг. Як показують дослідження, від нього залежить рівень освіти й охорони здоров'я, тривалість життя громадян даної країни.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сумарна ринкова вартість товарів та послуг, створених на території країни за рік.

Національний дохід (НД) — валовий національний продукт без урахування витрачених матеріалів і спрацювання засобів виробництва.

Для зручності порівняння прийнято робити розрахунок ВВП у доларах США, найпростіший спосіб зробити це — перевести національну грошову одиницю в долари, виходячи з обмінного курсу. Наприклад, за даними 2001 р.: ВВП — 201 927 млн грн, кількість населення — 49 млн осіб, курс гривні — 5,37 грн за 1 дол. США — легко розрахувати ВВП на одного жителя — він складає 764 дол. США. У порівнянні з іншими, навіть сусідніми, країнами цей показник є низьким. Наприклад, у Білорусі і Румунії він складає понад 1300 дол. США, у Росії — близько 3000, а в Польщі — понад 3500. З наших сусідів лише Молдова має нижчий показник — близько 450 дол. США на одного жителя.

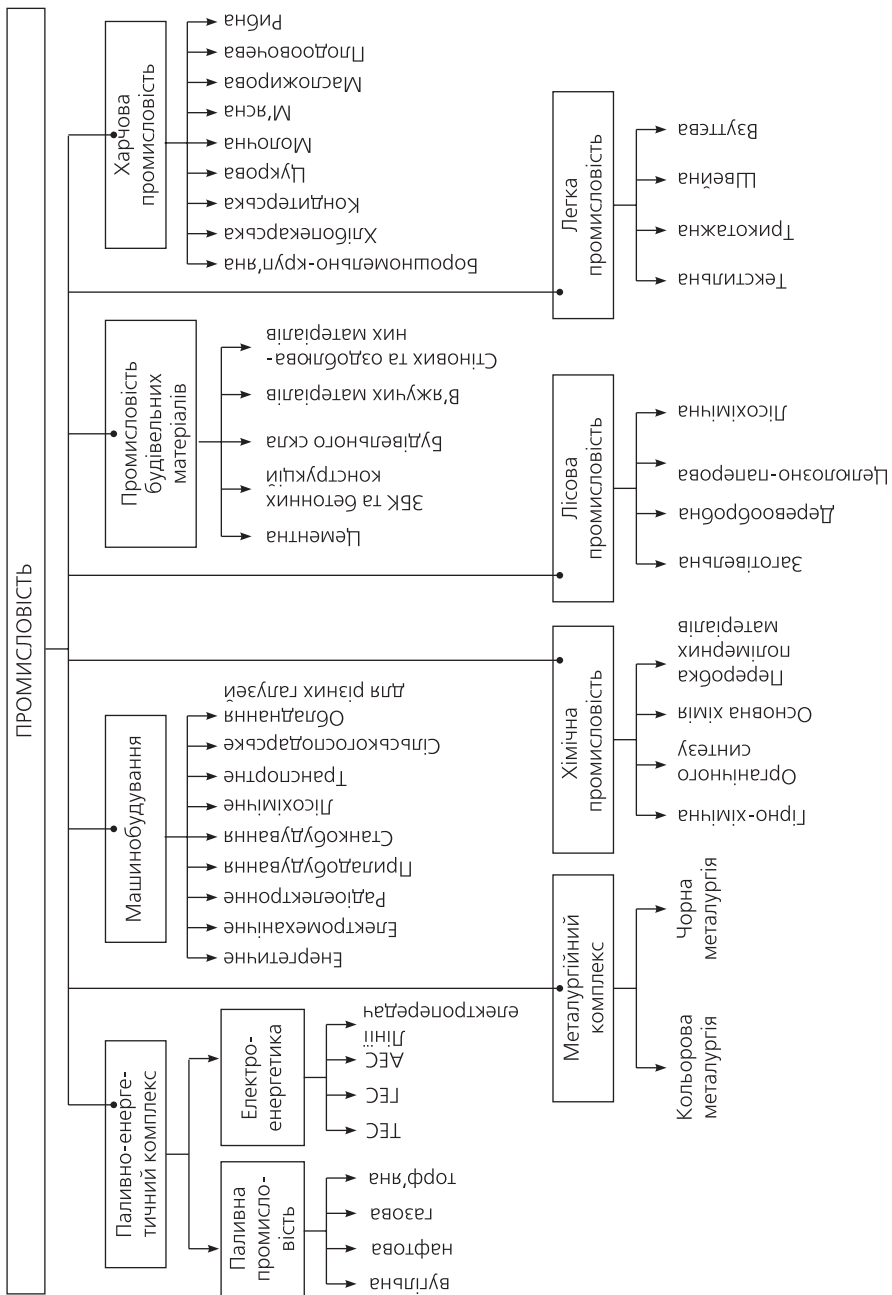
Дана система не завжди об'єктивно оцінює ВВП країн світу, бо занижує дійсне ВВП країн з перехідною економікою, до яких належать Україна і її сусіди. Більш точні, але і більш складні розрахунки пов'язані з визначенням ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Для цього порівнюють вартість близько 1000 основних товарів і послуг і 10—20 типових будівельних об'єктів у національній валюті та доларах США і саме на цій основі встановлюють купівельну спроможність національної валюти. Дослідження показують, що в країнах з перехідною економікою купівельна спроможність національної валюти вища за її офіційний обмінний курс. Однак і тут, серед 26 країн з перехідною економікою, Україна посідає за ВВП у розрахунку на душу населення 19-те місце — 4870 дол.; 1-ше місце, з показником 18540 дол., посіла Словенія, Польща — на 7-му місці (10560 дол.).

Промисловість

Промисловість — провідна галузь, що виготовляє знаряддя праці, забезпечує потреби в паливі, сировині, матеріалах, задовольняє потреби населення в різноманітних товарах.

У господарстві України нараховується 10 502 промислових підприємства різних форм власності, серед яких переважають акціонерні. З цієї кількості підприємств 64 % належить базовим галузям, а 36 % — соціальним.

Промисловість поділяють на важку, підприємства якої виробляють машини, обладнання, паливо, електроенергію (група А), і легку та харчову, що виробляють предмети споживання (група Б). У загальному обсязі випуску продукції промисловості у 1990-ті роки, як і за часи існування СРСР, провідне місце в Україні належало засобам виробництва (понад 70 %). Останніми роками структура промислового виробництва змінюється: значна увага приділяється предметам споживання. Різні галузі промисловості об'єднуються, утворюючи систему пов'язаних між собою галузей виробничої та невиробничої сфер.



Паливна промисловість

Паливна промисловість — комплекс галузей, що займаються видобутком і переробкою різних видів паливно-енергетичної сировини. На території України розвинені такі галузі паливної промисловості: вугільна, нафтова, газова, торф'яна.



Вугільна промисловість. Найрозвиненішою галуззю паливної промисловості України є вугільна. Вона представлена видобутком кам'яного і бурого вугілля. До складу галузі входять підприємства з видобутку вугілля (шахти) і збагачувальні фабрики. Частка вугілля в паливно-енергетичному балансі України складає приблизно 75 %, що є одним із найвищих показників у світі. Вугільна промисловість є базою для розвитку електроенергетики, металургії, коксохімії. Основні поклади кам'яного вугілля зосереджені в Донбасі та Львівсько-Волинському басейні.

Особливу цінність має кам'яне вугілля Донбасу: з нього виготовляють кокс, необхідний для виплавки чавуну. На жаль, глибина залягання вугільних шарів тут сягає 1200 м при середніх глибинах залягання 500—750 м, а потужність шарів, що розроблюються, дуже мала — від 0,5 до 2 м. Через це собівартість видобутку вугілля в Донбасі значно вище світової.

Головні сучасні проблеми вугільної промисловості:

- розробка шарів на великій глибині вимагає модернізації оснащення, для чого необхідні величезні матеріальні й наукові витрати;

- старі шахти, що зараз експлуатуються, необхідно реконструювати з метою підвищення безпеки праці шахтарів.

З вугільною промисловістю пов'язана низка екологічних проблем (терикони, порушення рівноваги гірських поверхневих мас, погіршення якості підземних вод тощо).

Нафтова промисловість. Основні родовища нафти зосереджені в Карпатській і Причорноморсько-Кримській нафтогазоносних провінціях, Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області. Найбільші родовища Передкарпат-

тя (майже 60 % видобутку нафти в Україні) — Бориславське (Львівська обл.), Долинське, Битківське (Івано-Франківська обл.).

У Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області також є великі родовища: нафтові — Леляківське (Чернігівська обл.), Глинсько-Розбишівське (Полтавська обл.), нафтогазові — Гнідинцівське (Чернігівська обл.), Качанівське (Сумська обл.), Яблунівське (Полтавська обл.).

У Причорномор'ї поклади нафти виявлені на Керченському піострові та в шельфовій зоні Чорного моря.

Власної нафти в Україні недостатньо, тому значна її кількість завозиться з-за кордону.

Газова промисловість. Великі родовища природного газу знаходяться в Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області: Шебелинське, Західно-хрещищенське, Єфремівське (Харківська обл.). Близько 1/5 частини видобутку природного газу України зосереджено в Передкарпатті: Дашавське (Львівська обл.), Косівське, Надвірнянське (Івано-Франківська обл.) родовища.

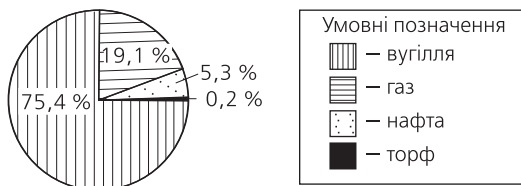
Значні родовища природного газу відкриті на півдні країни, насамперед у Криму. Основні родовища — Глібовське, Джанкойське. Зростає видобуток газу з дна Чорного моря.

По території України пролягли численні газопроводи: Шебелинка—Харків, Шебелинка—Полтава—Київ, Шебелинка—Дніпропетровськ—Кривий Ріг—Одеса—Кишинів, Шебелинка—Белгород—Москва, Дашава—Київ—Москва.

Україна має великі перспективні нафтогазоносні площі. Природний газ — найефективніше паливо. Собівартість його видобутку значно нижча, ніж вугілля, а теплотворна здатність висока. Використання газу дуже перспективне: в порівнянні з іншими енергетичними джерелами він майже не отруює навколишнє середовище. Газ використовують у виробництві як сировину для хімічної промисловості, а також для комунально-побутових потреб.

Торф'яна промисловість розвивається на півночі України, у Поліссі (Чернігівська, Рівненська, Львівська, Житомирська, Волинська обл.). Торф як паливо має другорядне значення. Використовують його як місцеве паливо в сільській місцевості, на скляних, порцеляно-фаянсових, харчових підприємствах. Для поліпшення транспортування з нього виготовляють торфобрикети (Чернігівська, Житомирська, Львівська обл.).

Структура видобутку палива в Україні



Електроенергетика

Електроенергетика — базова галузь промисловості, яка виробляє, передає і трансформує електроенергію.

Електроенергетика — основа розвитку економіки. Розвиток електроенергетики, будівництво потужних електростанцій сприяють створенню нових промислових вузлів. Окремі галузі промисловості тяжіють до джерел дешевої електроенергії (електрометалургія), інші здатні обмежуватися транспортом електроенергії. Електроенергію в Україні виробляють теплові, гідрравлічні, гідроакумулюючі й атомні станції.

Найбільшу частку електроенергії (48,6 %) виробляють теплові електростанції, що працюють на вугіллі, газі й мазуті. Найпотужніші з них розташовані в Донбасі (Старобешівська, Курахівська, Криворізька-2), у Харківській (Зміївська), Київській (Трипільська) і Вінницькій (Ладизенська) областях. Більшість ТЕС поряд з електроенергією виробляють і тепло для опалення міст. З роботою ТЕС пов'язане значне забруднення навколишнього середовища.

Друге місце за обсягом виробництва електроенергії належить атомній енергетиці. Атомні електростанції будують у районах із дефіцитом паливних ресурсів. На території України працюють Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька АЕС. Вони виробляють 43,5 % електроенергії країни.

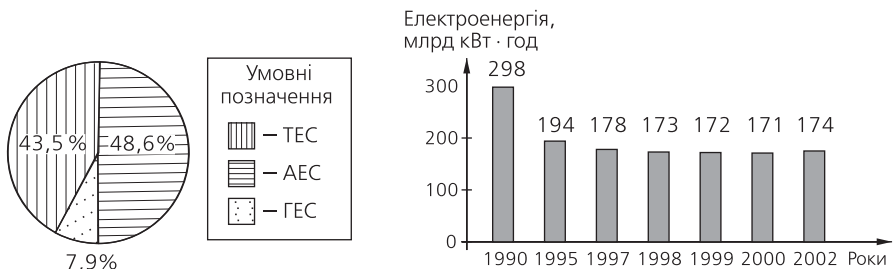
В Україні на Дніпрі та Дністрі побудовані великі гідроелектростанції. Найбільші з них: Дніпрогес, Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Канівська, Каховська, Київська, Кременчуцька. На гідроенергетику припадає лише 7,9 % загального виробництва електроенергії.

ГЕС в Україні побудовані на рівнинних річках, тому перед їхніми греблями створили штучні водоймища, що затопили сільськогосподарські угіддя, населені пункти. Вода водоймищ застоюється, акумулює різні шкідливі речовини. Греблі стають перешкодою розвитку рибного господарства, заважаючи міграції по річках промислових риб. У той же час вода з водоймищ використовується для зрошення посушливих земель Півдня України і степового Криму.

Електроенергія, вироблена електростанціями, передається до споживачів за допомогою ліній електропередач (ЛЕП).

Україна має можливості використання сонячної, вітрової і геотермальної енергії. У Криму побудована одна з перших геліоелектричних станцій (біля с. Мисове), уведено до дії вітроелектричні станції (АР Крим, Донецька обл.).

Виробництво електроенергії в Україні



Металургійна промисловість

Металургія — сукупність галузей промисловості, що спеціалізуються на видобутку, збагаченні, переробці руд чорних і кольорових металів, виробництві чавуну, сталі, кольорових металів і сплавів.

| Структура галузі | |
|--|--|
| Чорна металургія | Кольорова металургія |
| Видобуток і збагачення залізної руди Виплавка чавуну й сталі Виробництво прокату Виробництво феросплавів, виплавка електросталі та сплавів, порошкова металургія Виробництво флюсових вапняків, вогнетривів, коксу | Алюмінієва промисловість Виробництво алюмінієвих сплавів Виробництво цинку, магнію, титану, нікелю, латуні, міді, сплавів, рідкісних металів Виробництво ртуті Переробка брухту кольорових металів |

Чорна металургія — складна галузь з різними за організацією і технологією виробництвами. Це — видобуток і збагачення залізної руди, спікання її в агломерат або котуни; виплавка чавуну, сталі, виробництво прокату; виробництво феросплавів, виплавка електросталі та сплавів, порошкова металургія; виробництво флюсових вапняків, вогнетривів, коксу.

Сировиною для чорної металургії є залізні, манганові руди. Як паливо використовується кокс — результат переробки коксівного вугілля. У технологічному процесі задіяні вода і вогнетривкі глини, природний газ, вапняки (флюси) та електроенергія. Чорна металургія є матеріаломісткою галуззю, яка використовує близько 30 % палива, 20 % електроенергії, 95 % марганцевої руди, що видобувається й виробляється в Україні.

Родовища залізної руди сконцентровані в Криворізькому, Керченському басейнах, Кременчуцькому, Білозерському районах; марганцеві руди видобувають у Нікопольському басейні.

Головні підприємства чорної металургії зосереджені у трьох районах: Донбасі (Макіївка, Донецьк, Алчевськ, Харцизьк, Красnodон, Єнакієве, Луганськ, Краматорськ та ін.), Придніпров'ї (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Нікополь, Дніпродзержинськ), Приазов'ї (Маріуполь).

Донецький металургійний район виник на основі родовищ коксівного вугілля, вапняків Донбасу і залізної руди Придніпров'я.

Придніпровський металургійний район утворився завдяки географічному положенню — на великій водній магістралі, на перетині транспортних шляхів і майже на півдорозі між величезними запасами залізної руди Криворіжжя і коксом Донбасу.

Приазовський металургійний район виник на перехресті шляхів з Керченського басейну (родовища залізних руд) та Донбасу (коксівне вугілля).

Підприємства чорної металургії є основним стаціонарним джерелом забруднення атмосфери. Вони викидають в атмосферу оксиди азоту, сірчистий газ. Ґрунти забруднюються свинцем, цинком, хромом, міддю. Значні земельні площі доводиться вилучати під звалища промислових відходів.

Складність розвитку галузей металургійного комплексу зумовлена їх високою матеріаломісткістю, енерго- і водоємністю. Тому одним із головних напрямків розвитку чорної металургії в Україні є впровадження ресурсозбеігаючих технологій з метою зниження собівартості продукції і підвищення ефективності виробництва.

Кольорова металургія — галузь промисловості, що охоплює добування і збагачення руд кольорових металів, виробництво та обробку кольорових металів та їх сплавів.

Продукція кольорової металургії широко використовується у точному машинобудуванні, літакобудуванні, електроніці, робототехніці та ін. В Україні за браком власної сировини вона розвинута недостатньо.

Виробництво кольорових металів переважно енергоємне, тому підприємства розташовують поблизу джерел електроенергії. Так, виробництво алюмінію, титану, магнію зосереджене в Запоріжжі й базується на дешевій енергії Дніпрогесу і привізній сировині. До джерел електроенергії тяжіють Костянтинівський цинковий завод і Артемівський завод переробки кольорових металів.

Поблизу джерел сировини розміщені Калуський хіміко-металургійний (виготовлення металевого магнію) і Іршанський гірничо-збагачувальний комбінати (збагачення руд титану).

На імпортній сировині працює Миколаївський глиноземний завод (глинозем — сировина для виготовлення алюмінію).

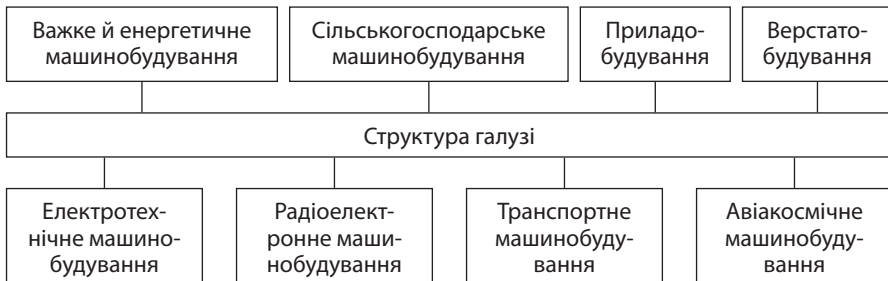
Останнім часом підприємства кольорової металургії поступово змінюють свою спеціалізацію: налагоджується виробництво труб з алюмінію і титану, будуються переробні підприємства з утилізації ґрунту кольорових металів.

Машинобудування і металообробка

Машинобудування — сукупність галузей промисловості, що виготовляють машини й устаткування для всіх галузей і ланок господарства та побутової техніки для населення.

Машинобудування відіграє визначальну роль не лише для багатьох галузей господарства, але й значною мірою забезпечує рівень економічного розвитку країни. Особливості галузі: наукоємність, трудомісткість, металоємність, кооперування.

Машинобудування — надзвичайно складна галузь, що поділяється на декілька десятків галузей і виробництв.



Важке машинобудування забезпечує різноманітним устаткуванням енергетику, металургійну, хімічну, гірничодобувну і будівельну промисловість. Розміщується в районах, де є метал і споживачі готової продукції. Центри: Новокраматорськ, Горлівка, Харків, Луганськ, Донецьк, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Маріуполь.

Електротехнічне машинобудування випускає продукцію для енергетичних систем: трансформатори, генератори, важке устаткування для електро-возів, кабелі, електродвигуни, високовольтну апаратуру. Центри: Запоріжжя, Харків, Донецьк, Одеса, Київ, Хмельницький, Бердянськ, Полтава, Кам'янець-Подільський.

Транспортне машинобудування включає: локомотивобудування (Луганськ, Харків, Дніпропетровськ); вагонобудування (Дніпродзержинськ, Кременчук, Стаханов, Маріуполь); суднобудування (Миколаїв, Херсон, Київ); автомобілебудування (Кременчук — вантажні, Запоріжжя — легкові, Львів — автобуси, Одеса — автокрани, Луцьк — вантажно-пасажирські малолітражні автомобілі, Мелітополь, Харків — мотори, Київ, Львів, Харків — мотоцикли); літакобудування (Київ, Харків).

Верстатобудування — виробництво верстатів з числовим програмним управлінням, токарських автоматів, алмазорозточних верстатів, автоматизованих ліній (Харків, Київ, Бердичів, Одеса, Черкаси, Дніпропетровськ, Краматорськ).

Основні центри приладобудування — Сєверодонецьк, Київ, Харків, Івано-Франківськ, Львів, Суми, Черкаси, Житомир, Луцьк; сільськогосподарського машинобудування — Харків, Дніпропетровськ, Тернопіль, Херсон, Одеса, Київ, Бердянськ, Слов'янськ, Умань, Новоград-Волинський, Ніжин, Коломия.

Принципи розміщення:

— радіотехніка, електроніка, приладо- та верстатобудування тяжіють до промислових центрів, де є кваліфіковані кадри, науково-дослідні інститути;

— авто-, тракторо-, вагонобудування, виробництво устаткування для легкої і поліграфічної промисловості тяжіють до кваліфікованих кадрів, виробництва металу й енергії;

— сільськогосподарське машинобудування, виробництво хімічного устаткування, будівельних і дорожніх машин розміщуються ближче до районів споживання готової продукції;

— виробництва гірничо-шахтного, металургійного, підйомно-транспортного устаткування тяжіють до джерел металопостачання і районів споживання готової продукції.

Подальший розвиток машинобудування країни потребує технічного переозброєння, реконструкції, переспеціалізації на основі високих технологій світового рівня, створення сучасних невеликих і середніх заводів з випуску конкурентоспроможної продукції для світового і внутрішнього ринків, зокрема товарів народного споживання.

Хімічна промисловість

Хімічна промисловість — сукупність галузей, що виробляють різноманітну продукцію шляхом хімічної обробки сировини, створюють: нові речовини, яких не існує в природі, сучасні технології переробки природних ресурсів.



Підприємства гірничо-хімічної галузі тяжіють до районів видобутку корисних копалин, що використовуються як хімічна сировина. Кухонну сіль добувають і переробляють у Слов'янську, Артемівську, Криму. Поклади калійної солі розробляють у Калуші і Стебнику, сірки — у Новому Роздолі.

Основна хімія — це галузь хімічної промисловості, що включає коксохімічне виробництво, виробництво мінеральних добрив, кислот, соди.

Коксохімічна промисловість є базою для розвитку великої кількості супутніх і допоміжних підприємств, що переробляють доменні й коксові гази, феноли, смоли тощо.

Виробництво азотних добрив розміщується поруч з коксохімічними підприємствами (Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Горлівка) або тяжіє до споживача (Черкаси, Рівне, Одеса). Виробництво калійних добрив розміщено поблизу родовищ сировини (Калуш, Стебник). Підприємства, що виробляють фосфорні добрива, працюють на імпорتنій (Винниця, Одеса, Суми) та місцевій (Костянтинівка) сировині. Виробництво сірчаної кислоти має значну сировинну базу і розміщено у Костянтинівці, Калуші, Первомайському. Виробництво соди розміщується поблизу родовищ, оскільки це дуже матеріаломістка галузь. Основні центри — Слов'янськ, Лисичанськ, Красноперекопськ.

Хімія органічного синтезу як сировину використовує переважно нафту і газ, тому розміщена в районах їх видобування та у місцях, де прокладені нафто- і газопроводи. До хімії органічного синтезу належать виробництва синтетичних смол, пластмас і хімічних волокон. Найбільші підприємства галузі розташовані в Донбасі та Придніпров'ї. Виробництво полімерних матеріалів базується на використанні продуктів нафтопереробної, газової, коксохімічної промисловості (Донецьк, Запоріжжя, Луцьк — виробництво

синтетичних смол і пластмас; Київ, Черкаси, Чернігів — виробництво хімічних волокон). Частково виробництво базується на використанні хімічної сировини, що потрапляє продуктопроводами з Росії.

Високого рівня розвитку в Україні досягли лакофарбова промисловість (центри — Дніпропетровськ, Львів, Одеса, Харків), виробництво синтетичних барвників (Рубіжне, Красноперекопськ).

На базі нафтопереробної і газової промисловості розвивається нафтохімічна (Бердянськ, Кременчук, Херсон) і гумово-асбестова (Дніпропетровськ, Біла Церква) промисловість.

Усе більшого значення в Україні набувають виробництво синтетичних м'ячких засобів, фармацевтика. Ці галузі належать до наукомістких, тому їхні виробництва розміщені у великих містах — Донецьку, Дніпропетровську, Києві, Запоріжжі, Одесі та ін.

Міжгалузеві зв'язки хімічної промисловості

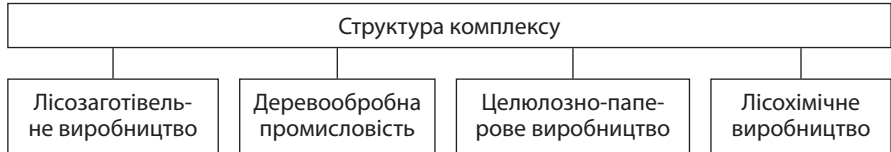


Лісова й деревообробна промисловість

Лісова й деревообробна промисловість — сукупність галузей, що спеціалізуються на заготівлі та переробці деревини, виробництві меблів і напівфабрикатів, різних видів паперу, картону, штучного волокна, целюлози.

Усі ліси України становлять єдиний державний лісовий фонд загальною площею 10 млн га. Лісистість території складає 14,3 %, що значно менше, ніж у розвинених країнах. Потреби в деревині за рахунок власних ресурсів Україна задовольняє лише на 20—25 %, решта імпортується.

Основні масиви лісів України зосереджені в Поліссі, Карпатських і Кримських горах.



Стисла характеристика лісової і деревообробної промисловості України

| Назва галузі | Чинники розміщення | Основні райони та центри розміщення |
|---------------------------|--|---|
| Лісозаготівельна | Сировинний | Івано-Франківська і Закарпатська області (Карпати); Волинська, Житомирська, Київська, Чернігівська області (Полісся) |
| Деревообробка лісопиляння | Сировинний | Закарпаття (Рахів, Свалява), Івано-Франківська область (Коломия), Львівська область (Самбір, Стрий), Вінницька, Житомирська, Чернігівська, Рівненська області |
| виробництво меблів | Споживчий, сировинний | Львів, Чернігів, Київ, Харків, Донецьк, Одеса |
| Целюлозно-паперова | Сировинний, водний, споживчий | Рахів, Ізмаїл, Цюрупинськ, Малин, Херсон, Одеса, Обухів, Понінка |
| Лісохімічне виробництво | Орієнтація на відходи лісопромислового комплексу | Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська, Хмельницька та Київська області |

Промисловість будівельних матеріалів

Промисловість будівельних матеріалів — група галузей промисловості, які виробляють матеріали і вироби, що використовуються при спорудженні та ремонті будинків і споруд.

Промисловість будівельних матеріалів — важлива галузь економіки, від якої залежить будівництво житла, промислових, сільськогосподарських, транспортних об'єктів, шкіл, лікарень тощо.

Територія України дуже багата на різноманітні запаси високоякісної сировини для промисловості будівельних матеріалів. Серед них виділяються родовища цементної сировини — мергелю і вапняку (Донецька, Харківська, Львівська, Чернігівська, Рівненська, Хмельницька обл., АР Крим), крейди (Донецька, Сумська, Харківська, Луганська обл.), скляних пісків (Львівська, Київська, Житомирська, Донецька, Харківська обл.). Добувають мармур, лабрадорити, базальт, піщаники, туфи, гіпс. Величезні запаси гранітів — у Житомирській області. Сировина для виготовлення бетону є майже в усіх областях України. Величезні запаси різноманітних глин. Таким чином, для розвитку даної галузі немає необхідності імпортувати сировину, а навпаки, є можливість у великій кількості її експортувати.

Структура галузі: цементна промисловість; цегельне виробництво; виробництво збірного залізобетону і залізобетонних конструкцій, керамзитових блоків, покрівельних матеріалів, будівельного скла тощо.

Цементна промисловість розміщується біля родовищ мергелю, вапняків, доломітів, крейди, а також біля металургійних заводів (оскільки шлак є сировиною для виробництва портланд-цементу та ін.). Основні центри — Амвросіївка, Єнакієве (Донецька обл.), Дніпродзержинськ (Дніпропетровська обл.), Здолбунів (Рівненська обл.), Балаклія (Харківська обл.), Кам'янець-Подільський (Хмельницька обл.), Григорівка (Миколаївська обл.).

Цегельні заводи розміщені у всіх областях країни. Виробництво збірного залізобетону і залізобетонних конструкцій орієнтується на споживача, насамперед у великих містах. Головні центри: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Кривий Ріг, Запоріжжя, Маріуполь та ін.

Керамзитові й термозитові блоки виготовляють у Керчі, Одесі, у Житомирській, Київській, Львівській, Харківській областях.

М'які покрівельні матеріали (руберойд, толь) виробляють у Києві, Одесі, Львові, Слов'янську, Умані, тверді — шифер — у Києві, Краматорську, Запоріжжі, Харкові, Балаклії (під Харковом).

Найбільші виробництва будівельного скла знаходяться в Артемівську, Лисичанську, Костянтинівці, Львові, Запоріжжі, Одесі.



Легка промисловість

Легка промисловість — це сукупність галузей, що спеціалізуються на виробництві товарів народного споживання (тканини, взуття, трикотаж, одяг, галантерея).

До легкої промисловості належать: текстильна (бавовняна, вовняна, шовкова, лляна), трикотажна, шкіряно-взуттєва, швейна, хутряна.

У структурі легкої промисловості перше місце за обсягом виробництва посідає текстильна галузь, друге — швейна, третє — взуттєва.

Легка промисловість — надзвичайно трудомістка галузь, у якій працюють в основному жінки, тому її підприємства розміщені у великих містах, де багато трудових ресурсів. Також підприємства легкої промисловості орієнтуються на споживача (швейна, шкіряно-взуттєва, трикотажна) і сировину (текстильна). Із розвитком ринкових відносин на перше місце висувається транспортний фактор.

Бавовняна промисловість України працює на привізній сировині, тому найбільші підприємства знаходяться насамперед у великих містах, через які проходять транспортні шляхи,— Херсоні, Донецьку, Тернополі (бавовняні комбінати), Нікополі (прядильно-нитковий комбінат), Києві, Харкові, Львові, Полтаві, Чернівцях.

Промисловість вовняних тканин представлена великими підприємствами в Чернігові, Донецьку, Кривому Розі, Одесі, Луганську, Сумах, що працюють на місцевій і привізній сировині. Виробництво килимів зосереджено у Києві, Черкасах, Богуславі, невеликих містах Чернівецької і Закарпатської областей.

Підприємства лляної промисловості знаходяться в основному в Житомирській, Рівненській, Львівській і Чернігівській областях, де вирощується льон на льоноволокно.

Конопляно-джутова промисловість недостатньо розвинена й повністю працює на привізній сировині. Тому її підприємства є тільки в Одесі.

Підприємства трикотажної промисловості (виробництво верхнього одягу, білизни, панчішно-шкарпеткове) орієнтуються на споживача, тому розміщені у великих містах — Києві, Харкові, Львові, Одесі, Луганську, Житомирі та ін. Ті ж передумови визначають принципи розміщення швейної, шкіряної і взуттєвої промисловості, тому центри їхнього розвитку збігаються.

Підприємства хутряної промисловості, навпаки, розміщені переважно в невеликих містах — Балті (Одеська обл.), Жмеринці (Вінницька обл.), Краснограді (Харківська обл.), Тисьмениці (Івано-Франківська обл.). Винятком є Харків, де також розвинена ця галузь.

Художні промисли — форма народної творчості, виробництво декоративних виробів, що використовуються для художнього побуту, інтер'єру, одягу.

Основні центри художніх промислів

| Територія | Стисла характеристика |
|-----------------|---|
| Західна Україна | В Івано-Франківській області розвинені килимарство, ткацтво, кераміка, різьблення по дереву (Косів). Активно розвиваються художні промисли також у Львівській (виготовлення виробів з кольорового скла, різьблення по дереву) і Закарпатській областях (виготовлення меблів і дерев'яних прикрас) |
| Східна Україна | Починаючи з першої половини XVII ст. славилася своїми ремеслами. З другої половини XVII ст. на основі ремесел розвиваються художні промисли: ручне ткацтво, вишивка, гончарство, теслярське різьблення, вибивання на тканині. Центром є Харківщина |

| Територія | Стисла характеристика |
|--------------------|--|
| Центральна Україна | У Вінницькій області — с. Клембівка (вишивання), у Полтавській — с. Опішня (різьблення, декоративне скло), с. Решетилівка (ткацтво, виробництво килимів), у Дніпропетровській — с. Петриківка (декоративний розпис), у Житомирській — м. Коростень (виробництво порцеляно-фаянсових виробів) |

Харчова промисловість

Харчова промисловість — сукупність галузей, які виробляють продукти харчування.

До складу галузі входить майже 40 галузей і виробництв, асортимент виробленої продукції включає понад 3000 найменувань.

До складу харчової промисловості входять такі галузі: цукрова, борошномельна, м'ясна, молочна, хлібопекарська, маслоробна, кондитерська, спиртова, макаронна, пивоварна, рибна, виноробна, круп'яна, консервна, тютюнова та ін.

Підприємства харчової промисловості розташовані по території України практично повсюдно, однак при їх розміщенні враховуються особливості кожної галузі. Останнім часом зростає кількість підприємств харчової промисловості, особливо невеликих. Вони створюються поблизу джерел сировини, у колективних і фермерських господарствах.

Географія і фактори розміщення харчової промисловості:

— цукрова (Лісостеп), борошномельно-круп'яна (Лісостеп і Степ), олійно-жирова (Степ, південь Лісостепу), консервна (Степ, Крим, захід Лісостепу), виноробна (Крим, Закарпаття, Степ), рибна (приморські міста) — сировинний фактор;

— макаронна і хлібопекарська (повсюдно), кондитерська (повсюдно), молочна (повсюдно) — споживчий;

— м'ясна (переважно великі міста) — сировинний і споживчий.

Сьогодні харчова промисловість посідає одне з провідних місць в економіці України: частка галузі в загальному обсязі промислового виробництва досягає 18 % (друге місце після чорної металургії).

Зросла конкурентоспроможність українських продуктів харчування на внутрішньому і зовнішньому ринках. Майже 95 % продовольчих товарів, що реалізуються на внутрішньому ринку, є продуктами вітчизняного виробництва.

Продовольчі товари з України експортуються до країн СНД, Балтії, а також майже до 20 країн далекого зарубіжжя.

Харчова галузь посідає перше місце за обсягами залучених іноземних інвестицій. До неї надійшло близько 900 млн дол. США, що становить 19 % усіх іноземних інвестицій, вкладених у вітчизняну економіку.

Серед основних пріоритетів державної політики у сфері харчової промисловості — створення сприятливих умов для активізації інноваційного розвитку галузі, прискорення модернізації її матеріально-технічної бази, впровадження сучасних технологій та широке застосування новітніх наукових розробок.

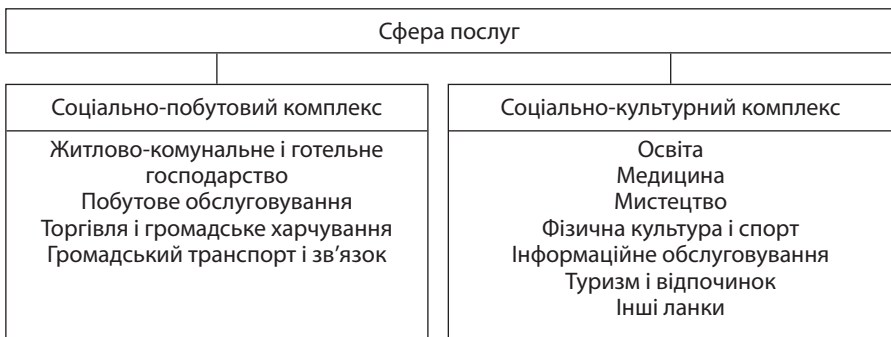
Виробництво основних видів промислової продукції

| Вид продукції | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 |
|----------------------------------|------|------|------|------|
| Електроенергія млрд кВт · год | 172 | 171 | 173 | 174 |
| Готове вугілля, млн т | 62,8 | 62,4 | 61,7 | 59,5 |
| Готовий прокат, млн т | 19,3 | 22,6 | 25,4 | 26,4 |
| Труби сталеві, тис. т | 1175 | 1740 | 1671 | 1528 |
| Автомобілі, тис. штук | 19,5 | 31,9 | 35,4 | 48,1 |
| Аміак синтетичний, тис. т | 4515 | 4351 | 4500 | 4489 |
| Мінеральні добрива, тис. т | 2319 | 2304 | 2234 | 2347 |
| Цемент, млн т | 5,8 | 5,3 | 5,8 | 7,2 |
| Холодильники побутові, тис. штук | 409 | 451 | 509 | 583 |
| Ковбасні вироби, тис. т | 160 | 175 | 167 | 209 |
| Масло, тис. т | 109 | 135 | 158 | 131 |
| Цукор, тис. т | 1858 | 1780 | 1947 | 1621 |
| Олія, тис. т | 577 | 973 | 935 | 980 |

Соціальна інфраструктура

Соціальна інфраструктура (сфера послуг) — сукупність галузей господарства, що обслуговують населення, надаючи різноманітні матеріальні та духовні послуги. Від рівня розвитку соціальної інфраструктури залежить продуктивність праці, збільшення вільного часу, підвищення кваліфікації, забезпечення всебічного і гармонійного розвитку населення.

Сферу послуг можна поділити на два комплекси: соціально-побутовий і соціально-культурний. В умовах командної економіки фінансування сфери послуг здійснювалося за залишковим принципом, що зумовило виникнення багатьох проблем у суспільстві. Із переходом до ринкового господарювання відбувається ряд позитивних зрушень у розвитку цієї важливої галузі України.



Житлово-комунальне господарство задовольняє потреби населення у житлі та забезпечує належний стан приміщень. В Україні гострою залишається проблема нестачі житла. Краще забезпечені житлом жителі великих міст.

Ринкові форми господарювання сприяють не тільки активному будівництву, але й підвищенню якісного рівня житла.

Позитивні зрушення спостерігаються в галузях побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування і зв'язку, що також пояснюється переходом на ринкові відносини і масовою приватизацією. Збільшується кількість магазинів, кафе, ресторанів, підприємств по ремонту побутової техніки та наданню різноманітних послуг.

До закладів освіти належать насамперед середні загальноосвітні денні, вечірні і заочні школи. Розвинена мережа гімназій і ліцеїв, у тому числі приватних. До мережі навчальних закладів належать також позашкільні: будинки школярів, станції юних натуралістів, техніків, дитячі спортивні школи тощо.

Заклади культури: бібліотеки, музичні та художні школи, школи мистецтв, театри, музеї, кінотеатри — сконцентровані переважно у великих містах — Києві, Львові, Харкові, Донецьку, Одесі, містах Автономної Республіки Крим.

У сфері охорони здоров'я, відпочинку і фізичної культури діють як державні, так і приватні заклади. Найбільша кількість лікарів усіх спеціальностей зосереджена в Києві й Автономній Республіці Крим. У Сумській, Чернігівській, Житомирській областях ці показники майже вдвічі нижчі.

Важливе місце у соціальній інфраструктурі посідає рекреаційне господарство — сукупність установ і закладів, що задовольняють потреби населення у лікуванні, оздоровленні та відпочинку. Рекреаційне господарство представлене санаторіями, курортами, пансіонатами, будинками і базами відпочинку тощо. Розвиток цієї сфери відбувається на основі використання рекреаційних ресурсів (морських, гірських районів, лісів, джерел мінеральних вод, лікувальних грязей тощо). Найбільше рекреаційних установ у Криму, Карпатах, на узбережжі Чорного й Азовського морів.

В Україні багато культурно-історичних пам'яток у стародавніх містах — Львові, Чернігові, Києві тощо.

На сьогодні сфера послуг в Україні має суттєві недоліки і потребує вдосконалення. Побутове обслуговування, заклади освіти, охорони здоров'я та культури не мають достатньої матеріальної бази. Необхідне створення нової сучасної мережі послуг як у великих містах, так і в інших населених пунктах України. Світовий досвід свідчить, що ринкова модель господарювання забезпечує необхідні умови для успішного розвитку галузей соціальної інфраструктури.

Сільське господарство

Сільське господарство — провідна галузь матеріального виробництва, яка займається вирощуванням рослин і розведенням домашніх тварин з метою забезпечення населення продуктами харчування і промисловості — сировиною.

Україна характеризується високим ступенем освоєння земельного фонду; на сільськогосподарські угіддя припадає 42,4 млн га, або 70,3 % його площі. Характерною рисою структури сільськогосподарських угідь України є загальна висока питома вага розораних земель (81 %), а в Кіровоградській, Вінницькій і Тернопільській областях він складає близько 90 %. (Для порівняння: у США — 16,9 %, у Франції — 32 %.) Інші площі використовуються під багаторічні насадження (2,7 %), сінокоси (5,1 %) і пасовища (11,4 %). На структуру сільськогосподарських угідь впливають природні, економічні і соціальні фактори. Так, найбільше розорані землі лісостепової зони (85,4 %),

найменше — Полісся (68,9%), тут майже третину площі сільськогосподарських угідь займають природні кормові угіддя. В Україні є невеликий потенціал для збільшення площі сільськогосподарських угідь. Це заболочені землі (Полісся) і землі, що потребують зрошення (південь України), їхня частка в структурі земельного фонду складає 2,5%.

| Структура сільського господарства | |
|--|---|
| Рослинництво | Тваринництво |
| Виращування зернових культур Виращування технічних культур Виращування кормових культур Картоплярство Овочівництво Баштаництво Садівництво Виноградарство Виращування ефірно-олійних культур | Скотарство Свинарство Вівчарство Птахівництво Конярство Кролівництво Рибальство Хутрове звірівництво Бджільництво |

Рослинництво — провідна галузь сільського господарства, яка займається вирощуванням сільськогосподарських культур.

Основною зерновою культурою України є озима пшениця, на яку припадає майже 20 % посівних площ. Основними районами вирощування озимої пшениці є області степової та лісостепової зон. У поліських та західних районах частка посівів пшениці значно менша.

Цінною продовольчою культурою в Україні є озиме жито. Основні райони вирощування озимого жита — Полісся і західна частина країни. Такі ж площі, як і жито, займає овес. В Україні він є допоміжною зернофуражною культурою.

Ячмінь — друга за розмірами посівних площ і за валовими зборами зерна (близько 20 %) яра зернова культура. Ярий ячмінь вирощують, як і озиму пшеницю, в степовій та лісостеповій зонах, частково — на Поліссі. Озимий ячмінь вирощують у південній частині Степу та в передгірських районах Криму.

Третє місце в Україні за площею посівів посідає кукурудза. Найкращі умови для її вирощування — північний і центральний Степ, південь Лісостепу.

Значні площі в Україні відводяться під гречку. Найбільші посіви гречки зосереджені у Поліссі, а також частково у Лісостепу.

Просо переважно вирощують у Лісостепу і Степу.

Рис як продовольчу культуру вирощують на поливних землях у Миколаївській, Херсонській областях та в Криму.

Технічні культури: цукровий буряк, соняшник, льон-довгунець, хміль, тютюн. Основна культура в Україні — цукровий буряк (найбільші площі — у Лісостепу, в Тернопільській, Вінницькій, Черкаській і Хмельницькій областях; є також посіви у південних районах Полісся і північних районах Степу).

Соняшник — основна олійна культура. За обсягом його вирощування Україна посідає перше місце у світі; головні райони оброблення — степові (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька обл.).

Також вирощують: хміль у Житомирській обл., льон-довгунець — у Поліссі, тютюн і ефіроолійні культури — у Криму.

Садівництво і виноградарство поширені в Лісостепу і Степу практично повсюдно. Найбільші плантації винограду розташовані в Криму.

Тваринництво — галузь сільського господарства, що задовольняє потреби населення у м'ясо-молочних продуктах, а промисловість — у сировині.

Тваринництво України традиційно спеціалізується на виробництві м'яса, м'ясопродуктів, молока, яєць та інших продуктів харчування. Головні галузі — скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, конярство (відроджується в Україні), кролівництво, рибальство, хутрове звірівництво, бджільництво. На структуру, розташування, спеціалізацію тваринництва України істотно впливає кормова база, неоднакова в різних регіонах держави і залежна від ряду місцевих особливостей (кліматичних, земельних та ін.).

Головна галузь тваринництва — скотарство. Основними продуктами скотарства є молоко, м'ясо і шкіра тварин. Скотарство розвинене повсюдно. Навколо великих міст, міських агломерацій, у приміських зонах Полісся, Лісостепу розміщуються господарства, що спеціалізуються на молочно-м'ясній продукції. М'ясо-молочне тваринництво переважає в Степу.

Свинарство — друга за значенням галузь тваринництва. Свинарство забезпечує населення продуктами харчування — м'ясом і жиром, а легку промисловість — шкірою, щетиною та ін. Воно менше залежить від кормової бази, тому зосереджене в густонаселених районах, де добре розвинуті овочівництво, є відходи харчової промисловості. Основними постачальниками продукції свинарства є Лісостеп і Степ.

Вівчарству в Україні належить допоміжна роль. Особливо інтенсивно вівчарство розвивається в Степу і на гірських пасовищах Карпат. Ця галузь спеціалізується на постачанні м'яса, вовни, овчини, жиру, овечого молока. Тому що вівчарство менш трудомістка галузь, воно розвивається в слабозаселених районах. Його розвитку в Україні приділяють мало уваги.

Птахівництво орієнтується на фуражне зерно, що переробляється на корм, розвивається в приміських зонах великих міст. Ця галузь спеціалізується на розведенні курей, індиків, качок, гусей, виробництві м'яса (бройлери), яєць, пера і пуху. Промислове птахівництво розвивається в усіх природно-економічних зонах. Великими виробниками пташиного м'яса і яєць є лісостепові і степові області. Перше місце в Україні належить Криму.

Зональна спеціалізація сільського господарства України

| Зона | Спеціалізація | |
|----------|--|--|
| | рослинництва | тваринництва |
| Полісся | Льон-довгунець, картопля, озиме жито, овес, овочі, кормові культури | Молочне та молочно-м'ясне скотарство, свинарство |
| Лісостеп | Цукровий буряк, озима пшениця, картопля, ячмінь, гречка, бобові, кукурудза на силос, овочі | Молочне й м'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво |

| Зона | Спеціалізація | |
|----------------|---|--|
| | рослинництва | тваринництва |
| Степ | Озима пшениця, соняшник, рис, кукурудза на зерно і на зелений корм, ячмінь, просо, виноград, соя, фрукти, овочі | М'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво, шовківництво |
| Гірські райони | Виноград, тютюн, чай, лікарські, ефіроолійні та кормові культури | Вівчарство, конярство |

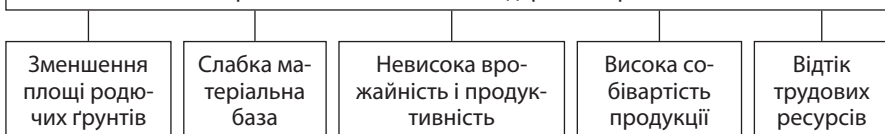
Агропромисловий комплекс України



Сільське господарство

| Показник | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 |
|--|----------|----------|----------|----------|
| Загальна земельна площа сільськогосподарських угідь, тис. га | 41 829,5 | 41 827,0 | 38 150,3 | 37 877,2 |
| Посівні площі, тис. га | | | | |
| зернові культури | 13 154 | 13 646 | 15 585,8 | 15 447,6 |
| технічні культури | 4340 | 4187 | 3778,8 | 4072,5 |
| картопля і овоче-баштанні культури | 2166 | 2277 | 2187,7 | 2160,9 |
| кормові культури | 8653 | 7063 | 6375,5 | 5858,1 |
| Валовий збір, тис. т | | | | |
| зернові (у вазі після доробки) | 24 581 | 24 459 | 39 706,1 | 38 804,3 |
| цукрові буряки (фабричні) | 14 064 | 13 199 | 15 574,6 | 14 452,5 |
| насіння соняшнику | 2794 | 3457 | 2250,6 | 3270,5 |
| картопля | 12 723 | 19 838 | 17 343,5 | 16 619,5 |
| овочі | 5324 | 5821 | 5906,8 | 5827,1 |
| Урожайність, ц/га | | | | |
| зернові (у вазі після доробки) | 19,7 | 19,4 | 27,1 | 27,3 |
| цукрові буряки (фабричні) | 156 | 177 | 182,6 | 189,3 |
| насіння соняшнику | 10,0 | 12,2 | 9,4 | 12,0 |
| картопля | 82 | 122 | 108,1 | 104,4 |
| овочі | 111 | 112 | 123,2 | 123,7 |
| Поголів'я худоби, тис. голів | | | | |
| велика рогата худоба | 11 721,6 | 10 626,5 | 9 421,1 | 9 108,4 |
| свині | 10 083,4 | 10 072,9 | 8 369,5 | 9 203,2 |
| вівці та кози | 2026,0 | 1 884,7 | 1 965,0 | 1 984,4 |
| Виробництво продуктів тваринництва | | | | |
| м'ясо усіх видів у забійній вазі, тис. т | 1 695,3 | 1 662,8 | 1 517,4 | 1 647,9 |
| молоко, млн т | 13,4 | 12,7 | 13,4 | 14,1 |
| яйця, млн шт. | 8 739,7 | 8 808,6 | 9 668,2 | 11 309,3 |
| вовна, тис. т | 3,8 | 3,4 | 3,3 | 3,4 |

Проблеми сільського господарства України



Транспорт

Транспорт — галузь матеріального виробництва, що забезпечує потреби господарства і населення в усіх видах перевезень.

Транспортна система України являє собою сукупність усіх видів транспорту, об'єднаних між собою транспортними мережами і вузлами, у яких відбувається обмін вантажів.

Структура транспорту й головні транспортні центри України

| Види транспорту | | |
|--|---|--|
| Сухопутний | Водний | Повітряний |
| Залізничний (Харків, Полтава, Лозова, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дебальцеве, Київ, Коростень, Львів) Автомобільний (Київ, Донецьк, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, Запоріжжя, Сімферополь, Житомир, Тернопіль, Полтава) Трубопровідний газопроводи: Дашава — Стрий — Дрогобич; Дашава — Київ, Шибелинка — Полтава нафтопроводи: Самара — Лисичанськ — Кременчук — Херсон, «Дружба» | Морський (Іллічівськ, Одеса, Керч, Маріуполь, Севастополь, Феодосія, Миколаїв, Херсон, Ізмаїл) Річковий (Миколаїв, Херсон, Ізмаїл, Київ, Канів, Кременчук, Дніпропетровськ, Нікополь, Чернігів, Запоріжжя) | Авіаційний (Жуляни, Бориспіль, Одеса, Львів, Донецьк, Бердянськ, Вінниця, Запоріжжя, Луганськ, Харків, Кіровоград, Черкаси, Сімферополь) Електронний (майже повсюди лінії електропередач) |

Провідна роль у забезпеченні транспортно-економічних зв'язків належить залізничному транспорту. На його частку припадає 45 % усього вантажообігу країни. Загальна експлуатаційна довжина магістралей перевищує 22 тис. км. На території країни функціонують Південно-Західна (центр — Київ), Львівська, Південна (Харків), Донецька, Придніпровська (Дніпропетровськ), Одеська залізниці. Відкриті швидкісні лінії Київ — Харків, Київ — Дніпропетровськ, Харків — Сімферополь.

На території України сформувалася система залізничних вузлів (Харків, Полтава, Лозова, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Київ, Львів тощо).

Характеристика залізничного транспорту

| Переваги | Недоліки | Основні види вантажів |
|--|---|---|
| Висока вантажопідйомність, невисока собівартість перевезень, надійність, універсальність, незалежність від погодних умов | Обмежена маневреність, відносно невисока швидкість вантажних перевезень | Різноманітні вантажі, але переважають будматеріали, кам'яне вугілля, залізна руда, ліс, зерно й інша сільськогосподарська продукція, нафта, нафтопродукти, автомобілі й інші промислові вантажі |

Найважливішими місцевими і транзитними напрямками в Україні є: Донбас— Запоріжжя—Кривий Ріг; Київ—Житомир—Львів—Стрий—Чоп; Харків — Дніпропетровськ—Херсон тощо. У структурі перевезень переважають будівельні матеріали, кам'яне вугілля, руди, метали, нафтопродукти.

Автомобільний транспорт — сухопутний вид транспорту, що перевозить в основному термінові й малогабаритні вантажі на невеликі та середні відстані, пасажирів до аеро-, річкових і морських портів, залізниць.

Унаслідок рівнинного рельєфу склалися сприятливі умови для розвитку автомобільного транспорту. Загальна довжина автодоріг близько 170 тис. км, у тому числі з твердим покриттям — 164,2 тис. км, швидкісних — 1770 км. Найважливішими автомагістралями є: Київ—Житомир—Рівне—Львів, Київ—Полтава— Харків— Дебальцеве, Київ—Умань—Одеса, Львів—Мукачево, Харків—Новомосковськ—Запоріжжя—Сімферополь, Львів—Ужгород. Міжнародне значення мають магістралі: Москва—Київ, Москва—Харків—Сімферополь тощо.

Характеристика автомобільного транспорту

| Переваги | Недоліки | Основні види вантажів |
|---|--|--|
| Маневреність, доставка пасажирів і вантажів «від дверей до дверей», відносно висока швидкість перевезень, універсальність | Обмежена вантажопідйомність, забруднення навколишнього середовища, відносно висока собівартість перевезень, залежність від погодних умов | Найрізноманітніші вантажі, але в першу чергу невеликі за обсягом і вагою штучні товари: готова продукція машинобудування, хімічної, легкої, харчової, лісової промисловості, а також сільськогосподарська продукція і будматеріали |

Трубопровідний транспорт виконує важливі функції з переміщення на значні відстані нафти, газу і твердих вантажів по трубопроводах під тиском. Посідає третє місце за обсягом переміщення вантажів.

Характеристика трубопровідного транспорту

| Переваги | Недоліки | Основні види вантажів |
|--|--|---|
| Низька собівартість, висока вантажопідйомність, надійність, незалежність від погодних умов | Низька швидкість, обмежені види вантажів, небезпека аварій із серйозними екологічними наслідками | Нафта і продукти, отримані з неї, газ, вода |

Водний транспорт включає річковий і морський види транспорту. На ці види транспорту припадає 5 % загального вантажообігу України.

Річковий транспорт використовує як шляхи сполучення природні русла річок і канали. Для нього характерні низька собівартість та значні обсяги перевезень вантажів і пасажирів. Недоліком є залежність від природних умов (сезонність), невелика швидкість руху. Основні водні шляхи України: Дніпро, Дунай, Прип'ять, Десна, Південний Буг, Дністер.

Україна — морська держава. Морський транспорт перевозить вантажі і пасажирів не тільки між портами України, але й протоками Босфор, Дарда-

нелли і Мармуровим морем, до Середземного моря та Атлантичного океану. Загальна довжина морської берегової лінії близько 2000 км. Найбільші морські порти: Іллічівськ, Одеса, Південний, Керч, Маріуполь, Феодосія, Ялта.

З 1978 р. функціонує одна з найбільших поромних переправ Іллічівськ—Варна (435 км). Крім цього діють такі поромні переправи, як Іллічівськ—Поті (Грузія), Керч—Тамань (Росія), Євпаторія—Стамбул (Туреччина).

Через морські порти Україна експортує кам'яне вугілля, марганцеві руди, хімічну сировину, цукор, здійснює міжнародний туризм.

Однак багато суден потребують ремонту. Вони роками не підлягали технічному огляду. Усе це не сприяє збільшенню кількості й модернізації водного транспорту, гальмує розвиток зовнішньоекономічних зв'язків.

Характеристика морського і річкового транспорту

| Переваги | Недоліки | Основні види вантажів |
|---|---|---|
| Майже не обмежена вантажопідйомність, надійність, універсальність, низька собівартість перевезень | Низька швидкість, залежність від погодних умов, забруднення навколишнього середовища, обмежена маневреність | Різноманітні вантажі, але переважають наливні, навалювальні і насипні. Серед них особливе значення мають: нафта і продукти її переробки, зерно, будівельні матеріали, металобрухт, зріджений газ, залізна руда, автомобілі, промислове устаткування. В останні десятиліття, завдяки контейнерній революції, збільшуються обсяги генеральних або тарноштучних вантажів |

Головна спеціалізація повітряного транспорту — перевезення пасажирів та цінних термінових вантажів. Через територію нашої країни проходять важливі міжнародні авіалінії.

Понад 60 % повітряних перевезень припадає на міжнародні авіарейси. Найбільшими авіаційними компаніями в Україні є: «Авіалінії України», «Аеросвіт», «Міжнародні авіалінії України».

Характеристика повітряного транспорту

| Переваги | Недоліки | Основні види вантажів |
|--|---|--------------------------------------|
| Велика швидкість, незалежність від характеру місцевості, можливість доставки вантажів і пасажирів у важкодоступні райони | Обмежена вантажопідйомність, висока собівартість перевезень, залежність від погодних умов | Швидкісні, дорогі й екстрені вантажі |

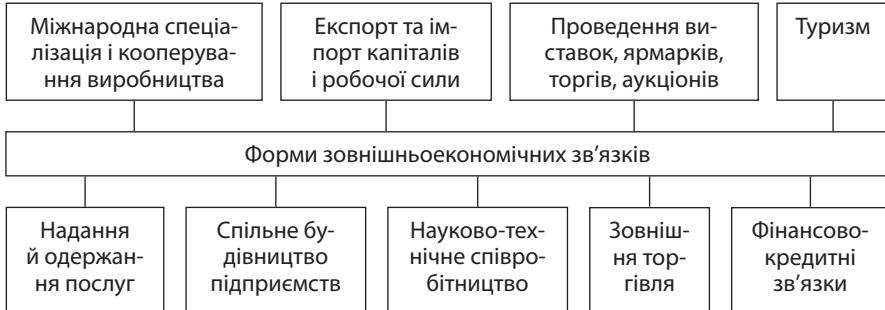
Україна і світове господарство. Зовнішні економічні зв'язки України

Після проголошення незалежності Україна безпосередньо вступила в систему світового географічного поділу праці.

Міжнародний географічний поділ праці — форма поділу праці, що виражається у спеціалізації окремих країн на виробництві певних видів продуктів або послуг, якими вони обмінюються.

Як і інші країни — республіки колишнього СРСР, до такої ролі Україна не була достатньою мірою підготовлена. Старі виробничі, економічні, політичні зв'язки з регіонами колишнього СРСР помітно скоротилися або ж були цілком зруйновані. У цій ситуації економіка України, яка була на стадії формування, виявилася «сама по собі» у світовому господарстві, з якісно новими умовами функціонування, зв'язками, інфраструктурою.

Світове господарство — сукупність національних господарств усіх країн світу і зв'язки між ними.



Перед нашою державою постало складне завдання: з одного боку, орієнтуватися на власний потенціал у формуванні нової економіки, а з іншого — визначити свою роль у світовому господарстві, налагодити нову систему економічних зв'язків.

Україна увійшла в ряд міждержавних економічних об'єднань, стала членом, у тому числі асоційованим, різних міжнародних структур, наприклад СНД (Співдружність Незалежних Держав).

Визначені гарантії самостійності забезпечує Україні активна участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру».

Незалежна Україна проводить політику розширення партнерських відносин з державами світу й особливо із сусідами першого і другого порядків: країнами Чорноморського басейну (Україна є членом цього об'єднання країн), країнами Дунайського басейну; країнами Вишеградського «чотирикутника» (Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща).

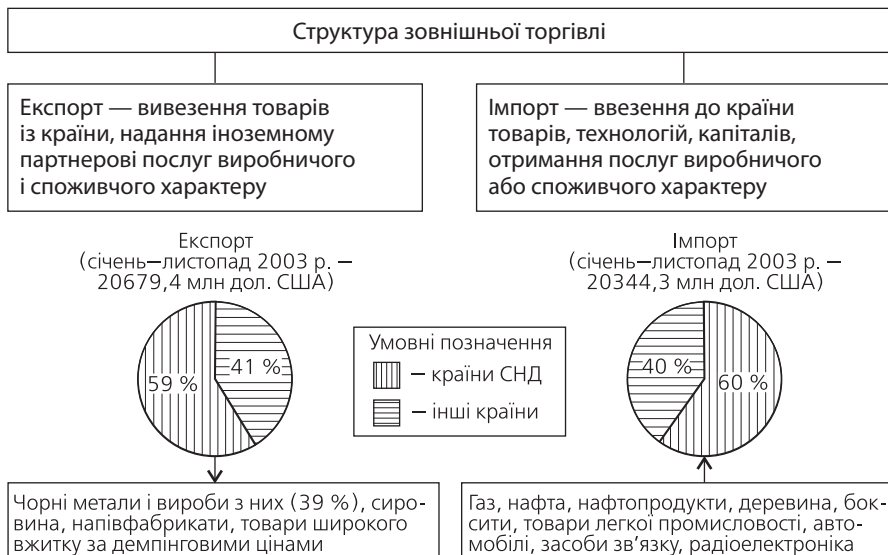
Економічна інтеграція — процес переплетення національних економік і проведення узгодженої міждержавної економічної політики.

У цьому напрямку особливо важливим є підписання угоди про партнерство і співробітництво між Україною і країнами — членами Європейського Союзу. 9 листопада 1995 р. Україна стала членом Ради Європи. Україна першою з держав СНД зробила вирішальний крок у становленні договірно-правової основи співробітництва з ЄС. У 1992 р. було прийняте рішення про прийом України до найбільш важливих світових фінансово-кредитних організацій — Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Україна має реальні можливості для подальшого плідного розвитку зовнішніх економічних зв'язків. Так, за загальними запасами природних ресурсів і економічним потенціалом наша держава посідає восьме місце у світі. Україна входить у першу десятку країн світу з виробництва окремих

видів продукції, наприклад: видобутку залізної, манганової руди й вугілля; виробництва сталі, сульфатної кислоти, мінеральних добрив, цементу; вирощування цукрового буряку, соняшнику й картоплі.

У цілому пріоритетними для України є зв'язки з Російською Федерацією, Білоруссю, Казахстаном, країнами Центральної і Східної Європи, а також з економічно розвинутими країнами — США, Японією, Німеччиною, Францією, Великою Британією, Канадою, Італією та ін.



Торгове сальдо — різниця між експортом та імпортом товарів і послуг.

РОЗДІЛ IV. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНИ

Економіко-географічний поділ України

Територіальний поділ праці — поділ праці на основі спеціалізації окремих територій країни. Спеціалізація території залежить: 1) від наявності природних умов і ресурсів, які впливають на розвиток господарства; 2) наявності та кваліфікації трудових ресурсів; 3) особливостей економіко-географічного положення; 4) історичних передумов розвитку території; 5) необхідності дотримання державних інтересів.

Економічний район — це значна територія країни, що відрізняється від інших особливостями історичного розвитку, економіко-географічного положення, природними і трудовими ресурсами, спеціалізацією господарства.

Основним у визначенні економічного району є принцип економічної завершеності. Він дає можливість передбачати напрямки ефективного господарювання з найменшими витратами. При цьому райони спеціалізуються саме на тих галузях, які за даних умов можуть розвиватися найбільш ефективно. Економічні

райони не встановлюються раз і назавжди, вони змінюються з часом у процесі розвитку продуктивних сил. Кількість районів зумовлена історичним періодом, політичними умовами, а також завданнями, що встать перед країною чи конкретною територією.

Економічні райони України



Донецький економічний район

Донецький економічний район розташований на сході й південному сході України. Включає Донецьку і Луганську області. Площа — 53,2 км². Населення — 7,25 млн осіб*.

Район має сприятливі природні умови. Рельєф: височини — Донецька, Приазовська, відроги Середньоруської; низовини — Придніпровська, Причорноморська (прибережна смуга). Клімат помірно континентальний, досить сухий. Ґрунти: чорноземи звичайні.

Природні ресурси досить різноманітні. Головне багатство району — паливні корисні копалини. Тут розташований найбільший вугільний басейн України — Донецький. На території Донецького кряжу видобуваються руди різних



* Тут і далі дані про населення наведені на 1 січня 2003 року.

металів: ртутних, свинцево-цинкових, алюмінієвих тощо. Район багатий на будівельну сировину: вапняки, глини, гіпс, графіт тощо.

У Донецькому економічному районі зосереджені значні людські ресурси. За кількістю населення район поділяє перше місце з Причорноморським економічним районом, а за густотою населення посідає перше місце в Україні.

Провідною галуззю економіки є промисловість. Галузі спеціалізації: електроенергетика, вугільна, металургійна, важке машинобудування, промисловість будівельних матеріалів.

Вугільна промисловість сформувалася на базі Донецького кам'яновугільного басейну. На ній базується потужна електроенергетика, представлена ТЕС, основні з них — Вуглегірська, Луганська, Курахівська, Миронівська, Старобешівська тощо.

Чорна металургія виробляє чавун, сталь, прокат. Найбільші підприємства — «Азовсталь» у Маріуполі, Донецький, Макіївський, Алчевський заводи. Кольорова металургія поступається чорній за масштабами виробництва. Цинк виробляють у Костянтинівці, ртуть — у Микитівці, мідь та латунь в Артемівську. Чорну металургію обслуговує потужна коксохімічна промисловість. Найбільші коксохімічні підприємства розташовані в Авдіївці, Горлівці, Донецьку, Алчевську, Стаханові.

Район має розвинену хімічну промисловість. На базі місцевої коксохімії виробляють азотні (Горлівка, Северодонецьк) і фосфорні добрива (Костянтинівка), працює лакофарбова промисловість (Рубіжне). Виробництво соди розвинене у Лисичанську та Слов'янську. Нафтопереробна промисловість зосереджена в Лисичанську, смоли і пластмаси виробляють у Донецьку і Северодонецьку, гумово-технічні вироби — у Лисичанську.

У машинобудівному комплексі переважає металомістке машинобудування. Провідними підприємствами є Краматорський та Новокраматорський заводи важкого машинобудування. Там виробляють екскаватори, прокатні стани, транспортне та гірничо-шахтне обладнання. У Горлівці, Ясиноватій, Луганську, Дружковці виробляють гірничо-шахтне обладнання; в Макіївці, Слов'янську, Дебальцевому — устаткування для металургійної промисловості. Добре розвинене транспортне машинобудування: в Луганську виробляють тепловози, трамваї, у Стаханові — вагони, в Маріуполі — цистерни.

Потужна сировинна база сприяє розвитку промисловості будівельних матеріалів, особливо цементної (Амвросіївка, Макіївка, Єнакієве, Краматорськ), виробництву скла (Костянтинівка), залізобетонних конструкцій (Донецьк, Луганськ).

Природні умови району сприяють розвиткові агропромислового комплексу. Тваринництво переважає над рослинництвом. Розвинені молочном'ясне та молочне скотарство, свинарство та птахівництво. У рослинництві переважають зернові (озима та ярова пшениця, кукурудза, ячмінь) і технічні (соняшник) культури. В індустріальній частині району сільське господарство має приміський характер.

Район має добре розвинений транспортний комплекс. Тут найгустіша мережа залізничних шляхів, розгалужена мережа автомагістралей.

Придніпровський економічний район

Придніпровський економічний район розташований у центральній і південно-східній частинах країни. Включає Дніпропетровську і Запорізьку області. Площа — 59,1 км². Населення — 5,44 млн осіб.

Район має сприятливі природні умови. Рельєф: височини — Придніпровська та Приазовська; низовини — Придніпровська, Причорноморська. Клімат помірно континентальний, у південній частині досить посушливий. Ґрунти: чорноземи звичайні.

Досить різноманітні природні ресурси, окремі з яких за якістю і кількістю мають світове значення. Головні багатства району — паливні корисні копалини та руди різних металів. У північній частині Дніпропетровської області знаходиться Західний Донбас (західна частина Донецького кам'яновугільного басейну), а у південній — Дніпровський буровугільний басейн.

На території району розташовуються найбільші в Україні родовища залізної руди (Криворізький басейн та Білозерський район), а також манганової руди (Нікопольський басейн), крім цього видобуваються руди різних металів, зокрема нікелевих. Район багатий на будівельну сировину: вапняки, глини, каоліни.

Провідною галуззю економіки є промисловість. Галузі спеціалізації: чорна металургія, машинобудування та металообробка, хімічна промисловість та електроенергетика.

Найбільш розвинутою галуззю промисловості є чорна металургія. За виробництвом чорних металів район посідає перше місце в Україні. Тут виник цикл виробництва, що складається з видобування коксівного вугілля (Західний Донбас), залізної і марганцевої руд, нерудної сировини, виробництва коксу, вогнетривів, чавуну, сталі, сплавів, прокату. На території району розташовані чотири з п'яти вузлів чорної металургії України, що входять до Придніпровського металургійного району (Дніпропетровський, Запорізький, Нікопольський та Криворізький). Найбільшими підприємствами є металургійні комбінати «Криворіжсталь», «Запоріжсталь», електросталеплавильний комбінат «Дніпроспецсталь» тощо.

У комплексі з чорною металургією розвивається коксохімія. Основними її центрами є Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Новомосковськ, Нікополь.

Кольорова металургія представлена виробництвом алюмінію, магнію та титану (Запоріжжя).

Машинобудування і металообробка поступається тільки чорній металургії. Провідну роль відіграє важке металомістке машинобудування. Металургійне і гірничо-шахтне устаткування виробляють у Дніпропетровську, Кривому Розі, Марганці, електротехнічне — у Запоріжжі, Бердянську,



будівельно-шляхове — у Бердянську, Дніпропетровську, Нікополі. Транспортне машинобудування зосереджено в Дніпродзержинську і Запоріжжі, виробництво металоконструкцій — у Кривому Розі та Дніпропетровську.

Підприємств хімічної промисловості в районі порівняно небагато, але їх продукція значна за обсягом. Головні центри: Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ та Кривий Ріг.

У Придніпровському районі розвинена будівельна індустрія, розвиткові якої сприяє потужна сировинна база.

Природні умови району сприяють розвиткові агропромислового комплексу. Рослинництво переважає над тваринництвом. У рослинництві переважають зернові (близько 50 % посівних площ, більша частина яких припадає на озиму пшеницю). Провідні технічні культури: соняшник, цукрові буряки. Поблизу великих міст — приміське господарство. Провідну роль у тваринництві відіграє молочно-м'ясне скотарство. Досить розвиненими є свинарство, птахівництво, вівчарство. В Азовському морі та водосховищах Дніпра ловлять рибу.

Район має добре розвинений транспортний комплекс. Перше місце належить залізничному транспорту. У внутрішньообласних перевезеннях першість належить автомобільному транспорту. Велике значення мають річковий і морський транспорт. У різних напрямках областей перетинають трубопроводи (переважно газопроводи).

Північно-Східний економічний район



Північно-Східний економічний район розташований на північному сході України. Включає території Харківської, Полтавської та Сумської областей. Площа — 84 км². Населення — 5,78 млн осіб.

Район займає вигідне економіко-географічне положення: знаходиться поблизу потужних вугільно-металургійних баз Донбасу і Придніпров'я, має можливість економічного співробітництва з Росією.

Природні умови сприятливі для розвитку господарства. Рельєф рівнинний: Придніпровська низовина, Полтавська

рівнина, на північному сході — відроги Середньоруської височини. Клімат помірно континентальний з жарким літом та помірно холодною зимою. Більша частина території багата на родючі ґрунти — типові чорноземи, в Сумській області — сірі лісові та дерново-підзолисті ґрунти.

Територія району багата на корисні копалини: паливні (природний газ та нафта), залізні руди, будівельна сировина.

Провідною галуззю економіки району є промисловість. Найрозвиненішими є машинобудування і металообробка. Також добре розвинені паливна промисловість, електроенергетика, легка і харчова галузі, хімічна, нафтохімічна, промисловість будівельних матеріалів.

Машинобудування спеціалізується на виробництві устаткування для енергетики, вугільної та залізородної промисловості, чорної металургії, транспортних засобів, сільськогосподарських машин, приладів тощо. Найбільшим центром машинобудування є Харків. Тут розташовані підприємства літакобудування, енергетичного машинобудування, локомотиво-, тракторо-, верстатобудування, електроніки, виробництва приладів, інструментів.

У Полтаві й Конотопі розташоване електротехнічне машинобудування; в Кременчуку — виробництво будівельно-шляхових машин і вантажних автомобілей; у Сумах — електронних мікроскопів; в Лубнах, Сумах та Чугуєві — верстатобудування.

Паливна промисловість базується як на місцевій сировині (нафті та природному газі), так і на привізному вугіллі Донбасу, імпортних нафті й газі. В електроенергетиці переважають теплові електростанції. Найбільша з них — Зміївська у Харківській області.

Хімічна промисловість виробляє мінеральні добрива, пластмаси, хімічні реактиви, кіно- і фотоматеріали, лаки, фарби, лікарські препарати. Найбільшими центрами є Харків, Кременчук, Суми, Шостка, Лубни, Мерефа.

Досить потужною галуззю району є будівельна індустрія. Вона виробляє цемент, збірні залізобетонні вироби, стінові матеріали, черепицю, будівельну кераміку, фаянс тощо. Цементна промисловість розвинута в Балаклії (Харківська область). Залізобетонні конструкції виробляють у Кременчуку, вироби зі скла — у Полтаві й Мерефі (Харківська область).

Північно-Східний район має потужний АПК. Рослинництво розвинуте краще, ніж тваринництво. Господарства в основному спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, соняшнику. Серед зернових культур виділяється озима пшениця. Картоплю та овочі вирощують скрізь, найбільше поблизу великих міст. Тваринництво в цілому має молочном'ясний напрям. На південному сході розвинуте вівчарство.

Маючи потужну базу, харчова промисловість району за обсягом виробництва поступається лише машинобудуванню. Великі цукрові заводи працюють у Сумах, Лохвиці, Куп'янську. Підприємства маслосироробної промисловості розміщені в районі досить рівномірно.

У районі розвинуті всі види транспорту, за виключенням морського. Провідне місце належить залізничному транспорту (у Харківській області — автомобільному).

Столичний економічний район

Столичний економічний район розташований у басейні Дніпра на півночі країни. Включає Київську, Чернігівську та Житомирську області. Площа — 90,7 км². Населення — 7,03 млн осіб.

Район має одночасно центральне і вигідне прикордонне економіко-географічне положення.

Природні умови сприятливі для розвитку господарства. Переважає низовинний рельєф (Поліська і Придніпровська низовини), в західній та



південно-західній частинах, на Придніпровській височині й Словечансько-Овруцькому кряжі,— горбисті рівнини.

Клімат помірно континентальний з теплим та вологим літом і відносно м'якою зимою. Ґрунти дерново-підзолисті, сірі лісові, на півдні — чорноземи. Район добре забезпечений водними ресурсами. Тут зосереджені значні лісові ресурси. Після катастрофи на Чорнобильській АЕС у 1986 р. природним ресурсам, особливо рекреаційним, лісовим і ґрунтовим, завдано великої шкоди.

Серед паливних ресурсів є відносно значні родовища нафти, торфу, бурого вугілля. Серед рудних корисних копалин промислове значення мають розсипні титанові руди. Із нерудних корисних копалин переважає будівельна сировина: граніт, лабрадорит, габро, доломіт, крейда.

Провідною галуззю економіки є промисловість. Галузі спеціалізації: машинобудування, хімічна, легка і харчова промисловість.

Паливно-енергетичний комплекс Столичного району працює в основному на привізних кам'яному вугіллі, природному газі й нафтопродуктах. Енергетика представлена Трипільською ДРЕС, кількома ТЕЦ та Київськими ГЕС і ГАЕС на Дніпрі.

Машинобудування виробляє понад 25 % валової продукції промисловості. У районі випускають будівельно-шляхові й транспортні машини, розвинуті сільськогосподарське і транспортне машинобудування, виробництво обладнання для харчової і хімічної промисловості, точне і неметаломістке машинобудування. Головні центри — Київ, Житомир, Біла Церква, Ніжин, Фастів, Коростень, Чернігів.

Підприємства хімічної промисловості виробляють хімічні волокна, пластмаси, гумотехнічні вироби, лаки, фарби, товари побутової хімії. Головні центри — Житомир, Київ, Чернігів, Бровари, Прилуки, Біла Церква.

На місцевій і привізній сировині працює лісовиробничий комплекс. Виробляють пиломатеріали, паркет, папір, меблі. Головні центри: Київ, Житомир, Бровари, Обухів, Малин, Коростень.

Центри виробництва будівельних матеріалів розташовані в Білій Церкві, Борисполі, Києві, Малині, Ірпіні, Житомирі. Там виробляють залізобетонні вироби, цеглу, асфальт. У районі сформувався найпотужніший у країні комплекс скляної і порцеляно-фаянсової промисловості. Скляна промисловість дістала найбільшого розвитку у Києві, порцеляно-фаянсова — у Житомирській області.

Найважливішими галузями харчової промисловості є цукрова, молочна, м'ясо-молочна, борошномельна, круп'яна, хлібопекарська, кондитерська, плодоовочева, спиртова. Підприємства харчової промисловості розміщені

у великих і середніх містах: Бердичеві, Києві, Чернігові, Житомирі, Прилуках, Білій Церкві, Ніжині.

Легка промисловість представлена: текстильною (Житомир, Коростень, Новгород-Сіверський, Київ, Чернігів, Дарниця), швейною (Київ, Житомир, Бердичів, Коростень), шкіряно-взуттєвою (Київ, Прилуки, Біла Церква, Чернігів). Народні художні промисли розвинуті в Богуславі, Ніжині, Прилуках.

У сільському господарстві за обсягами продукції тваринництво зрівнялося з рослинництвом. Тваринництво Столичного району має м'ясо-молочний напрям. Найінтенсивніше воно розвинуте поблизу Києва та обласних центрів. Вирощують зернові, технічні та кормові культури. На півночі району переважають посіви жита і гречки. На півдні — озимої пшениці і кукурудзи. З-поміж технічних культур провідна роль належить цукровим бурякам і льону. За виробництвом картоплі Чернігівська область посідає перше місце в країні.

Добре розвинуті всі види транспорту. Район відрізняється великою густотою шляхів сполучення. Особливе місце належить повітряному транспорту. Київ — найбільший вузол повітряних сполучень країни.

Центральний економічний район

Центральний економічний район розташований у центральній частині України і включає Черкаську та Кіровоградську області. Площа — 45,5 км². Населення — 2,5 млн осіб.

Природні умови сприятливі для розвитку господарства. Рельєф рівнинний: Придніпровська височина і Придніпровська низовина. Клімат помірно континентальний з теплим літом, м'якою зимою. Район добре забезпечений водними ресурсами (річки Дніпро, Південний Буг, Інгулець, Рось тощо; Кременчуцьке, Канівське водосховища). Ґрунти родючі: опідзолени та типові чорноземи.

Покладів корисних копалин порівняно небагато. Серед паливних ресурсів переважає буре вугілля (Дніпровський басейн), родовища торфу в Черкаській області. Великі й різноманітні запаси будівельного і декоративного каміння.

Провідною галуззю господарства є промисловість. Галузі спеціалізації: машинобудування, хімічна, харчова і легка.

Енергетичною основою розвитку господарства району є паливно-енергетичний комплекс. Він представлений видобуванням бурого вугілля у Ватутіному та Олександрії, торфу в Черкаській області, невеликими тепловими електростанціями.

Машинобудування представлено виробництвом сільськогосподарських машин (Кіровоград), обладнання для харчової промисловості (Черкаси), цукрової промисловості, верстатів (Корсунь-Шевченківський), електротехнічних приладів (Умань), локомотивів (Сміла).

Підприємства хімічної промисловості зосереджені в Черкаській області і виробляють азотні добрива, хімічні волокна та реактиви.



Легка промисловість: в Черкасах — текстильна, в Умані, Золотоноші, Кіровограді та Олександрії — швейна.

У районі розвинуті майже всі галузі харчової промисловості. Виділяються цукрова промисловість (36 заводів), м'ясо-молочна, молочно-консервна, борошномельно-круп'яна.

У районі добре розвинутий АПК, який базується на багатогалузевому сільському господарстві. Переважає рослинництво. Вирощують озиму пшеницю, ярий ячмінь, кукурудзу. Серед технічних культур — цукрові буряки, соняшник. Провідними галузями тваринництва є скотарство і свинарство, допоміжними — вівчарство, птахівництво, бджільництво, шовківництво, кролівництво і ставкове рибицтво.

Провідними видами транспорту є залізничний і автомобільний. Важливу роль відіграє водний.

Подільський економічний район



Подільський економічний район розташований у південно-західній частині України. Включає Вінницьку, Хмельницьку і Тернопільську області. Площа — 60,9 км². Населення — 4,3 млн осіб.

Район має винятково сприятливі природні умови та ресурси. Рельєф височинний (Придніпровська і Подільська височини), але вододільні рівнини переважно вирівняні. Значна кількість опадів (500—600 мм), наявність родючих ґрунтів, переважно опідзолених і потужних чорноземів, створюють сприятливі умови для інтенсивного розвитку сільського господарства. Достатньо густа річкова сітка (річки Дністер, Серет, Збруч тощо). Ліси не мають великого господарського значення. Є передумови для розвитку туристсько-рекреаційного господарства (мальовничі ландшафти, Товтри, джерела лікувальних вод Хмільника, Сатанова тощо).

Мінеральні ресурси не виділяються багатством і різноманітністю. Головні з них — запаси будівельної сировини (вапняки, мергелі, глини, суглинки, піски, граніти, гнейси, гіпс, каолін).

Природно-ресурсний потенціал, трудові ресурси та історія господарського засвоєння зумовили спеціалізацію району на продукції АПК, а галуззю спеціалізації промисловості є харчова.

Найрозвинутішими галузями харчової промисловості є цукрова, спиртова, м'ясна, молочна, маслосироробна, борошномельно-круп'яна, олійно-жирова, плодоовочева, хлібопекарська. Провідна роль належить цукровій промисловості. Найбільші підприємства розташовані в Шепетівці, Кременці, Теофіполі, Чорткові, Гайсині, Бершаді.

Консервні заводи є у Вінниці, Могилеві-Подільському. М'ясна промисловість розвинута у Вінниці, Гайсині, Шепетівці, Козятині, молочна — скрізь. Найбільші підприємства плодоовочевої галузі знаходяться

у Вінниці, Заліщиках, Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Тульчині.

Машинобудування і металообробка району спеціалізуються на виробництві технологічного устаткування для харчової промисловості, торгівлі й громадського харчування, а також приладів, інструментів, сільськогосподарських машин. Машинобудування зосереджене в обласних центрах Кам'янці-Подільському, Могилеві-Подільському, Барі, в малих містах Тернопільської області.

Хімічна промисловість представлена виробництвом мінеральних добрив, сірчаної кислоти, товарів побутової хімії, миючих засобів, оліфи, штучної шкіри. Найбільші центри — Вінниця, Хмельницький, Тернопіль.

Легка промисловість: швейна, текстильна, взуттєва. Текстиль виробляють у Тернополі, Кам'янці-Подільському, Дунаєвцях, Славуті, взуття — у Вінниці, Хмельницькому, Тульчині; трикотаж — у Вінниці й Тернополі, хутряні вироби у Жмеринці. Підприємства швейної промисловості розташовані майже в кожному місті.

Здавна на Поділлі розвивають народні промисли: ткацтво, килимарство, плетіння, вишивання, гончарний промисел.

Промисловість будівельних матеріалів спирається на різноманітну сировинну базу. Головними центрами є Кам'янець-Подільський (цемент), Славута (стінові матеріали), Вінниця, Хмельницький (залізобетонні конструкції).

Провідною галуззю сільського господарства району є рослинництво. Близько 50 % всіх посівних площ зайнято під зерновими культурами, серед них виділяється озима пшениця, кукурудза та зернобобові. Розвинуто картоплярство та овочівництво. Основною технічною культурою є цукрові буряки. До інших технічних культур належить соняшник і тютюн.

У тваринництві переважає скотарство м'ясо-молочного напрямку і свинарство. Розвиваються птахівництво, вівчарство, рибництво і бджільництво.

Подільський район має досить розгалужену транспортну мережу. Провідну роль у районі відіграють залізничний і автомобільний транспорт.

Північно-Західний економічний район

Північно-Західний економічний район розташований на крайньому північному заході України. Район включає територію Волинської і Рівненської областей. Площа — 40,3 км². Населення — 2,22 млн осіб.

Територія району розташована в межах Волинської височини і Поліської низовини. Характеризується рівнинністю, заболоченістю і лісистістю. Клімат помірно континентальний з м'якою зимою і прохолодним вологим літом. Ґрунти на більшій частині району малородючі (дерново-підзолисті, болотні).

Мінеральні ресурси незначні. Є родовища кам'яного вугілля, торфу. Досить значні ресурси базальту, графіту, бурштину. Є перспективні поклади саморідної міді. За лісосировинними ресурсами район поступається лише Карпатському. Природно-рекреаційні ресурси пов'язані з Шацьким природним національним парком.



Район характеризується промислово-аграрним профілем господарства. Галузі спеціалізації промисловості: харчова, легка, машинобудування. Машинобудування спеціалізується на виробництві сільськогосподарських машин (Ковель, Рівне), приладів (Луцьк, Рівне), устаткування для залізничного транспорту (Ковель), автомобілів (Луцьк), будівельних інструментів (Костопіль), обладнання для тваринництва і кормовиробництва (Квасилів, Рожище).

Хімічна промисловість розвинута в Рівному (азотні та фосфатні добрива), в Луцьку (побутова хімія), в Здолбунові (виробництво пластмас).

Промисловість будівельних матеріалів базується на виробництві цементу та шиферу (Здолбунів), залізобетонних конструкцій і цегли (Луцьк, Рівне, Сарни). Обробка граніту і базальту налагоджена в Рівненській області.

Значний рівень розвитку мають лісова і деревообробна промисловість. Лісозаготівля зосереджена в районах Дубровиці й Цумані. Великі деревообробні комбінати і меблеві фабрики працюють у Ковелі, Луцьку, Рівному, Сарнах. Вони виробляють буддеталі, фанеру, меблі, тару, деревостружкові плити.

У харчовій промисловості провідними галузями є цукрова і спиртова (Дубно, Корець, Мізоч, Острог, Володимир-Волинський, Горохів, Іваничі). Дістали розвитку м'ясна (Луцьк, Ковель, Рівне), борошномельно-круп'яна, хлібопекарська — повсюдно.

Легка промисловість розвинута у великих і середніх містах. Працюють підприємства текстильної, швейної, панчішно-шкарпеткової промисловості. Найбільший центр легкої промисловості — Рівне.

Сільськогосподарське виробництво спеціалізується на тваринництві, вирощуванні льону-довгунця, картоплі, хмелю, зерна. У південній частині вирощують цукрові буряки.

Провідною галуззю тваринництва є скотарство молочно-м'ясного (північна частина) і м'ясо-молочного (південна частина) напрямку. Розвинуті свинарство і вівчарство, птахівництво.

Транспортне забезпечення району недостатнє. Довжина залізничних шляхів набагато менша, ніж в інших районах.

Карпатський економічний район



Карпатський економічний район розташований на заході країни, межує з п'ятьма державами Європи. Охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей. Площа — 56,6 км². Населення — 6,2 млн осіб.

За природними умовами це досить своєрідна територія. Клімат району вологий, забезпеченість теплом менша, ніж в інших частинах України. Ґрунти різноманітні: сірі, світло-сірі, дерново-підзолисті, чорноземні, дернові, лучні — на

рівнинах; бурі лісові й гірсько-лучні — в горах. Це один із найбільш водозабезпечених районів України, він має найбагатші лісові ресурси в країні. Дуже сприятливі умови для розвитку рекреаційно-туристського господарства.

Належність до Карпатської складчастої системи і прилеглих до неї западин зумовлює досить складний, часом несприятливий для освоєння території рельєф, а також відносно різноманітність родовищ корисних копалин. Із паливних ресурсів тут залягають нафта, горючі гази, кам'яне і буре вугілля, торф і сланці. Рудні корисні копалини представлені поліметалічними та ртутними рудами, алюмінієвою сировиною. Територія району багата на нерудну сировину.

Промисловість — провідна галузь господарського комплексу району. Галузі спеціалізації: машинобудування, харчова промисловість, лісова і деревообробна.

Машинобудування має своєрідну спеціалізацію і територіальну організацію. Переважає неметаломістке і трудомістке машинобудування, що орієнтується на кваліфіковані кадри. Основними центрами є обласні та великі міста: Львів, Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород, Дрогобич, Коломия, Мукачеве. Провідними галузями є автомобільна промисловість (виробництво автобусів, автомобільних кранів, автотранспорту), приладобудування, конвеєробудування, електротехнічна, радіотехнічна (телевізори) промисловість, інструментальна, виробництво верстатів і сільськогосподарських машин.

У хімічній промисловості розвинуті гірничохімічна (видобуток кам'яної та калійної солі, сірки), основна хімія (виробництво калійних добрив у Калуші та Стебнику), сірчаної кислоти у Новому Роздолі, нафтопереробна (Дрогобич, Львів).

Паливна промисловість району представлена газовою, нафтовою, вугільною і торфовою галузями. Газова та нафтова промисловість розвивається на основі родовищ Львівської та Івано-Франківської областей. У районі зростає значення вугільної промисловості. Більша частина запасів вугілля Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну зосереджена у Львівській області.

Карпатський лісовиробничий комплекс включає лісозаготівельну, деревообробну, целюлозно-паперову та лісохімічну галузі. Основними центрами деревообробної промисловості є Львів, Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці, Мукачеве, Берегове, Свалява, Дрогобич, Стрий. Центрами целюлозно-паперової промисловості є Жидачів, Рахів, Львів, Коломия. Центрами лісохімії — Великий Бичків, Свалява, Перечин, Вигода.

Промисловість будівельних матеріалів базується на потужній місцевій сировинній базі. У районі поширене виробництво цементу (Миколаїв), гіпсу (Ширка), стінових матеріалів (Чернівці, Коломия); скляна промисловість розвинута у Львові та Стрию.

Різнорідні природні умови зумовлюють певну спеціалізацію сільськогосподарства. У лісостеповій зоні розвинуті молочно-м'ясне скотарство та свинарство. Тут вирощують цукрові буряки, льон, зерно. У гірських районах переважають молочно-м'ясне скотарство, вівчарство, а також картоплярство і льонарство. Сільськогосподарська спеціалізація Закарпаття — виноградарство, садівництво, тютюнництво, молочно-м'ясне скотарство і вівчарство.

На базі цих галузей сільського господарства сформувалися м'ясна, цукрова, молочна, маслосиробна, борошномельно-круп'яна, хлібопекарська,

кондитерська, виноробна, плодоовочева та інші виробництва харчової промисловості.

Карпатський район має густу мережу залізничних і автомобільних шляхів.

Причорноморський економічний район

Причорноморський економічний район розташований у південній частині України. Включає Миколаївську, Херсонську й Одеську області, Автономну Республіку Крим. Площа — 113,4 км². Населення — 7,25 млн осіб.



Район має приморське положення, яке сприяє розвитку портового і рекреаційного господарства, міжнародних зв'язків.

Більшу частину району займає Причорноморська низовина. На північному заході та півночі знаходяться відроги Подільської і Придніпровської височин. Крим за особливостями рельєфу поділяється на три частини: рівнину, гірську і південноберегову. Клімат району, окрім Південного берега Криму, континентальний і досить посушливий. Водні ресурси недостатні. Земельні ресурси (чорноземи типові та звичайні, каштанові) — найкращі в Україні.

У районі немає значних покладів корисних копалин. Паливні ресурси представлені невеликими покладами бурого вугілля (Миколаївська область), торфу (Херсонська і Миколаївська області). Перспективними щодо видобутку нафти і природного газу є шельф Чорного моря. Значення мають залізні руди Керченського півострова. Є сировина для виробництва цементу, будівельні та флюсові вапняки, лікувальні грязі та мінеральні джерела.

Провідними галузями господарства Причорноморського району є машинобудування і металообробка, харчова та легка промисловість, АПК, курортно-туристичне господарство.

Головною галуззю є машинобудування і металообробка. Підприємства виробляють морські (Миколаїв, Херсон, Керч) і річкові судна (Херсон), сільськогосподарські машини (Херсон, Одеса, Сімферополь, Джанкой), верстати

(Одеса), шляхобудівельні машини (Миколаїв), обладнання для хімічної, легкої та харчової промисловості (Сімферополь). Підприємства електротехнічного машинобудування, що випускають прилади, електромотори та апаратуру, працюють у Херсоні, Новій Каховці, Первомайську. Гірниче устаткування виробляють і ремонтують у Керчі.

Хімічна промисловість представлена виробництвом мінеральних добрив, сірчаної кислоти, лаків, фарб, добрив. Найбільші центри: Одеса, Херсон, Красноперекіпськ, Армянськ.

Підприємства легкої промисловості району зосереджуються в обласних центрах. Виробляють бавовняні тканини, трикотаж, шкіряні вироби, взуття, шпагат, килими. Найбільші центри: Херсон, Одеса, Миколаїв, Сімферополь, Севастополь, Феодосія.

АПК району добре розвинутий. Рослинництво має більше значення, ніж тваринництво. Провідну роль відіграє зернове господарство. Близько 1/3 посівної площі зайнято озимом пшеницею. Друге місце належить кукурудзі. Вирощують також ячмінь, просо, рис. На основі зернового господарства працює потужна борошномельно-круп'яна промисловість. З-поміж технічних культур виділяється соняшник. Вирощують також цукрові буряки, сою, льон-кучерявець, тютюн, гірчицю, арахіс. На базі рослинної сировини розвинуті галузі харчової промисловості: олійна, олійно-жирова, ефіроолійна, цукрова, тютюнова, ферментаційна.

У Причорномор'ї багато садів, виноградників, розвинуті городництво та вирощування баштанних культур. Переробляють цю продукцію підприємства плодоовочевої та виноробної промисловості.

У тваринництві переважають молочно-м'ясне скотарство, свинарство м'ясного напрямку, птахівництво і вівчарство. На їх основі розвиваються м'ясна, молочна, шкіряна галузі. Підприємства харчової промисловості є в кожному адміністративному районі, багатьох селах.

Великі перспективи для подальшого розвитку має курортне господарство. Майже все узбережжя Чорного моря придатне для рекреаційного освоєння.

Розвинуті всі види транспорту. Головну роль має річковий та морський транспорт, особливо у міжнародній торгівлі.

РОЗДІЛ V. ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ УМОВ І РЕСУРСІВ ТА ЇХ ОХОРОНА

Зміни природних умов і ресурсів під впливом господарської діяльності

Природокористування — це сукупність усіх форм впливу людини на навколишнє середовище.

Природне середовище України зазнає відчутного негативного техногенного впливу з боку господарської діяльності людини. Природні умови і природні ресурси змінюються під впливом різних видів природокористування: агропромислового, промислового, гірничодобувного, водогосподарського, лісопромислового, рекреаційного тощо.

Здобуття Україною політичної незалежності дає змогу змінити державну політику природокористування, планувати й розвивати господарство так, щоб це не суперечило збереженню та поліпшенню якості довкілля.

Сучасні напрямки природоохоронної діяльності в Україні базуються на таких принципах:

- активізація екологічної освіти у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах;

- екологічне виховання населення за допомогою засобів масової інформації;

- проведення незалежних комплексних науково-економічних досліджень з метою складання економічного прогнозу і вироблення рекомендацій щодо розташування промислових підприємств — потенційних забруднювачів навколишнього середовища;

- збільшення витрат на охорону природи та прискорення темпів будівництва природоохоронних об'єктів;

- урахування громадської думки під час вирішення питань щодо будівництва промислових, енергетичних, військових об'єктів тощо;

- активізація правоохоронних та природоохоронних органів;

- активна пропаганда природоохоронних заходів серед населення.

Одним з головних і досить ефективних заходів охорони довкілля є заповідність. Вже у 1928 р. на території України існувало шість державних заповідників. Підґрунтям розвитку природоохоронних об'єктів в сучасній Україні є державні документи: Закон України «Про природно-заповідний фонд України» та «Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні». Загальна площа природно-заповідного фонду України становить 3,72 % загальної площі території держави. На особливу увагу заслуговує збільшення кількості та площі заповідних об'єктів вищої категорії — біосферних заповідників та природних національних парків. Останніми роками до числа діючих біосферних заповідників (Асканія-Нова, Карпатського, Чорноморського) увійшов унікальний резерват Дунайський, який створено на базі реорганізованого заповідника Дунайські плавні; розширилася охоронна площа найбільшого в Україні біосферного заповідника — Чорноморського. Наслідком міждержавного природоохоронного співробітництва є створений польсько-словацько-український біосферний резерват Східні Карпати.

РОЗДІЛ VI. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ТА ЇХ ПРОЯВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Глобальними проблемами називають такі, що, по-перше, стосуються всього людства, всіх країн, народів і соціальних верств; призводять до значних економічних і соціальних втрат, а у випадку їх загострення можуть загрожувати існуванню людської цивілізації, по-друге, вимагають для розв'язання співпраці в загальнопланетарному масштабі спільних дій урядів та народів.

На шляху свого розвитку людство накопичувало матеріальні й духовні ресурси для задоволення своїх потреб і розв'язання різних проблем. Але шляхи

їх вирішення ніколи не виходили за межі окремих держав аж до другої половини ХХ ст. Зараз багато проблем набули всесвітніх масштабів і можуть бути вирішені об'єднаними зусиллями в ході світових інтеграційних процесів, що охоплюють усі сфери життя людей.

Глобальні проблеми мають планетарний характер, загрожують усьому людству, потребують невідкладного вирішення і вимагають спільних дій народів світу. Серед глобальних проблем виділяються такі: 1) збереження миру (боротьба з тероризмом); 2) екологічна; 3) освоєння космосу; 4) енергосировинна; 5) продовольча; 6) демографічна; 7) подолання економічної відсталості країн. Гострота цих проблем у різних країнах неоднакова.

Розглянемо, як вони проявляються на території України.

Проблема війни і миру вкрай загострилася внаслідок різкого зростання потужності зброї, насамперед ядерної. Подальша гонка озброєнь ставить під загрозу існування життя на Землі. У зв'язку з цим дуже важливим є крок, зроблений Україною з моменту проголошення незалежності,— відмова в односторонньому порядку від розміщення атомної зброї на своїй території. Тепер Україна належить до без'ядерних держав світу.

Актуальною для України є енергосировинна проблема. Життєдіяльність країни залежить від імпорту нафти і природного газу загалом на 43 %.

Торкнулася України і продовольча проблема. Сьогодні економіка країни на 12 % залежить від імпорту продуктів харчування.

Демографічна проблема (криза) загострилася в Україні в останнє десятиліття. Для країни характерна інтенсивна депопуляція (близько 400 тис. осіб на рік), тобто відбувається вимирання населення країни. Відсутнє просте заміщення поколінь (смертність удвічі перевищує народжуваність); спостерігається погіршення стану здоров'я населення. Середня тривалість життя в Україні у 2000 р. становила 65 років: 59 — чоловіки, 72 — жінки. Таким чином, має місце процес старіння нації (частка осіб старше 65 років досягає 11 %).

Екологічна криза вибухнула на планеті услід за енергосировинною і викликала глобальні проблеми забруднення повітря, Світового океану, поверхневих вод, ґрунтів тощо.

В Україні екологічні проблеми є найбільш загостреними, тому що для країни характерні: а) високий рівень концентрації виробництва; б) застарілі технології переробки сировини; в) тривалий період експлуатації мінерально-сировинних ресурсів.

Основними джерелами забруднення природного середовища в Україні є хімічна, металургійна, гірничодобувна галузі промисловості, атомні й теплові електростанції, цукрові заводи, автотранспорт, сільськогосподарське виробництво з надмірним використанням мінеральних добрив, пестицидів, водномеліоративні системи тощо. Екологічний стан окремих територій відображає господарську спеціалізацію районів. Виділяється особлива територія — тридцятикілометрова зона Чорнобильської АЕС, де порушення природного комплексу пов'язане з радіоактивним забрудненням.

На території України наочно представлене «спільне» забруднення вод і повітря. Шкідливі викиди в атмосферу із країн Західної і Центральної Європи з повітряними потоками переносяться до Західної України, а забруднене повітря зі східної частини України — до Росії. Транскордонне

перенесення забруднюючих речовин постійними водотоками згубно впливає на стан навколишнього середовища України. Наприклад: Румунія є «експортером» сполук: фосфатів, мангану, нафтопродуктів, цинку, фенолів; значна частина забруднення хромом надходить із дніпровською водою з Білорусі. Таким чином екологічні проблеми України перекликаються з аналогічними проблемами сусідніх держав і Європи загалом.

Глобальні проблеми людства, незалежно від міри їх гостроти в тій чи іншій країні, вимагають глобальних рішень, що передбачають широку міжнародну співпрацю і координацію зусиль у сферах політики, економіки, науки тощо.

РОЗДІЛ VII. ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ СВОЄЇ ОБЛАСТІ

Економіко-географічна характеристика областей України



Автономна Республіка Крим

Населення автономії складає 2396,9 тис. осіб, густота — 88,7 особи/км². Найгустіше заселений Південний берег Криму, міське населення становить 67,7 %. Частка українців становить понад 24 % населення, збільшується кількість кримських татар. Більшість людей зайнята у сфері матеріального виробництва.

Провідними галузями є машинобудування і металообробка, добувна, хімічна і харчова промисловість, а також морський транспорт, рекреаційне господарство і туризм.

Машинобудування представлено суднобудуванням і судноремонтом, виробництвом сільськогосподарських машин, приладобудуванням, радіо-і електротехнічною промисловістю. Працюють автоскладальний завод, завод пластмас, хімзавод, содовий і бромний заводи. У Керчі працює залізорудний комбінат і металургійний завод. Провідне місце в господарстві посідає харчова промисловість, особливо виноробна, рибообробна, консервна. У Криму немає великих електростанцій, його енергетичне господарство залежить від материкової України, звідки надходять вугілля, нафтопродукти, електроенергія.

Сільське господарство має таку спеціалізацію: рослинництво виноградарсько-зернового і тваринництво м'ясного, маслоробного і молочного напрямів. Вирощують озиму пшеницю, ярий ячмінь, кукурудзу, рис, ефіроолійні (троянда, лаванда, шавлія), тютюн. Значна частина земель зрошується. Вода надходить із Дніпра Північнокримським каналом.

Крим має найбільший санаторно-курортний фонд України, це великий центр туризму.

Залізничні вузли: Симферополь і Джанкой. Автомобільними шляхами Симферополь зв'язаний з містами Південного берега Криму і з містами на рівнині. Діє міжміська тролейбусна лінія Симферополь — Ялта. Головні морські порти: Севастополь, Керч, Феодосія, Ялта, Євпаторія.

Вінницька область

Кількість населення 1753,9 тис. осіб, густина 66 осіб/км², частка міського населення 46,5 %. Українці становлять майже 95 %. Близько 80 % населення зайнято в промисловості та сільському господарстві.

В області дістали розвиток промисловість і агропромисловий комплекс. Переважає продукція промисловості. Провідні місця посідають харчова, машинобудівна, легка та будівельна галузі.

Працюють заводи тракторних агрегатів, інструментальний, електротехнічний, підшипниковий, радіоапаратури. Легка промисловість представлена швейною, бавовняно-ткацькою, трикотажною. Є хутрові та шкіргалантерейні підприємства.

Електроенергією область забезпечують Ладизинська ДРЕС та дрібніші електростанції окремих міст.

Із галузей промисловості будматеріалів провідне місце посідає каолінове виробництво та видобування граніту. Харчова промисловість охоплює цукрову (40 заводів), м'ясну, маслоробну та ін.

Провідне місце в сільському господарстві посідає рослинництво буряківничо-зернового напрямку. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. Розвинуті садівництво, виноградарство, тютюництво і вівчарство.

Головні види транспорту — залізничний і автомобільний. Залізничні вузли: Вінниця, Жмеринка, Вапнярка. Територією області проходять газопроводи «Союз» та Уренгой — Помари — Ужгород.



Волинська область

Кількість населення 1054,7 тис. осіб, густина 52 особи/км², частка міського населення 50,2 %. Українці становлять майже 97 %. Близько 34 % населення зайнято в сільському господарстві.

Основні господарські ланки — промисловість, агропромисловий комплекс і транспорт. Продукція промисловості переважає. Паливно-енергетичний комплекс працює на базі місцевого вугілля і торфу, а також газу з Долини та електроенергії з Рівненської АЕС і Добротвірської ДРЕС.

У промисловості значну роль відіграють лісова і деревообробна галузі. Машинобудування випускає прилади і засоби автоматизації, вантажно-пасажирські легкові автомобілі, підшипники, машини для тваринництва та кормовиробництва. Працюють заводи картонно-руберойдовий і гідроізоляційних матеріалів, великопанельного домобудування, силікатний.

Легка промисловість представлена швейною, текстильною, шкіряно-взутевою (в тому числі зі штучної шкіри).

Головні галузі харчової промисловості — цукрова, м'ясна, маслосироробна, молочна.

Сільське господарство спеціалізується на молочно-м'ясному тваринництві та рослинництві льонарсько-картоплярського і зерново-буряківничого напрямів.



Територією області проходять важливі шляхи, що зв'язують Україну з Європою. Основні види транспорту — залізничний і автомобільний. Найбільший залізничний вузол — Ковель.



Дніпропетровська область

Кількість населення 3532,8 тис. осіб, густина 111 осіб/км², частка міського населення 83 %. Українці становлять 79,3 %. Більша частина населення зайнята в промисловості.

Частка промисловості в продукції господарського комплексу становить близько 85 %. Це — високоіндустріальна область, що спеціалізується на залізо- і марганцеворудній промисловості, металургії, машинобудуванні та хімічній промисловості. Тут розташовані потужні Криворізька ДРЕС-2, Придніпровська, Дніпродзержинська та інші ДРЕС, Дніпродзержинська ГЕС.

Область дає країні залізну руду, метал, труби, кокс, металургійне і гірниче устаткування, космічні комплекси, акумулятори, верстати, електровози, будівельні машини, вагони, продукцію хімічної промисловості. Тут створено потужний будівельно-індустріальний комплекс (заводи металоконструкцій, цементні тощо). Розвинуті легка (трикотажна, взуттєва, швейна), майже усі галузі харчової промисловості.

Сільське господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, соняшнику, овочів, а також на м'ясо-молочному тваринництві.

Основний транспорт — залізничний. Залізниці зв'язують Криворізький залізорудний басейн із Донбасом. Важливими є також лінії Харків — Дніпропетровськ — Нікополь — Херсон, Харків — Синельникове — Мелітополь — Джанкой. Територією області проходять траси газопроводів Шебелінка — Дніпропетровськ — Одеса, Кременчук — Кривий Ріг — Кіровоград, нафтопровід Кременчук — Херсон.

Донецька область



Кількість населення 4774,4 тис. осіб, густина 180 осіб/км², частка міського населення 92,2 %. Українці становлять майже 57 %. Міські поселення утворюють агломерації: Донецько-Макіївську, Горлівсько-Єнакіївську, Маріупольську та ін. Найбільше трудових ресурсів зайнято у важкій промисловості.

Область є високоіндустріальною. На промисловість припадає 90 % валової продукції господарства. Основні галузі спеціалізації — паливно-енергетична, металургійна, хімічна, машинобудівна промисловість. Вугледобувна промисловість об'єднує близько 120 шахт, що нині переживають кризу перебудови. В області працюють великі електростанції (Вуглегірська, Старобільська, Слов'янська, Курахівська та ін.). На місцевому коксовому вугіллі й довізних залізній і марганцевій рудах працюють великі металургійні комбінати та трубний завод. Багато коксохімічних заводів. Кольорова металургія виплавляє цинк, ртуть, виробляє кольоровий прокат.

У машинобудуванні найбільшу роль відіграє важке машинобудування. Найбільші підприємства: АО «Новокаматорський машинобудівний завод», ВО «Маріупольський завод важкого машинобудування», хімічні виробничі об'єднання «Стирол» (Горлівка), «Хімпром» (Слов'янськ).

Сільське господарство спеціалізується на овочево-молочному і зерновому виробництвах з молочно-м'ясним тваринництвом. Розвинуті основні галузі харчової промисловості.

Транспортна система області дуже потужна. Тут найгустіша в країні мережа залізниць, що зв'язують Донбас із Придніпров'ям, Києвом, Росією. Найбільші залізничні вузли: Ясинувата, Красний Лиман, Дебальцеве, Микитівка, Іловайськ, Волноваха. Трубопровідний транспорт представлений газопроводами, що прокладені до міст області з Харківщини і Росії.

Житомирська область

Кількість населення 1373,9 тис. осіб, густина 46 осіб/км², частка міського населення 56 %. Українці становлять понад 90 %. Більша частина трудових ресурсів зайнята у виробничій сфері.

Продукція спеціалізації області — льняні тканини, хміль, фарфорово-фаянсові вироби, титановий ільменіт, лабрадорит і пірофіліт, папір.

Машинобудування виробляє хімічне устаткування, верстати, шляхові машини, сільськогосподарські машини, запчастини до тракторів і автомобілів. Із галузей харчової промисловості найрозвинутіша цукрова. У Житомирі знаходяться льонокомбінат, фабрики паперова, музичних інструментів, завод хімічного волокна. У Баранівці працює найбільший у країні фарфоровий завод. У північних районах області добувають лабрадорит, граніт, мрамур, бутовий камінь. В області працює Іршанський гірничо-збагачувальний комбінат, що переробляє титановий ільменіт.

Основу паливно-енергетичного комплексу області становлять місцеві торф і буре вугілля та довізні нафта і газ. Електроенергія надходить із системи «Київенерго».

Сільське господарство має зерново-картоплярсько-льонарський напрям у поєднанні з м'ясо-молочним тваринництвом на Полісі й зерново-буряківничим напрямом з молочно-м'ясним тваринництвом — в лісостеповій зоні.

Провідні види транспорту — залізничний і автомобільний. Найбільші залізничні вузли — Коростень, Житомир, Бердичів, Овруч, Новоград-Волинський. Територією області проходить траса нафтопроводу «Дружба».



Закарпатська область

Кількість населення 1253,9 тис. осіб, густина 98 осіб/км², частка міського населення 37 %. Українці становлять понад 80 %. 66 % зайнятих працюють у виробничій сфері.

Закарпаття дає країні металорізальні верстати, прилади, засоби автоматизації, деревину, картон, кухонну сіль, плодоовочеві консерви. Значну роль відіграє рекреаційне господарство. Найбільші підприємства області: «Електродвигун», «Мукачівприлад»,



верстатобудівний і арматурний заводи. Працюють філіали львівських машинобудівних заводів; багато підприємств лісопромислового комплексу. Харчова індустрія: виноробна, плодоовочеконсервна, м'ясна, маслосироробна, соляна. Є заводи розливу мінеральних вод. Легка промисловість: трикотажна, швейна, шкіряно-взуттєва. Розвинуті народні промисли (гончарне, керамічне, килимарське виробництво, художня вишивка, різьблення по дереву та ін.). На базі родовищ поліметалевих руд створено Мужіївський державний золотополіметалевий комбінат.

Електроенергію область одержує від Львівської енергосистеми, а також від місцевих Терембле-Ріцької ГЕС і Ужгородської теплогідроелектростанції.

Спеціалізація сільського господарства — скотарство м'ясо-молочного напрямку, овочівництво, садівництво та виноградарство.

У галузевій структурі сільського господарства переважає тваринництво. На Закарпатській низовині вирощують пшеницю, кукурудзу, кормові культури, розвинуті овочівництво, тютюнництво, виноградарство, садівництво.

Головні види транспорту — залізничний і автомобільний. Територією області проходять траси нафтопроводу «Дружба», газопроводів «Союз», «Братерство», Уренгой — Помари — Ужгород.

Область має добре розвинуте курортне і туристичне господарство. У Солотвині у вироблених соляних шахтах діє алергологічна лікарня. В області працює 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням.



Запорізька область

Кількість населення 1909,3 тис. осіб, густина 70 осіб/км², частка міського населення 75,7 %. Українці становлять понад 70 %. Більша частина населення зайнята в промисловості.

Область є високоіндустріальною. Провідне місце в господарському комплексі посідають багатогалузеве машинобудування, чорна і кольорова металургія, хімічна і гірничодобувна промисловість. Основу енергетики становлять Дніпровська ГЕС, Запорізька ДРЕС, Запорізька АЕС. Найбільшими підприємствами чорної і кольорової металургії є «Запоріжсталь», титаномагнієвий комбінат, «Дніпроспецсталь», коксохімічний, феросплавів, алюмінієвий комбінат. Великі машинобудівні підприємства «Запоріжтрансформатор», «Перетворювач», «Запорізький абразивний комбінат», «АвтоЗАЗ», «Мотор-Січ», «Південшляхмаш» і «Азовкабель».

Легка промисловість представлена швейною, трикотажною, взуттєвою та іншими галузями. Розвинуті різні підгалузі харчової промисловості (олійно-жирова, борошномельна, м'ясо- і фруктоовочеконсервна, молочна, рибна).

У сільському господарстві провідне місце посідає тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Основні сільськогосподарські культури: озима пшениця, кукурудза, ярий ячмінь, просо, соняшник, ріцина, соя.

Розвинуті овочівництво, садівництво, виноградарство; у тваринництві — м'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво, а також кролівництво, бджільництво, шовківництво, ставкове рибництво. Значна частина земель зрошується.

Основні види транспорту — залізничний і автомобільний. Частина залізниць електрифікована. Найбільші залізничні вузли: Запоріжжя, Пологи, Мелітополь, Верхній Токмак, Федорівка. Найбільший річковий порт: Запоріжжя, морський — Бердянськ.

Івано-Франківська область

Кількість населення 1403,7 тис. осіб, густина 101 особа/км², частка міського населення 42,1 %. Українці становлять понад 97 %. Спостерігається надлишок трудових ресурсів.



Основні галузі господарського комплексу області — нафто- і газодобувна, лісова, деревообробна, хімічна, нафтохімічна, машинобудівна, електроенергетична, харчова промисловість. Енергетичною базою області є Бурштинська ДРЕС, Калуська ТЕЦ. Добування нафти і газу та їх переробку налагоджено в Надвірній і Долині. Машинобудівні підприємства випускають ковальсько-пресові машини, ливарні автоматичні лінії, прилади контролю і регулювання технологічних процесів, обчислювальної техніки, машини для тваринництва. Лісопромисловий комплекс виробляє деревні плити, фанеру, меблі. Хімічна індустрія випускає мінеральні добрива, металевий магній, карбамідні й поліхлорвінілові смоли, барвники тощо.

Легка промисловість представлена швейною, хутряною, шкіряно-взуттєвою, льняною та іншими галузями. Провідні галузі харчової промисловості — цукрова, молочна, маслосироробна, м'ясна, соляна, тютюново-ферментаційна. Поширені народні художні промисли: різьблення по дереву, гончарство, ткацтво, килимарство.

Основні зернові культури в сільському господарстві — озима пшениця, ячмінь, жито, льон-довгунець, цукрові буряки, ріпак.

Головні види транспорту — залізничний і автомобільний. Залізничні вузли: Івано-Франківськ, Коломия. Територією області проходять траси газопроводів «Братерство», «Союз», Уренгой — Помари — Ужгород.

Київська область

Кількість населення 4430 тис. осіб, густина 153 особи/км², частка міського населення 83 %. Українці становлять понад 92 %. Більша частина населення зайнята у виробничій сфері.



Київська область — промислово-аграрна. Її спеціалізація — машинобудування (електронна й обчислювальна техніка, електротехнічні вироби, сільськогосподарські машини), легка, хімічна і харчова промисловість, виробництво цукрових буряків, картоплі, овочів, м'яса і молока. Працюють заводи сільськогосподарського машинобудування, «Електрокераміка», гумо-технічних виробів та азбестовий, екскаваторний, «Ірпіньторфмаш», приладобудівний, «Радіатор», холодильників, пластмас, порошкової металургії, великоантажних кранів; виробниче об'єднання «Білоцерківщина», заводи мікробіологічної промисловості, домобудівні комбінати, картонно-паперовий комбінат, меблеві фабрики.

Легка промисловість представлена суконною, швейною, трикотажною, шкіряно-взуттєвою галузями. З харчової промисловості найбільше розвинута цукрова.

Рослинництво області має буряківничо-зерново-льонарський напрям з розвинутим овочівництвом і плодівництвом, тваринництво — м'ясо-молочний. Частина сільськогосподарських угідь області, що постраждала від катастрофи на Чорнобильській АЕС, вилучена з користування.

Електроенергію виробляють Київська ГЕС, Трипільська ДРЕС.

Розвинуті всі види транспорту. Особливе значення мають залізничний, автомобільний, річковий. Залізничні вузли: Київ, Миронівка, Фастів. У Борисполі — Київський аеропорт. Територією області проходять траси газопроводів Уренгой — Помари — Ужгород, Шебелинка — Полтава — Київ. Судноплавство здійснюється по Дніпру, Десні, Прип'яті, частково по Тетеву.



Кіровоградська область

Кількість населення 1115,7 тис. осіб, густота 45 осіб/км², частка міського населення 60,4 %. Українці становлять понад 90 %. Більша частина населення зайнята в сільському господарстві.

Область індустріально-аграрна. Дає країні сільськогосподарські машини, гідравлічні насоси, напівпровідникові матеріали, графіт, граніт, цукор, олію. Основу енергетики становлять Кременчуцька, Краснохутірська та інші ГЕС, Кіровоградська та Олександрівська ТЕС. Найбільші машинобудівні підприємства: акціонерне товариство «Червона зірка», виробничі об'єднання «Радій», «Друкмашина», заводи «Гідросила», ремонтно-механічний, підйомно-транспортного устаткування, локомотиворемонтний, тепловозоремонтний.

Розвинуте видобування і переробка бурого вугілля, видобувають також графіт і будівельні матеріали.

Працюють підприємства чорної і кольорової металургії. Однією з провідних галузей є харчова промисловість: цукрова, молочна, маслосироробна, м'ясна, сухого молока, олійно-жирова та ін. Є підприємства легкої промисловості.

Сільське господарство має зерново-буряківничо-олійний напрям у поєднанні з молочно-м'ясним тваринництвом.

Головні зернові культури — озима пшениця, кукурудза, ячмінь, бобові, гречка, просо. Розвинуті овочівництво, садівництво, ягідництво. У тваринництві переважають скотарство м'ясо-молочного напрямку, свинарство. Є також птахівництво, вівчарство, бджільництво, шовківництво.

Головні залізничні магістралі зв'язують область з Києвом, Донбасом, півднем України. Залізничні вузли: Знам'янка, Помічна, Долинська, Гайворон. Територією області проходять траси газопроводів «Союз», Кременчук — Кривий Ріг, нафтопроводу Кременчук — Кривий Ріг. Велике транспортне значення має Дніпро.

Луганська область

Кількість населення 2507,3 тис. осіб, густина 94 особи/км², частка міського населення 86,1 %. Українці становлять 58 %. Більша частина населення зайнята у виробничій сфері.

Область є високоіндустріальною. Частка промисловості в загальній продукції господарства становить близько 87 %. Область дає країні вугілля, тепловози, гірничо-шахтне устаткування, мінеральні добрива, анілінові барвники, соду, взуття.

Провідна галузь — паливна. В області налічується понад 90 шахт. Діють Луганська, Штерівська і Лисичанська ДРЕС, а також низка ТЕЦ. Найбільші підприємства: «Луганськтепловоз», авіаремонтний і автоскладальний заводи, НВО обчислювальної техніки «Імпульс», вагонобудівний, нафтопереробний і содовий заводи, виробничі об'єднання «Азот» і «Склопластик». Найбільшими підприємствами легкої промисловості є виробничі взуттєве об'єднання і тонкосуконний комбінат у Луганську. Розвинуті основні галузі харчової промисловості.

Сільське господарство спеціалізується на виробництві зернових (озима пшениця, кукурудза тощо) і олійних (соняшник) культур у поєднанні з тваринництвом молочно-м'ясного напрямку. Крім великої рогатої худоби розводять свиней, овець, коней. Розвинуте птахівництво, а також, як допоміжні галузі, — рибицтво, бджільництво. Важливе значення в області мають овоцівництво, садівництво, виноградарство. У галузевій структурі сільського господарства переважає тваринництво.

Значну частину сільськогосподарських земель зрошують.

Область має густу залізничну і автомобільну мережу. Територією проходять шляхи з України в Поволжя, на Кавказ, до Москви. Найбільші залізничні вузли: Попасна, Родакове, Луганськ, Сімейкине, Кіндрашівська. Розгалужена мережа газо-, нафто- і продуктопроводів.



Львівська область

Кількість населення 2611 тис. осіб, густина 120 осіб/км², частка міського населення 59,5 %. Українці становлять майже 95 %. Більша частина населення зайнята у промисловості.

Область є індустріально-аграрною. Львівщина дає країні автотранспортувачі, конвеєри, мопеди, автобуси, телевізори, ковальсько-пресові машини, калійні добрива, сірку, вугілля, нафту, цемент, папір, картон, панчішно-шкарпеткові вироби, меблі, цукор, льон-довгунець, зернові, м'ясо.

В області добувають кам'яне вугілля, нафту, газ, торф. Працюють Добротвірська ДРЕС, Бориславська і Львівська ТЕЦ. Найбільшими машинобудівними підприємствами є «Львівський автобусний завод», «Автотранспортувач», «Конвеєр», «Львівприлад», «Кінескоп», «Полярон», «Мікроприлад», «Львівхімсілгоспмаш», верстатобудівний, завод автомобільних кранів. Хімічна промисловість: виробництво природної сірки, мінеральних комплексних



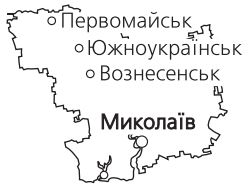
добрив, калійних добрив, озокериту, фарб. Працюють підприємства целюлозно-паперової та цементної промисловості.

Харчова промисловість є однією з найрозвинутіших: цукрова, м'ясна, молочна, кондитерська, олійно-жирова та ін. Розвинуті основні галузі легкої промисловості.

У галузевій структурі сільського господарства переважає тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Головні зернові культури: озима пшениця, ярий ячмінь; технічні — цукрові буряки, льон-довгунець. Вирощують картоплю, овочі. Розвинуті скотарство, свинарство, птахівництво, бджільництво, в гірських районах — вівчарство.

Територією області проходять залізниці й автомобільні шляхи, що зв'язують Україну з країнами Європи. Головні залізничні вузли: Львів, Красне, Стрий, Червоноград, Самбір. Територією області проходять нафтопровід «Дружба», газопроводи Уренгой — Помари — Ужгород, Іванцевичі — Долина.

Миколаївська область



Кількість населення 1251,5 тис. осіб, густина 51 особа/км², частка міського населення 66,4 %. Українці становлять майже 82 %. Більша частина населення зайнята у виробничій сфері.

Основними галузями спеціалізації області є машинобудування (особливо суднобудування), промисловість будівельних матеріалів, легка і харчова, портове господарство, а також вирощування зерна, соняшнику, овочевобаштанних культур, винограду, виробництво м'яса і молока. Працюють три суднобудівні заводи, що виробляють танкери, суховантажні морські й річкові судна, військові кораблі; налагоджено виробництво дорожніх машин, технологічного устаткування для харчової промисловості та елеваторів, підйомно-транспортного устаткування для металургійної і гірничорудної промисловості, дизельних двигунів, гідроапаратури, іригаційного устаткування. Кольорова металургія представлена Миколаївським глиноземним заводом. Харчова — підприємствами м'ясної, молочної, борошномельної, олійно-жирової, рибообробної галузей. Великим підприємством є парфумерно-косметичний комбінат «Червоні вітрила» в Миколаєві. Розвинута промисловість будівельних матеріалів. Електроенергією область забезпечують Південноукраїнська АЕС, Миколаївська ТЕЦ, Олександрівська, Костянтинівська та Первомайська ГЕС.

Провідне місце в сільському господарстві посідає тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Рослинництво має зерново-буряковий і зерново-олійницько-плодоовочевий напрями.

Розвинуті овочівництво, баштанництво, садівництво, виноградарство; з галузей тваринництва — скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство.

Частина земель зрошується Інгулецькою зрошувальною системою.

В області розвинуті всі види транспорту. Головні залізничні вузли: Миколаїв, Вознесенськ, Первомайськ-на-Бузі, Снігурівка. Найбільші річкові порти: Миколаїв, Вознесенськ; морські — Миколаїв, Очаків. Територією області проходять траси газопроводу Шебелинка — Дніпропетровськ — Одеса, нафтопроводу Снігурівка — Одеса.

Одеська область

Кількість населення 2448,2 тис. осіб, густина 74 особи/км², частка міського населення 65,9 %. Українці становлять майже 63 %. Більша частина населення зайнята у невиробничій сфері.

Основу господарського комплексу становлять промисловість, портово-промислова, агропромислова, курортно-рекреаційна галузі. Одещина дає країні устаткування для обробки металів, тракторні плуги, підйомні крани, ковальські преси, металорізальні верстати, холодильні установки. Найбільші підприємства: «Одесаґрунтотмаш», «Продмаш», «Кисеньмаш», «Оріон», важкого кранобудування, верстатобудівне, важкого вагонобудування. В Одесі, Іллічівську, Ізмаїлі працюють судноремонтні заводи. Перше місце за обсягом промислового виробництва посідає харчова промисловість: консервна, борошномельна, цукрова, олійно-жирова, м'ясна, рибообробна, молочна, виноробна та ін. Легка промисловість представлена текстильною, конопле-джутовою, взуттєвою, швейною; хімічна — суперфосфатною, нафтопереробною, хіміко-фармацевтичною. Розвинута целюлозно-паперова галузь, а також промисловість будівельних матеріалів. Найбільша електростанція — Одеська ТЕЦ.

У сільському господарстві головні галузі — рільництво (вирощування озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, сої, соняшнику, цукрових буряків), виноградарство, садівництво. Розвинуте тваринництво: м'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство. Працюють зрошувальні системи.

Розвинуті всі види транспорту. Морські порти: Одеса, Іллічівськ, Южне, Рені, Ізмаїл, Кілія. Діють міжнародні поромні переправи Іллічівськ — Варна (Болгарія), Іллічівськ — Поті (Грузія). Головні залізничні вузли: Застава I, Сортувальна, Роздільна, Котовськ. Працює газопровід Шебелинка — Одеса. В Одесі є два аеропорти.



Полтавська область

Кількість населення 1609,4 тис. осіб, густина 56 осіб/км², частка міського населення 58,9 %. Українці становлять понад 91 %. Більша частина населення зайнята у матеріальному виробництві.

Область належить до індустріально-аграрних. Частка промисловості у сукупній валовій продукції становить близько 67 %. Провідні галузі: залізорудна, паливна, машинобудівна, легка. Агропромисловий комплекс має розвинуті галузі харчової промисловості, буряко-цукрове виробництво, зернове господарство і м'ясо-молочне тваринництво.

Полтавщина дає країні автомобілі, електролампи, вагони, прилади, інструменти, верстати, будівельні машини, устаткування для хімічної, харчової і легкої промисловості, нафтопродукти, тканини, швейні вироби, меблі, цукор, м'ясо, сир, масло, олію, борошно, технічне скло, фарфор, кераміку, вишивку, килими.



Енергетичне господарство області базується на нафтопродуктах, природному газі, торфі, довізному вугіллі. Значну частину електроенергії постачає Кременчуцька ГЕС.

Розвинуті видобування і переробка бурого вугілля, видобувають також графіт і будівельні матеріали.

У сільському господарстві переважає тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Переважають скотарство і свинарство, поширені також птахівництво, вівчарство, кролівництво, конярство, риборозведення. Провідними культурами є озима пшениця, цукрові буряки, соняшник. Поширені овочівництво, садівництво, ягідництво, є плантації кормових культур і лікарських рослин.

Розвинуті всі види транспорту, найбільше — залізничний. Автотранспорт забезпечує внутрішньообласні перевезення. Найбільший річковий порт — Кременчук, аеропорт — Полтава. Територією області проходять магістральні газопроводи «Союз», Уренгой — Помари — Ужгород, Шебелинка — Полтава — Київ; нафтопроводи: Мічуринськ (Росія) — Кременчук, Гнідинці — Глинсько-Розбишівське родовище — Кременчук та ін.



Рівненська область

Кількість населення 1168,3 тис. осіб, густина 58 осіб/км², частка міського населення 46,9 %. Українці становлять майже 96 %. 25 % трудових ресурсів зайнято у промисловості.

Основні галузі спеціалізації області — харчова, легка, деревообробна, машинобудівна, хімічна, енергетична промисловість і багатогалузеве сільське господарство. Частка промисловості у сукупній валовій продукції становить 66,5 %.

Рівненщина дає країні лляні тканини, неткані матеріали, деревно-стружкові плити, мінеральні добрива, цемент. Першу продукцію дала єдина в Україні сірникова фабрика.

Енергетичною базою області є Рівненська АЕС і Добротвірська ДРЕС (Львівщина). Машинобудування виробляє високовольтну апаратуру, торговельне обладнання, запасні частини для тракторів, автокормовози для тваринницьких ферм і транспортні причеми. Найбільше хімічне підприємство — Рівненське виробниче об'єднання «Азот» (азотні й фосфорні добрива, сірчана кислота, аміак). Діють заводи побутової хімії, пластмасових і гумотехнічних виробів. Провідною галуззю харчової промисловості є цукрова. Працюють підприємства молочної, крохмалепатокової, спиртової, мінеральних вод, кондитерської промисловості. 3-поміж підприємств легкої промисловості — льнокомбінат, п'ять льнозаводів, фабрики нетканних матеріалів, швейні й трикотажні. Налагоджені виробництво паперу, цементу і шиферу, обробка природного каменю, деревообробка.

У сільському господарстві дещо переважає рослинництво. Основні культури — озима пшениця, озиме жито, ячмінь, просо, гречка, цукрові буряки. Розвинуті картоплярство, льонарство, а також хмелярство, овочівництво, садівництво. 3-поміж галузей тваринництва найбільше значення мають скотарство і свинарство.

Головні види транспорту — залізничний і автомобільний. Найбільші залізничні вузли: Здолбунів, Рівне, Сарни. У південній частині області проходить ділянка траси нафтопроводу «Дружба».

Сумська область

Кількість населення 1279,9 тис. осіб, густина 54 особи/км², частка міського населення 65 %. Українці становлять майже 89 %. Близько 38 % трудових ресурсів зайнято у промисловості.

Область належить до індустріально-аграрних. Частка промисловості у сукупній валовій продукції складає близько 67 %. Найважливіша галузь — харчова. Вона дає 30 % товарної продукції. Розвинуті машинобудівна, хімічна, нафтохімічна, легка промисловість. Машинобудування виробляє устаткування для хімічної промисловості, електронні мікроскопи, насоси для електростанцій, важкі компресори, апаратуру для гірничорудної промисловості, поліграфічні машини. Хімічні підприємства: НВО «Свема», що виробляє кіноплівку і магнітну стрічку, виробничі об'єднання «Хімпром» (фосфорні добрива, сірчана кислота та ін.) і «Гуматехніка». 3-поміж галузей харчової промисловості виділяється цукрова. Є м'ясна, спиртово-крохмальна, маслосиробобна і молочна. У багатьох містах працюють підприємства, що випускають тканини, взуття, швейні вироби. Добре розвинута будівельна індустрія.

В області працюють три ТЕЦ — в Сумах, Охтирці й Шостці. Невеликі електростанції діють в інших населених пунктах.

Сільське господарство області спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві й рослинництві зерново-буряківничого і льонарсько-картоплярського напрямів. Частка рослинництва дещо більша. Основні культури: озима пшениця, зернобобові, цукрові буряки, льон, картопля. У тваринництві переважають скотарство і свинарство. Розвинуті птахівництво, рибицтво, бджільництво.

Провідну роль відіграють залізничний і автомобільний транспорт. Залізничні вузли: Ворожба, Конотоп, Суми, Хутір-Михайлівський. Переважають транзитні вантажі. Територією області проходить траса нафтопроводу Уренгой — Помари — Ужгород.



Тернопільська область

Кількість населення 1134,2 тис. осіб, густина 82 особи/км², частка міського населення 42,6 %. Українці становлять понад 97 %. Більша частина населення зайнята у виробничій сфері.

Розвинуті промисловий і агропромисловий комплекси. Провідні галузі спеціалізації — харчова, легка і машинобудівна промисловість, зернове господарство, буряківництво і м'ясо-молочне тваринництво. Найважливіша галузь — харчова (близько 36 % товарної продукції). Провідною галуззю харчової промисловості є цукрова. Працюють підприємства м'ясної, плодоовочеконсервної, молочної і маслосиробобної. Машинобудування випускає бурякозбиральні комплекси, світильники, пускорегулюючі апарати, торговельне обладнання,



металовироби. Головна галузь легкої промисловості — текстильна. Працюють підприємства будіндустрії, деревообробні, фарфорових виробів.

Електроенергію область одержує в основному від Добротвірської ДРЕС, що на Львівщині. Працюють невеликі місцеві електростанції.

Сільське господарство області має зерново-буряківничий напрям у поєднанні з м'ясо-молочним тваринництвом. Частка валової продукції рослинництва дорівнює частці тваринництва. Головні сільськогосподарські культури: озима пшениця, ячмінь, цукрові буряки, картопля. На півдні області розвинуте виноградарство, тютюнництво. Провідні галузі тваринництва — скотарство і свинарство.

В області розвинуті всі види транспорту. Найбільші залізничні вузли: Тернопіль, Чортків. У Тернополі є аеропорт.



Харківська область

Кількість населення 2887,9 тис. осіб, густина 92 особи/км², частка міського населення 78,7 %. Українці становлять понад 70 %. Основна частина трудових ресурсів зайнята у виробничій сфері.

Область є однією з найрозвиненіших в Україні. У структурі промисловості на частку машинобудування й металообробки припадає 53 %. Головне місце за обсягом валової продукції посідає сільськогосподарське машинобудування, зокрема тракторне. Високого рівня розвитку досягло енергетичне й електротехнічне машинобудування. Тут випускають потужні турбіни для електростанцій, генератори, електродвигуни тощо. Область постачає країні тепловози, літаки, підшипники, різноманітне устаткування для багатьох галузей господарства. Досить добре розвинені в області харчова (особливо цукрова), легка (текстильна, швейна), а також будівельна, газопереробна, целюлозно-паперова і поліграфічна промисловість.

Електроенергетика області розвивається на місцевому й імпортному газі, привізному донецькому вугіллі. Діють Зміївська ГРЕС, ГРЕС-2 (смт Есхар) і кілька ТЕЦ.

Сільське господарство спеціалізується на рослинництві зерново-буряківничого і тваринництві м'ясо-молочного напрямів. Провідну роль відіграє тваринництво. Головні культури — озима пшениця, цукровий буряк, соняшник. Розвинене садівництво.

В області добре розвинені усі види транспорту. Найбільші залізничні вузли: Харків, Лозова, Куп'янськ, Мерефа, Люботин.

Херсонська область



Кількість населення 1161,4 тис. осіб, густина 41 особа/км², частка міського населення 60,2 %. Українці становлять 82 %. Найбільше трудових ресурсів зайнято в сільському господарстві.

Область належить до індустріально-аграрних. Розвинуті багатогалузеве сільське господарство, харчова промисловість, машинобудування, нафтопереробна і легка промисловість. У загальному обсязі продукції переважає сільське господарство.

Провідними галузями промисловості є суднобудування і судноремонт, сільськогосподарське і електротехнічне машинобудування. В Херсоні будують океанські танкери, суховантажні судна, рудовози, контейнеровози, ліхтеровози, плавучі доки, річкові судна, виробляють зерно- і кукурудзозбиральні комбайни, карданні вали й електромашини, працює нафтопереробний завод, завод скловиробів.

Значне місце посідає харчова промисловість, що представлена консервною, м'ясною, виноробною, маслосироробною, олійно-жировою галузями. У легкій промисловості провідне місце посідає текстильна. В області є підприємства будіндустрії.

Головні джерела електропостачання області — Каховська ГЕС та Херсонська ТЕЦ.

Сільське господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві та рослинництві зерново-олійницького напрямів у поєднанні з баштанництвом, виноградарством, садівництвом. Головні культури — озима пшениця, соняшник.

В області розвинуті всі види транспорту. Найбільші залізничні вузли — Херсон, Каховка. Великими морськими портами є Херсон, Генічеськ, Скадовськ, річковими — Гола Пристань, Нова Каховка, Берислав. Територією області проходять траси нафтопроводу Кременчук — Херсон, газопроводу Шебелинка — Одеса. У Херсоні є аеропорт.

Хмельницька область

Кількість населення 1414,9 тис. осіб, густина 69 осіб/км², частка міського населення 51,3 %. Українці становлять майже 94 %. Основна частина населення зайнята у виробничій сфері.

В області дістали розвиток промисловість і агропромисловий комплекс. Провідне місце за обсягом виробництва посідають машинобудування і харчова промисловість. Розвинуті легка, лісова, деревообробна, промисловість будівельних матеріалів. Область постачає країні ковальсько-пресове устаткування, сільськогосподарські машини, цемент, папір, цукор. Найбільші підприємства: «Укрелектроапарат», заводи кабельних і тракторних агрегатів, меблеве підприємство «Іскра», Волочиський машинобудівний завод «Номінал», Городоцьке верстатобудівне об'єднання, цукрові заводи в Шепетівці, Теофіполі, Старокостянтиніві, Деражні.

Головним джерелом енергопостачання області є Хмельницька АЕС, що розміщена на півночі, в м. Нетішин.

Сільське господарство спеціалізується на рослинництві зерново-буяківничого і тваринництві м'ясо-молочного напрямів. Рослинництво дещо переважає. Розвинуті садівництво і ягідництво. Провідні галузі тваринництва — скотарство і свинарство. Важливе значення також мають птахівництво, вівчарство, бджільництво, рибицтво.

Провідну роль у перевезенні вантажів і пасажирів відіграють залізничний і автомобільний транспорт. Найбільші залізничні вузли: Хмельницький, Шепетівка, Гречани. Внутрішні перевезення забезпечує автомобільний транспорт.





Черкаська область

Кількість населення 1386,6 тис. осіб, густина 66 осіб/км², частка міського населення 53,9%. Українці становлять понад 93%. Близько 45% трудових ресурсів зайнято у промисловості.

Черкаська область — індустріально-аграрна. Основні напрями спеціалізації — харчова (особливо цукрова), хімічна промисловість, випуск машин для харчової і легкої промисловості, виробництво зерна, м'яса і молока. Частка промисловості у сукупній валовій продукції становить близько 66%. Черкащина дає країні устаткування для харчової, текстильної, хімічної промисловості, баштові крани, тракторні причепи, телефонну апаратуру, верстати. Найбільші підприємства: заводи «Строммашина», «Фотоприлад», «Імпульс», приладобудівний, НВО «Ротор», виробниче об'єднання «Оризон», «Уманьферммаш», заводи «Мегомметр» і оптико-механічний, машинобудівний, електромеханічний, виробничі об'єднання «Азот» та «Хімволокно». В області 24 цукрових заводи, два великих м'ясокомбінати, інші підприємства харчової промисловості. Є підприємства будівельних матеріалів, легкої промисловості.

Енергетичне господарство області представлене Канівською і Кременчуцькою ГЕС, Черкаською ТЕЦ.

У сільському господарстві частки тваринництва і рослинництва майже однакові. Провідна культура серед зернових — озима пшениця, технічних — цукрові буряки і соняшник. Серед галузей тваринництва виділяється скотарство молочно-м'ясного напрямку.

Провідну роль в області відіграє автомобільний транспорт. На другому місці залізничний. Найбільші залізничні вузли: Черкаси, Христинівка, Цвіткове. У Черкасах є річковий порт, аеропорт. Територією області проходить газопровід «Союз».



Чернівецька область

Кількість населення 918,5 тис. осіб, густина 113 осіб/км², частка міського населення 40,6%. Українці становлять 75%. Близько 58% трудових ресурсів зайнято у виробничій сфері.

За вартістю валової продукції промисловість перевершує сільське господарство. Провідні галузі промисловості — легка і харчова. Машинобудування області випускає апаратуру для нафтопереробної промисловості, засоби обчислювальної техніки, технологічне устаткування для легкої промисловості, машини для тваринництва і кормовиробництва. З галузей легкої промисловості розвинута текстильна, швейна, трикотажна, хутряна, шкіряно-взуттєва. Харчова промисловість представлена цукровою, молочною, м'ясною, маслосироробною та іншими галузями. В області сім лісокомбінатів, меблевий комбінат і меблева фабрика.

Головний виробник електроенергії в області — Дністровська ГЕС.

Сільське господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві й рослинництві зерново-буряківничого напрямку. Основні зернові культури: озима пшениця, кукурудза, ячмінь; технічні — цукрові буряки, льон-довгунець. У горах вирощують кормові культури. Розвинуті овочівництво, садів-

ництво, ягідництво. Тваринництво представлене скотарством, свинарством, вівчарством, птахівництвом, бджільництвом.

Провідну роль відіграє залізничний і автомобільний транспорт. Найбільший залізничний вузол — Чернівці.

Чернігівська область

Кількість населення 1225,2 тис. осіб, густина 38 осіб/км², частка міського населення 58,8 %. Українці становлять понад 93 %. Більша частина трудових ресурсів зайнята у виробничій сфері.

Основу сучасного господарства області становлять промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт. Провідні ланки промисловості — легка, машинобудівна, харчова.

Чернігівщина дає країні зерно, цукор, картоплю, продукцію машинобудування, кордові тканини, хімічне волокно, ланолін, будматеріали.

Найбільші підприємства: виробничі об'єднання «Пожмашина», «Хімволокно», «Чернігівмеблі», НВО «Хімтекстильмаш», заводи «Будмаш», «Прилуکتваринмаш», пластмас, «Ніжинсільмаш», механічний, побутової хімії та гумових виробів, хімічного машинобудування, поліграфічна фабрика. Працюють також фабрики первинної обробки вовни (Чернігів), бавовно-ткацька та ін. Із галузей харчової промисловості розвинуті цукрова, спиртова, кондитерська, ефіроолійна, тютюнова.

Паливно-енергетичне господарство області базується на місцевій нафті й природному газі, торфі, довізному донецькому вугіллі. Електроенергію виробляють Чернігівська ТЕЦ та місцеві електростанції.

У галузевій структурі сільського господарства переважає рослинництво. Головні культури: зернові — озима пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, гречка; технічні — льон-довгунець, цукрові буряки; кормові — кукурудза на силос і зелений корм, люцерна, конюшина; овочеві — морква, капуста, столові буряки, огірки, томати. Розвинуті садівництво і ягідництво. Галузі тваринництва — м'ясо-молочне скотарство, свинарство, а також рибництво, бджільництво.

Транспорт області представлений залізничним, автомобільним, річковим і трубопровідним видами. Залізничні вузли: Чернігів, Бахмач, Ніжин, Прилуки. Територію області проходять транзитні залізниці та нафтопровід Гнідинці — Кременчук.



**ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСІВ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»
ТА «ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»**

1. Фізична географія вивчає:
 - а) населення та його розміщення;
 - б) природні компоненти та природні комплекси;
 - в) господарство та його розміщення.
2. Карти, на яких різноманітні географічні об'єкти та явища показані однаково докладно, називають:
 - а) тематичними;
 - б) загальногеографічними;
 - в) економіко-географічними.
3. Серед перелічених джерел географічних знань найдостовірнішими вважають:
 - а) художню літературу;
 - б) рекламу туристичних послуг;
 - в) географічну карту.
4. У період з 1772 р. до Першої світової війни західноукраїнські землі належали:
 - а) Росії;
 - б) Австро-Угорщині;
 - в) Польщі.
5. Акт проголошення незалежності України був прийнятий:
 - а) 28 червня 1986 р.;
 - б) 24 серпня 1991 р.;
 - в) 1 січня 2000 р.
6. Географічний центр України розташований поблизу:
 - а) с. Добровеличківка Кіровоградської області;
 - б) с. Софіївка Дніпропетровської області;
 - в) с. Володарка Київської області.
7. Найвіддаленіша від Північного полюса точка України розташована:
 - а) поблизу с. Грем'яч;
 - б) поблизу м. Чоп;
 - в) на місі Сарич.
8. Картографічна проекція, під час побудови якої використовують площину, називається:
 - а) азимутальна;
 - б) циліндрична;
 - в) конічна.
9. На картах, виконаних у рівновеликих проекціях, не спотворюються:
 - а) форми;
 - б) площі;
 - в) довжини ліній.
10. Автором перших детальних карт території України був:
 - а) Гіппократ;
 - б) Г. Л. де Боплан;
 - в) В. Вернадський.
11. Давньогрецька назва річки Дніпро:
 - а) Істр;
 - б) Либідь;
 - в) Борисфен.
12. Фундаментом української географічної науки вважають:
 - а) С. П. Рудницького;
 - б) В. В. Докучаєва;
 - в) П. А. Тутковського.
13. Серед рівнин України переважають:
 - а) височини;
 - б) низовини;
 - в) плоскогір'я.
14. Найвища відмітка рівнинної території України:
 - а) г. Роман-Кош;
 - б) г. Камула;
 - в) г. Берда.
15. Наука, яка вивчає розміщення та походження форм рельєфу, називається:
 - а) екологія;
 - б) геоморфологія;
 - в) гідрогеологія.

16. Найдавніша за віком тектонічна структура України:
 - а) Волино-Подільська плита;
 - б) Донецька складчаста споруда;
 - в) Український щит.
17. За допомогою радіологічних методів визначають:
 - а) відносний вік гірських порід;
 - б) абсолютний вік гірських порід;
 - в) відносні висоти гірських систем.
18. Поклади бурого вугілля зосереджені на території України:
 - а) у Донбасі;
 - б) Львівсько-Волинському басейні;
 - в) Дніпровському басейні.
19. Найбільші поклади залізної руди в Україні містить басейн:
 - а) Криворізький;
 - б) Керченський;
 - в) Кременчуцький.
20. Промислові запаси ртутних руд на території України зосереджені:
 - а) у Донбасі;
 - б) на Волині;
 - в) у Карпатах.
21. Україна посідає одне з перших місць у світі за запасами:
 - а) золота;
 - б) манганової руди;
 - в) алмазів.
22. Підприємство чорної металургії використовують таку нерудну сировину, як:
 - а) граніти;
 - б) кам'яна сіль;
 - в) вогнетривкі глини.
23. Процес накопичення продуктів руйнування називають:
 - а) денудація;
 - б) ерозія;
 - в) акумуляція.
24. Кари, озі, цирки належать до форм рельєфу:
 - а) карстових;
 - б) гравітаційних;
 - в) льодовикових.
25. Сонячна радіація, яка безпосередньо досягає земної поверхні, називається:
 - а) пряма;
 - б) сумарна;
 - в) розсіяна.
26. У центрі антициклону знаходиться область:
 - а) зниженого тиску;
 - б) підвищеного тиску;
 - в) нормального тиску.
27. Для більшості території України характерним є тип клімату:
 - а) морський;
 - б) субтропічний;
 - в) помірно континентальний.
28. За характером течії більшість річок України:
 - а) рівнинні;
 - б) гірські;
 - в) бурхливі.
29. Улоговина найбільшого озера України Япруг має походження:
 - а) тектонічне;
 - б) лиманне;
 - в) заплавне.
30. Серед ґрунтів України найбільшу родючість мають:
 - а) чорноземи;
 - б) сірі лісові;
 - в) дерново-підзолисті ґрунти.
31. Сільськогосподарські угіддя України складають близько:
 - а) 50 %;
 - б) 70 %;
 - в) 90 %.
32. Широтний розподіл рослинного покриву є характерним:
 - а) для рівнин;
 - б) річкових долин;
 - в) гірських районів.
33. Чорноземи України утворилися під рослинністю:
 - а) лісів;
 - б) степів;
 - в) боліт.

34. У Карпатах живуть в основному представники тваринного світу:
а) степів; б) лісів; в) водоймищ.
35. Стрімкі грязьові або грязьокам'яні потоки, що утворюються у горах внаслідок сильних дощів, швидкого танення снігу тощо, називаються:
а) сель; б) паводок; в) повінь.
36. У північній частині України значної шкоди господарству завдають:
а) пилові та піщані бурі;
б) селі;
в) процеси заболочування.
37. Природні комплекси, які змінені господарською діяльністю людини, називаються:
а) порушеними; б) антропогенними; в) ландшафтними.
38. На півночі України типи ландшафтів переважно:
а) лісостепові;
б) степові;
в) мішано-лісові та хвойно-широколисті.
39. Річкова сітка зони мішаних лісів України характеризується:
а) значною густотою; б) розгалуженістю; в) достатньою густотою.
40. Типовим природним багатством Полісся є:
а) нафта; б) вугілля; в) торф.
41. Збільшення континентальності клімату в Лісостепу спостерігається у напрямку:
а) на захід; б) на схід; в) на південь.
42. Для лісостепової зони характерними є ґрунти:
а) сірі лісові, чорноземи опідзолені й типові;
б) дерново-підзолисті, дернові, болотні;
в) чорноземи звичайні й південні, темно-каштанові.
43. Для Степу характерним є таке фізико-географічне явище, як:
а) вітрова ерозія; б) заболочування; в) сель.
44. Кількість гірських гряд в Українських Карпатах становить:
а) 2; б) 4; в) 5.
45. Від загальної площі території України площа Кримських гір становить:
а) 6 %; б) 2 %; в) 1 %.
46. Найвищою грядою Кримських гір є:
а) Головна; б) Внутрішня; в) Зовнішня.
47. Більша частина Чорного моря розташована:
а) у помірному кліматичному поясі;
б) субтропічному кліматичному поясі;
в) тропічному кліматичному поясі.
48. Узимку Азовське море, як правило:
а) не замерзає;
б) частково замерзає;
в) замерзає.
49. Основними забруднювачами атмосфери є підприємства:
а) металургії;
б) легкої промисловості;
в) харчової промисловості.

50. Території екологічного лиха охоплюють площу:
- а) донецького регіону;
 - б) Північної частини Кримського півострова;
 - в) 30-кілометрової зони ЧАЕС.
51. Катастрофічні паводки в Закарпатті почастішали внаслідок:
- а) будівництва водосховищ;
 - б) вирубування лісів;
 - в) скидання промислових стоків.
52. З метою рекультивації земель:
- а) використовують очисні споруди і пристосування;
 - б) терасують і покривають шаром родючої землі терикони шахт;
 - в) будують водосховища.
53. З метою збереження одного або кількох видів рослин чи інших компонентів природи створюють:
- а) заповідники;
 - б) заказники;
 - в) національні парки.
54. Найбільш забрудненою річкою України є:
- а) Сіверський Донець;
 - б) Дністер;
 - в) Дніпро.
55. Заповідні об'єкти вищої категорії — це:
- а) національні парки;
 - б) природні заповідники;
 - в) заказники.
56. Найбільший за площею біосферний заповідник України:
- а) Карпатський;
 - б) Чорноморський;
 - в) Асканія-Нова.
57. Населення і його господарство є об'єктом вивчення:
- а) соціальної географії;
 - б) соціально-економічної географії;
 - в) економічної географії.
58. За розмірами території Україна посідає в Європі:
- а) I місце;
 - б) II місце;
 - в) III місце.
59. Із названих країн на півночі Україна межує:
- а) з Румунією;
 - б) Польщею;
 - в) Білоруссю.
60. Сусідами України переважно є країни з економікою:
- а) ринковою;
 - б) перехідною;
 - в) командно-адміністративною.
61. Україна є членом:
- а) Європейського Союзу;
 - б) ООН;
 - в) НАТО.
62. Найбільше значення для міжнародних економічних відносин України має річка:
- а) Дунай;
 - б) Дніпро;
 - в) Дністер.
63. Найдовший сухопутний кордон Україна має:
- а) з Польщею;
 - б) Румунією;
 - в) Росією.
64. Кількість областей, що входять до системи адміністративного поділу України, складає:
- а) 23;
 - б) 24;
 - в) 25.

65. Особливий статус державного підпорядкування мають міста:
 а) Київ і Харків;
 б) Харків і Севастополь;
 в) Київ і Севастополь.
66. Найбільшу площу серед областей України має:
 а) Київська; б) Донецька; в) Одеська область.
67. Із названих областей вихід до моря має:
 а) Волинська; б) Харківська; в) Запорізька.
68. Територія Кримського півострова увійшла до складу УРСР:
 а) в 1864 р.; б) 1954 р.; в) 1974 р.
69. За кількістю населення Україна посідає в Європі:
 а) I місце; б) III місце; в) V місце.
70. Останніми роками природний приріст населення в Україні:
 а) від'ємний; б) позитивний; в) дорівнює 0.
71. Згідно з Конституцією України статус державної мови має:
 а) російська; б) українська; в) російська і українська.
72. За складом населення України є державою:
 а) однонаціональною;
 б) двонаціональною;
 в) багатонаціональною.
73. Другою за кількістю представників національності в Україні є:
 а) білоруси; б) росіяни; в) євреї.
74. Частка українців у населенні країни складає:
 а) 50,6 %; б) 60,3 %; в) 77,8 %.
75. Процес збільшення частки міського населення і зростання ролі міст називається:
 а) концентрація; б) агломерація; в) урбанізація.
76. Серед названих міст мільйонером є:
 а) Запоріжжя; б) Львів; в) Донецьк.
77. Частка міського населення у всьому населенні України складає:
 а) 49 %; б) 59 %; в) 69 %.
78. Найбільш забезпеченими трудовими ресурсами є області:
 а) східні; б) західні; в) центральні.
79. З 2001 р. рівень безробіття в Україні:
 а) скорочується; б) підвищується; в) не змінюється.
80. Більша частина працездатного населення України зайнята у сфері:
 а) виробничій; б) торгівлі; в) невиробничій.
81. Тип національного господарського комплексу України:
 а) індустріально-аграрний;
 б) аграрно-індустріальний;
 в) аграрний.
82. Галузі виробничої сфери створюють:
 а) матеріальні блага; б) освітні послуги; в) медичні послуги.
83. Територіальне поєднання кількох взаємопов'язаних галузей називається:
 а) промислова агломерація;
 б) промисловий район;
 в) промисловий центр.

84. У структурі промисловості України більша частка належить:
- а) легкій промисловості;
 - б) харчовій промисловості;
 - в) важкій промисловості.
85. У структурі видобутку палива в Україні понад 70 % припадає:
- а) на нафту;
 - б) природний газ;
 - в) вугілля.
86. Головний чинник розміщення підприємств чорної металургії:
- а) трудовий;
 - б) транспортний;
 - в) паливно-сировинний.
87. Провідною галуззю кольорової металургії є виробництво:
- а) алюмінію;
 - б) цинку;
 - в) ртуті.
88. До металомісткого виробництва належить:
- а) автомобілебудування;
 - б) приладобудування;
 - в) енергетичне машинобудування.
89. Підприємства наукоємних галузей машинобудування доцільно будувати:
- а) в Умані;
 - б) Києві;
 - в) Бердянську.
90. Сировину для хімії органічного синтезу виробляє:
- а) кольорова металургія;
 - б) машинобудування;
 - в) нафтопереробна галузь.
91. До галузевого складу хімії полімерів входить виробництво:
- а) соди;
 - б) мінеральних добрив;
 - в) пластмас.
92. Форма тривалих виробничих зв'язків між підприємствами (галузями) називається:
- а) спеціалізація;
 - б) концентрація;
 - в) кооперація.
93. Найменший показник лісистості серед названих країн має:
- а) Польща;
 - б) Україна;
 - в) Білорусь.
94. Головним чинником розміщення підприємств меблевої промисловості є:
- а) сировинний;
 - б) споживчий;
 - в) водний.
95. Найбільш екологічно небезпечною галуззю будівельної промисловості є:
- а) цементна;
 - б) скляна;
 - в) виробництво будівельних конструкцій.
96. Сировинна база для розвитку будівельної промисловості в Україні:
- а) недостатня;
 - б) відсутня;
 - в) потужна.
97. Підприємства легкої промисловості:
- а) трудомісткі;
 - б) водоемні;
 - в) енергоємні.
98. Галузь харчової промисловості, яка орієнтується в першу чергу на сировину:
- а) кондитерська;
 - б) молочна;
 - в) цукрова.
99. Із названих галузей господарства до сфери послуг належить:
- а) машинобудування;
 - б) сільське господарство;
 - в) освіта.

100. Землі, які використовуються в сільськогосподарському виробництві, називаються:
а) земельний фонд; б) сільськогосподарські території;
в) сільськогосподарські угіддя.
101. Провідною галуззю сільського господарства України є:
а) рослинництво; б) рибальство; в) тваринництво.
102. До технічних культур належать:
а) жито та пшениця;
б) соя та просо;
в) соняшник та льон.
103. Найгустіша мережа залізничних магістралей в Україні:
а) на півночі; б) в центрі; в) на сході.
104. Близько 60 % експорту України здійснюється в країни:
а) СНД; б) Азії; в) Західної Європи.
105. Кількість економічних районів в Україні становить:
а) 5; б) 9; в) 12.
106. На паливні ресурси багатий економічний район:
а) Придніпровський;
б) Донецький;
в) Столичний.
107. Значними покладами нафти та газу характеризується економічний район:
а) Північно-Східний;
б) Придніпровський;
в) Донецький.
108. Залізними й марганевими рудами найкраще забезпечений економічний район:
а) Причорноморський;
б) Карпатський;
в) Придніпровський.
109. Високою часткою сільського населення характеризується економічний район:
а) Карпатський; б) Донецький; в) Подільський.
110. Найбільшу площу має економічний район:
а) Причорноморський;
б) Придніпровський;
в) Столичний.
111. Найбільшу кількість населення має економічний район:
а) Столичний; б) Донецький; в) Північно-Східний.
112. Лісовими ресурсами добре забезпечений економічний район:
а) Придніпровський;
б) Центральний;
в) Північно-Західний.
113. Головною економічною проблемою Столичного економічного району є:
а) забруднення атмосфери шкідливими речовинами промислових підприємств;
б) радіаційне забруднення території;
в) збіднення родючості ґрунтів.

114. У Причорноморському економічному районі однією з провідних галузей сільського господарства є:
а) картоплярство; б) льонарство; в) виноградарство.
115. Подільський економічний район має значні родовища:
а) будівельної сировини;
б) залізних руд;
в) нафти та газу.
116. Кіровоград, Черкаси, Умань є промисловими центрами економічного району:
а) Столичного; б) Подільського; в) Центрального.
117. Комплексна система спостережень за станом навколишнього середовища — це:
а) природокористування;
б) заповідність;
в) моніторинг.
118. Серед названих біосферним заповідником є:
а) Кримський; б) Дунайський; в) Луганській.
119. Унікальні природні комплекси Степу охороняються у біосферному заповіднику:
а) Горгани; б) Асканія-Нова; в) Шацькому.
120. Глобальна демографічна проблема характеризується:
а) різким зменшенням кількості жителів Землі;
б) різким збільшенням кількості жителів Землі;
в) високим рівнем смертності жителів Землі.
121. Один із головних шляхів вирішення глобальної енергетичної проблеми:
а) будівництво АЕС; б) будівництво ГЕС;
в) використання альтернативних джерел енергії.
122. До природно-заповідного фонду країни належать:
а) тільки заповідники й заказники;
б) тільки національні парки та заповідники;
в) заповідники, заказники, національні парки.
123. Однією з екологічних проблем України є:
а) «старіння нації»;
б) погіршення родючості чорноземів;
в) від'ємний природний приріст населення.
124. Україна бере активну участь у вирішенні проблеми збереження миру на Землі шляхом:
а) участі у збройних конфліктах;
б) участі у миротворчих місіях ООН;
в) надання гуманітарної допомоги країнам, що розвиваються.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. б. 2. б. 3. в. 4. б. 5. б. 6. а. 7. в. 8. а. 9. б. 10. б. 11. в. 12. а. 13. б. 14. в.
15. б. 16. в. 17. б. 18. в. 19. а. 20. а. 21. б. 22. в. 23. в. 24. в. 25. а. 26. б. 27. в.
28. а. 29. б. 30. а. 31. б. 32. а. 33. б. 34. б. 35. а. 36. в. 37. б. 38. в. 39. а. 40. в.
41. б. 42. а. 43. а. 44. б. 45. в. 46. а. 47. б. 48. б. 49. а. 50. в. 51. б. 52. б. 53. б.
54. в. 55. а. 56. б. 57. б. 58. а. 59. в. 60. б. 61. б. 62. а. 63. в. 64. б. 65. в. 66. в.
67. в. 68. б. 69. в. 70. а. 71. б. 72. в. 73. б. 74. в. 75. в. 76. в. 77. в. 78. а. 79. а.
80. а. 81. а. 82. а. 83. в. 84. в. 85. в. 86. в. 87. а. 88. в. 89. б. 90. в. 91. в. 92. в.
93. б. 94. б. 95. а. 96. в. 97. а. 98. в. 99. в. 100. в. 101. а. 102. в. 103. в. 104. а.
105. б. 106. б. 107. а. 108. в. 109. в. 110. а. 111. б. 112. в. 113. б. 114. в. 115. а.
116. в. 117. в. 118. б. 119. б. 120. б. 121. в. 122. в. 123. б. 124. б.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас з географії України: 8—9 кл.— К.: НВП «Картографія», 2002.
2. Булава Л. М. Географія України. (Фізична географія): Навчальний посібник для учнів 8 класу.— Полтава, 1998.— 124 с.
3. Булава Л. М., Нагорнюк М. П. Економічна та соціальна географія України: Навчальний посібник для учнів 9 класу.— Полтава: ПОІПОПП, 1999.— 84 с.
4. Заставний Ф. Д. Фізична географія України: Підруч. для 8 кл. серед. загальноосвіт. шк.— К.: Форум, 2003.— 239 с.
5. Масляк П. О., Шищенко П. Г. Географія України: Підруч. для 8—9 кл. серед. шк.— К.: Зодіак-Еко, 2002.— 456 с.
6. Стехун Л. М. Україна. Короткий географічний огляд.— Харків: Ранок, 2000.— 112 с.
7. Фізична географія України. 8 клас: Посібник для вчителя / Г. Д. Довгань, Н. Я. Кругла, М. Я. Пшенична, В. О. Соловйов.— Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002.— 272 с.
8. Чернов Б. О. Фізична географія України: Підруч. для 8 кл. загальноосв. навч. закл.— К.: Освіта, 2002.— 254 с.
9. Костенко Л. В. Наочний довідник. Географія України. 8—9 кл. — К.; Х.: Веста, 2005.
10. Костенко Л. А. Економічна і соціальна географія України. 9 кл. Дидактичні матеріали до уроків.— Х.: Ранок; Веста, 2005.
11. Довгань Г. В. Фізична географія України. 8 кл. Дидактичні матеріали до уроків.— Х.: Ранок, 2003.
12. Сиротенко А. Й. Економічна і соціальна географія України. 9 кл. Пробл. підр.— К.: Освіта, 2001.
13. Географія України. Електронний навчальний атлас для 8—9 кл. версія 4.1.— К.: Інститут передових технологій, 2004.
14. www.ukrstat.gov.ua